

تعميپي او تاريخي مادي

په پښتو ادب کي

څېړنه:

د محمد معصوم هوتک

Ketabton.com

د کتاب ټول حقوق په خپروونکي اړه لري

* **تعمیبي او تاریخي مادي په پښتو ادب کي**

* **خپرنه: د محمد معصوم هوتک**

* **خپروونکی: علامه رشاد خپرنډويه ټولنه**

* **کندهار - افغانستان**

* **تلیفون: ۰۷۰۰۳۲۶۰۱۱**

* **ایمیل: mrohya1@yahoo.com**

* **کمپوز او ډیزاین: روھیال کمپیوټر اداره**

* **لومړی چاپ: ۱۳۹۱ ش - ۲۰۱۲ ع**

* **کچه: ۱۳/۵۰ × ۲۱ سانتی متره**

* **چاپ شمېر: ۱۰۰۰ ټوکه**

* **دمخونو شمېر: ۲۰۸**

* **د خپرونو لړ: ۶۸**

د خپروونکي خبري

معما د ادبي فنونو په کتار کي هغه صنف دئ، چي ويونکي ئې د لوستونکي د سرگرمه کولو له پاره استعمالوي. په معماوو کي د صريحو او واضحو کلماتو پر ځای د پېچلو او داسي مغلقو کلماتو له استعماله کار اخيستل کېږي، چي د پوهېدلو له پاره ئې لوستونکي فکر او دقت ته اړتيا لري. پښتو ادب چي د شرقي ادبي صنايعو څخه ملامال دئ، يو هغه ئې هم د معما پېچلی او سخت صنعت دئ، چي د دې ادب د سرلارو پخوانيو او اوسنيو له خوا په خورا مهارت کار ځني اخيستل کېږي. د پښتو ادب په پخوانيو دېوانی آثارو کي خوشحال خان خټک يو ماهر او په دغه فن پوه استاد دئ، خوشحال د خپل انتقادي روش له مخي د پخوانيو معماويونکو پر معماوو ځکه انتقاد کړی دئ، چي دده په وينا هغوی د دغه باريک او خورا پېچده علم په راز او رمز پوه نه ول. دده په دېوان کي د معما خورا ډېري نمونې سته، چي تاسي به ئې په حاضره مجموعه کي مطالعه کړی.

تر خوشحال را وروسته دده په کورنۍ کي دې صنعت ته خورا ډېر کار سوی دئ، د خټکو تر لويې فرهنگي کورنۍ چي راووزو د پښتو ادب نورو پوهانو او شاعرانو هم په دې برخه کي خپل بخت ازمويلي دئ، او تر خپله وسه ئې د خپل ذهن او استعداد په اندازه د معما جوړولو نيلی ځغلولی دئ.

حاضره مجموعه په پښتو ادب کي د معما ويولو پر فن ليکل سوې ده. دغه اثر دوي خاصي ځانگړتياوي لري، يوه ئې داده چي تردې دمه په دې عرصه کي د معما يو ځای کولو کوښښ نه دئ سوی، د دې اثر ښاغلي څېړونکي استاد محمد معصوم هوتک کوښښ کړی دئ، چي د پښتو ادب ټول هغه شاعران

راو پېژني چي د معما په اړخ کي ئې پښتو ادب ته لږ و ډېر څه ورکړي دي. خو تر دې بله ښه ځانگړتيا ئې دغه ده، چي د کتاب لومړی څپرکی د معما پوهني او معما څېړني تيوريکي بحث ته ځانگړی سوی دی. نو ويلاى سو، چي په پښتو ژبه کي په دغه کميت او کيفيت د معما په باب کار نه وو سوی، او دا لومړی اثر دی، چي دغې موضوع ته ځانگړی سوی دی.

موږ د دې اثر ښاغلي څېړونکي او د پښتو ژبي محتاط محقق استاد محمد معصوم هوتک ته د دغه اثر د ليکلو له امله مبارکي وايو او د لويه خدايه غواړو چي د پښتو ژبي او ادب په عرصه کي دي د استاد قلم همداسي روان او جاري وي، پښتو دي خدای د دغسي خدمتگارو او مستحقو استادانو له قلمه نه بهي برخي کوي.

مطبع اللهروهيال

د علامه رشاد خپرندويه ټولني مشر

۱۸/ زمري / ۱۳۹۱ ش

د کتاب د پیل تاریخي قطعه

ما چي نیت د دې کتاب د کښلو وکړ
"قلم" وویل "خدمت" ته یم تیار
"اراده" سوه وار خطا "هل" غښي وخوت
ول: توکل کړه، په ژوندنسته اعتبار

حل:

د تکملي عمل: $(170 = \text{قلم}) + (\text{خدمت} = 1044) = 1214$

د تخرجي عمل: $(211 = \text{اراده}) - (\text{هل} = 35) = 176$

د دوهمي تکملي عمل: $1214 + 176 = 1390$

د دې کتاب په لیکلو مي د ۱۳۹۰ هـ ش کال د لېنډۍ (قوس) پر شپاړسمه =
د ۲۰۱۱ ع کال د ډسمبر پر اوومه د چارشنبې په ورځ په اوشاوا، اتتاریو، کاناډا
کي پیل وکړ او د همدې کال د ډسمبر میاشتي پر اووه ویشتمه (د مرغومي
(جدي) پر شپږمه د سه شنبې په ورځ د سهار پر اته نیمو بجو مي پای ته ورساوه.
د بشپړېدو قطعه مې په پای کي راوړې ده.

فہرست

۱. باسمہ تعالیٰ ۱۰

لومړی خپرکی

۲. د پیل خبري ۱۲
۳. تعمیمه معما ۱۷
۴. د معماوو او تاریخي مادو شکلونه ۱۹
۵. تبدیلی معما ۱۹
۶. عددي معما ۱۹
۷. حروفی معما ۱۹
۸. وچ کلک بې معنا بې مفهومه کلمات ۱۹
۹. ساده عددونه ۲۰
۱۰. ساده توري ۲۰
۱۱. ادبي تلازمات ۲۱
۱۲. بنیاسته ترکیبونه ۲۱
۱۳. د کلماتو اعجاز ۲۱
۱۴. مطائبات ۲۴
۱۵. معما په لوېدیځو ادبیاتو کې ۲۶
۱۶. د معماوو متکامل شکلونه ۲۷
۱۷. د ابجد (جمل) حساب ۳۰

۱۸. کبير ابجد (حساب الكبير)..... ۳۱
۱۹. صغير ابجد (حساب الصغير)..... ۳۳
۲۰. وضعي ابجد..... ۳۳
۲۱. د معماوو ځيني اړوند اصطلاحات..... ۳۵
۲۲. د تکملي عمل..... ۳۵
۲۳. د عددي تبديل عمل..... ۳۵
۲۴. د تصحيف عمل..... ۳۵
۲۵. د تخرجي عمل..... ۳۵
۲۶. د تبديل عمل..... ۳۶
۲۷. قرينه..... ۳۶
۲۸. ساده معما..... ۳۶
۲۹. مشوشه معما..... ۳۶
۳۰. بينات او زُبر..... ۳۶

دوهم څپرکی

۳۱. تعميمي د پخواني دورې په ادب کي..... ۴۳
۳۲. روښاني ادب..... ۴۳
۳۳. د ارزاني خپشکي په کلام کي..... ۴۳
۳۴. د دولت لوانې په کلام کي..... ۴۶
۳۵. د ميرزا خان انصاري په کلام کي..... ۴۸
۳۶. د اخوند دروېزه په مخزن الاسلام کي..... ۴۹
۳۷. د خوشحال خان خټک په کلام کي..... ۵۱
۳۸. د عبدالقادر خان خټک په کلام کي..... ۷۷
۳۹. د آزاد خان خټک په کلام کي..... ۸۱

۴۰. د گوهر خان خټک په کلام کي ۸۱
۴۱. د کاظم خان شیدا په کلام کي ۸۲

دریم څپرکی

۴۲. تعمیې د منځنۍ دورې په ادب کي ۱۰۷
۴۳. داخوند گدا په کلام کي ۱۰۷
۴۴. د نواب محبت خان په کلام کي ۱۰۸
۴۵. د نواب اللہ یار خان په کلام کي ۱۱۰
۴۶. د پیر معظم شاه په کلام کي ۱۱۱
۴۷. د دادین شاعر په کلام کي ۱۱۲
۴۸. د څمکنو د میا عمر صاحب په کلام کي ۱۱۳
۴۹. د علي خان په کلام کي ۱۱۳
۵۰. د یونس په کلام کي ۱۱۹
۵۱. د پیر محمد کاکړ په کلام کي ۱۴۱
۵۲. د شمس الدین کاکړ په کلام کي ۱۴۱
۵۳. د صدیق په کلام کي ۱۴۲
۵۴. د سعید په کلام کي ۱۴۳
۵۵. د ابو القاسم په کلام کي ۱۴۶
۵۶. د میا فقیر الله صاحب په کلام کي ۱۴۷
۵۷. د حاجي جمعه بارکزي په کلام کي ۱۴۸
۵۸. داخوند کبیر په کلام کي ۱۵۷
۵۹. د طالب رشید په کلام کي ۱۵۷
۶۰. د صدر خان خټک په کلام کي ۱۵۸
۶۱. د سکندر خان خټک په کلام کي ۱۶۴

- ۱۶۵ د قنبر علي خان په کلام کي .۶۲
- ۱۶۷ د فهميم په کلام کي .۶۳
- ۱۶۹ د افضل خان خټک په کلام کي .۶۴
- ۱۷۰ د ميرزا حنان بارکزي په کلام کي .۶۵
- ۱۷۷ د علامه حبيب الله کندهار (حبو اخندزاده) په کلام کي ..۶۶

خلرم خپرکی

- ۱۷۹ د تعميمي د اوسني دورې په ادب کي .۶۷
- ۱۷۹ د مولوي صالح محمد هوتک په کلام کي .۶۸
- ۱۸۱ د ابوالفيض مولوي عبدالغفار بريالي په کلام کي۶۹
- ۱۹۰ د علامه رشاد په کلام کي .۷۰
- ۱۹۵ د خالق رشيد په کلام کي .۷۱
- ۱۹۵ زما (هوتک) په کلام کي .۷۲
- ۲۰۶ د ليکوال چاپ او ناچاپ آثار .۷۳

باسمِ تعالیٰ

دانشمند د معماپه علم پوه دی
د ابجدپه حساب څه خبر نالوستی
(خوشحال خان خټک)

په پښتو ادب کي د تاریخي نېټو او تعمیو څرگندونه دومره زیاته نه ده. زموږ فاضل استاد علامه رشاد رحمۃ اللہ علیہ هغه شاعران چي په مؤلفاتو کي ئې د ابجد په حساب تعمیې او تاریخي نېټې راغلي دي "یونس، خوشحال خان، کاظم خان شیدا، میرزاحنان بارکزی، علیخان اشغری، بېدل، ملا میر یحیی، اخوند کبیر، بوعلیشاه، عبدالقادر خان خټک، دولت لوانی، طالب رشید، صدرخان خټک، فهیم، افضل خان خټک او فدا محمد شیرزاد" او "حاجي جمعه بارکزی" رابڼوولي دي^(۱).

د دغو شاعرانو په کلام کي د راغلو تعمیو او تاریخي مادو ثبت په بېلا بېلو خطي او چاپي نسخو کي دومره متنوع او رنگارنگ دئ، چي زه ئې د دې کتاب کښلو ته وهڅولم. د دغه رنگارنگ ثبت د ملامتی اوله گوته خو

^(۱) وگ: د حاجي جمعه بارکزي د دېوان سرريزه: ۷ مخ. ما پر دغو یادو سوو شاعرانو برسېره د نورو پښتنو لیکوالو او شاعرانو کتابونه هم پر کتلي او د خپل مطلب مواد مي ځني راټول کړي دي.

له معمول سره سم کاتبانو ته نیول کېږي. خو په څنگ کې ئې د چاپي دېوانو د ترتیبونکو مسؤلیت هم د هېرولو نه دی. زما په گډون زیاترو مصححینو د شاعرانو د کلام په ثبت کې لازم دقت نه دی کړی. ما په دې حاضر کتاب کې د پښتو ادب له هغو آثارو څخه چې ما ته ئې د کتلو موقع برابره سوې ده، تاریخي مادې او تعمیې رااخیستي دي او په ثبت کې مي تر خپله وسه پوري لازم دقت کړی دی. دا کتاب به د هغو محققینو او د پوهنتونو د محصلینو کار اسانه کړي چې د څېړني په جریان کې د دغو تاریخي نېټو او تعمیو د لوستلو او پر هغو باندي د استناد کولو اړتیا محسوس کړي. دوی به مجبور نه وي چې د شاعرانو او لیکوالو دېوانونه او آثار پاڼه په پاڼه وپلټي. څرنګه چې دا کتاب د تعمیو بحثونه لري، نومي د کتاب د شروع کولو او بشپړولو تاریخونه هم په معماوو کې ولیکل. هیله ده زما دا خواري او مښود د یو چا په درد وخورې. د تېروتنو په صورت کې د دوستانو د نظرونو لار څارم.

محمد معصوم هوتک

۲۷ دسمبر ۲۰۱۱ع

اوشاوا-انټاریو - کاناډا

لومړی څپرکی

د پیل خبري:

پښتنو ته د پوهې او علم کاروانونه د شمال، شمال ختیځ او لوېدیځ پر لار راغلي دي. وروسته دوی په خپله له دغو علمي کاروانو سره یو ځای او کله کله لا د کاروانو په مخ کې جنوب ته سفرونه کړي او د پوهني روڼاوي ئې هورې څپرې کړي دي. له جنوب څخه په راستنېدلو کې هم تش لاس نه دي راغلي او ښه پوره توبه ئې ورسره راوړې ده. د دغې راکړې ورکړې په نتیجه کې هنري و فرهنگي، مذهبي و دیني توبې له یوه ځایه بل ته انتقال سوي دي او د دغې فرهنگي تبادلې له اسیته د دې سیمې په نورو ژبو کې ښه مغز نه خو په پښتو کې یو څه غنیمت زېرمه په میراث پاته سوې ده. د فرهنگي زېرمو لومړنیو ایجادوونکو د پوهې په حاصلولو کې هغه علمي نصاب پاللی وو، چې محتوی یا په نننۍ ژبه، منځپانگه ئې له دودیزو علومو او په تېره بیا دیني او مذهبي پوهنو څخه جوړه سوې وه. ادبي ایجادیات مو هم د دغو پوهنو لرونکو پوهانو پر لاس منځ ته راغلي دي او طبیعي ده چې د دغو ایجادیاتو په منځ ته راتگ کې د عربي او پارسي ژبو اغېزه بېخي ډېره څرگنده ده. دغه ایجادیات زموږ د اوسنۍ ادبي ودانۍ تاداوونه دي. موږ که هر راز علمي و ادبي ودانۍ جوړوو، یا مو جوړه کړې ده، تاداو او بنسټ ئې هماغه دئ، چې بیان مو کړ. د دغه تاداو هراړخېزه څپر نه پراخه ده او زه ئې یوازي د ادبي او شعري برخې پر یوه فني اړخ یو څه رنځېرم.

پښتنو شاعرانو چي مور ته کومه کتبي زېرمه راپرې ايښې ده، دهغې په تانسته کي هغه مواد کار سوي دي چي شاعرانو له عربي او گاونډيو ژبو څخه راخيستي دي. د دغي زېرمې شننه او څېړنه د دغو موادو له پېژندنې، پوهېدنې او زده کېدنې پرته ممکنه نه ده. د دغي اړتيا له اسايته زموږ په دوديزو نصابو کي د دغو پوهنو تدريس ته زياته پاملرنه سوې وه او د ادبياتو څانگه مو هم د دغه نصاب له چوکاټ سره عياره سوې وه. زموږ د ادبياتو طالب العلمانو عروض و قافيه لوستله او بديع و بيان ئې زده کاوه. زموږ په پښتو شعر کي د پخوانيو ادبي ژانرونو کارول د شاعر په ادبي کمالاتو کي گڼل کېدله. د ادبي فنونو د اوج زمانه په فارسي او پښتو ادب کي د هندي سبک د پياوړتيا همزولې ده. دغه سبک په هندوستان کي د مغولي شاهانو په دوره کي او په پارس کي د صفوي واکمنانو په زمانه کي ډېر پيروان وموندل.

کله چي پښتنو ته د معاصرو پوهنو اروپايي آثار د لوی هندوستان له لاري د استعماري قوتونو پر لاس د دوی د استثمالي اهدافو په خاطر راورسېدل، زموږ پر تدريسي نصاب خو ئې اغېزه وکړه، مگر د دغه نصاب اصولو ته ئې ډېر بدلون ورنه کړ. په افغانستان کي د معاصري ښوونې لومړي گامونه په سراجي عصر کي د حبيبيه مدرسې په جوړولو سره پيل سول، نو د دغي مدرسې په تعليمي نصاب کي پر نوو پوهنو سربېره زاړه مضامين هم شامل ول. مولوي صالح محمد هوتک (۱۳۳۹ ش مړ) چي د دغي مدرسې طالب العلم او لومړی پښتو ښوونکی وو، د مدرسې په نصاب کي شامل مضامين داسي راښيي:

پر مور سوې بي پايان	گوره فضل د سبحان
پر رعيتو مهربان	ښه امير ئې دئ راکړی

پکښې لولي هلوکان	مدرسه ئې بنا کړې
پاک الله دې سي پاسبان	د دې نوم حبيبيه دئ
چي زې تاته کړم عيان	مضامين ئې دا دي وروره
چي دين ټول سي په روښان	اول سر ئې دينيات دئ
چي صحيح لولي قرآن	تجويد علم ئې دويم دئ
عجم سوه عربيان	عربي او فارسي دواړه
ښه ئې وايي کابليان	پنځم خپله پښتو راغله
خصوصاً ياد افغان	تاريخ علم هم پکښې دئ
د انگرېز هم د چاپان	نقشه جات واره په لولي
پر طريق د انگلستان	د حساب علم اتم سو
چي همه سي ميرزيان	نهم خپل رقوم سياق دئ
ټوله دي خوشنويسان	لسم کار ئې مشاقي ده
سو جواب د هندوستان	انگرېزي و اردو واره
هر هلک ئې په لوان	قواعد او ورزش گوره

په دې نصاب کي د نورو عصري پوهنو پرڅنگ (تجويد، سياق، مشاقي، ...) هم شامل ول.

په برتانوي هندوستان کي د استعماري خوځښتونو تر اغېزې لاندې په دغه پراخه سيمه کي خورا غښتلې استعماري او اروپايي ضد روحيه واکمنه سوه. د دغې سيمي منورينو له استعمار سره د ضدیت له اسيته ټولو اروپايي ارزښتونو ته په کرکه کتل او هغه ئې له خپلو ملي او اسلامي ارزښتونو سره په تضاد کي گڼل. دا روحيه هغه وخت لا پياوړې سوه چي د اسلامي خلافت مرکز ترکیه د دغو استعماري ځواکونو تر يرغل لاندې کمزورې سوه او د اسلامي خلافت مرکز ئې کمزوری او ورپسې له منځه يووړ. دې کار په سيمه کي اسلامي ارزښتونو ته خطر توليد کړ او په

عکس العمل کي ٿي د دوديزو افکارو خبستنانو ډله پياوړې کره. د هند د لويي وچي پر خپلواکي غوښتونکي خوځښت باندي هم د دغه مذهبي ذهنيت اغېزه زياته برجسته سوه. ديني علماوو، مذهبي پېشوايانو، روحاني حلقو ټولو د اروپايي استعماري قوتونو په مقابل کي بيرغي پاڅونونه وکړل او توري ته ټي لاس واچاوه. د مذهبي او اسلامي ذهنيت دغي برلاسي يوبل کوچنوي قشر د ځان له پاره خطر وگاڼه. دا قشر د هغو منورينو ډله وه چي د خپل هيواد اعتلاء ټي په نوو افکارو، د مدنيت په نوو انکشافاتو او د عصريت په نوو مزياوو کي ليدله. البته د دغه قشر منح ته راتگ د هغي مذهبي تنگ نظري لازمي نتيجه وه چي ځينو افراطي متعصبينو د ټولو نويو او مدني پديدو په مقابل کي ښووله.

په شعري دنيا کي د هندي سبک تر کمزوره کېدلو وروسته په شعر کي د ادبي صنايعو او د هغو په لږ کي د معما جوړولو او تاريخي مادو ويلو دود ته هم پاملرنه لږ سوه. دانه پاملرنه دې اندازې ته راکښته سوه چي د ايران د معاصر ادب يوه مخکښ استاد جلال الدين همایي وليکل چي: "ساختن معما و حل کردن آن جز تلف کردن وقت و بيهوده کاری نتيجه ای ندارد و تنها به درد کسی می خورد که بیکار در گوشه ای مثل زندان افتاده باشد"^(۱).

د سياسي، اجتماعي او فرهنگي کشمکش دغه لړی زموږ تر زماني پوري راوغزېدله او زموږ د ټولني منورينو ته ټي د مذهبي افراطيونو د افراطي اعمالو د غندنې پر ځای، له ټول پخواني ژوندوژواک، پخواني علم و فرهنگ، پخواني دود و دستور، پخواني شعر و ادب سره د مخالفت روحيه ورکړه. دا روحيه چي کله د (نوي و زاړه) تر منځ د مجادلې په ناسم تعبير ورننگول سوه، نتيجه ټي دا راووتله چي زموږ تعليم يافته وو هري پخواني

^(۱) همایي جلال الدين؛ فنون بلاغت، تهران ج ۱، ص ۳۴۰، د انټرنیټ پانوپه حواله.

حادثې ته په انقلابي توګه شا وګرزوله. زموږ منورينو عربي ژبې ته په قصدي توګه په کږه سترګه وکتله. د پخوانيو ادبي علومو زده کړه ئې د وخت ضياع او د ارتجاع نخښه وبلله. دې ناوړه ذهنيت په افغانستان کي د ثور تر پاچاګښتې وروسته خورا بې جلوه زور واخيست او په نوو ادبي او ژبنيو علومو ځينو سمبالو ماهرانو په وياړ سره وويل چي نور د ارتجاعي ساينس فورمولونه دلته ځای نه لري، موږ مترقي ساينس رواجوو. د دغه انحطاط په انډوخر کي پښتون لالا تر بل هر چا مخ ته ولاړ او ځينو خولا په وياړ سره اعلان وکړ چي: "غزل ته ئې طلاق ورکړ او پر ځای ئې نوی شعر باب کړ". د پوهنتونونو له نصاب څخه د عروضو، قافيې، بديع او بيان تدريس وايستل سو. دا کار ئې د خپل مترقيت په اثبات کي د فخر وړ وباله.

د دې انحطاط ناوړي نتيجې ډېر ژر موږ په دا خپلو ګناهکارو وليدلې. اوس په ټول هيواد د ګوتو په شمېر داسي کسان سته چي د پخواني ادب او پخوانيو متونو په تدريس کي دي کار ځني واخيستل سي او هغه هم د بوداټوب خپېرو پر مخ وهلي دي.

زه چي کله کله له ځان سره د دغي دورې پر نتايجو باندي فکر وکړم، وار خطاسم چي زموږ د تاريخ، ژبې او ادب راتلونکي متخصصين به په دغه منحنط فکر او پروگرام سره څنګه وتوانېږي چي له پخوانيو اول لاس مدارکو څخه استفاده وکړي.

تر دغو مقدماتي خبرو وروسته به په دې څپر کي کي پر تعميمه، ابجد او د معماوو پر ځينو اړوندو اصطلاحاتو ورغېږو.

تعمیه معما

تعمیه په لغت کي "پندولو او پوښلو" ته وايي (غیاث). په ادب کي معما ویلو ته ویل کېږي. د ادب په اصطلاح کي معما هغه کلام ته ویل کېږي چي په هغه کي یو نوم، نېټه یا یو مطلب د رمز او ایما په شکل راوړل سوی وي او په څرگند ډول نه وي بیان سوی خو په دغه پټ او مرموز بیان کي شعریت او له سلیم ذوق سره برابرول او د ناوړو او ږډو الفاظو څخه ځان ژغورل ئې لوی شرط دی. په معما کي یو مطلب پټ بیانېږي او له دغه پټ حالت څخه رایستل ئې د قلب، تشبیه، تصحیف، د ابجد حساب (جمل) او نورو عملیو له لاري سر ته رسېدلای سي.

د معماوو په جوړولو کي د کلماتو لیکني شکل ته اعتبار ورکول کېږي او د تورو وینګ په پام کي نه نیول کېږي. دغه سبب دی چي په معماوو کي د راغلو کلماتو حرکتونه (زور، زېر، پېښ، مد، تشدید، تخفیف او نور سکانات) د اعتبار وړ نه دي. د معماوو تورو (حروفو) اساس یا (ماده) او د دغو تورو مخ و شا ته کولو او اوډلو ته د هغو شکل او صورت ویل کېږي.

د معماوو جوړولو عملیې درې ډوله دي:

هغه عملیې چي د معما د (مادې) د حاصلولو (تر لاسه کولو) له پاره کارېږي، تحصیلي عملیه نومېږي، هغه چي د معما د شکل و صورت د بشپړولو له پاره کارېږي، تکمیلی عملیه او هغه چي نه د معما په (ماده) او نه ئې په (شکل و صورت) کي کارېږي بلکي کار ئې یوازي د معما د حلولو

اسانه کول وي، تسهيلي عمليه نومېږي. په تسهيلي عمليه کي انتقاد، تحليل، ترکیب او تبدیل راتلای سي.

د اېجد په تورو سره د تاریخي نېټو له بیانولو څخه یو هدف دا وو، چي په نېټه کي د تېروتنی امکانات رالږ کړي. یوازي په عدد که کومه نېټه ولیکل سي، د غلطیو امکان ئې زیات وي خو که پر څنگ ئې نوموړې نېټه په تورو سره هم ولیکل سي، د اعتبار درجه ئې لوړېږي. دغه سبب دی چي زموږ په پخوانیو اسنادو کي په تورو سره د سنو او نېټو لیکل باب ول. په حسابي او حقوقي سندو کي به، چي په پارسي ژبه به لیکل کېدل او اوس هم لیکل کېږي، کله د کوم عدد یا رقم د لیکلو اړتیا پېښه سوه، نو به ئې د هغه عدد (مناصفه) ورسره لیکله. د مثال په توگه: "... مبلغ پنجاه هزار و هشت صد و دوازده رویه که مناصفه آن بیست و پنج هزار و چهارصد و شش رویه میشود، از درک ...". په دې ډول به په ارقامو کي د غلطیو امکان لږېدلی.

په سنو او کلونو کي به له شمسي سنو سره د هغو معادل قمري سنې راوړل کېدلې. "در سال یکهزار و سه صد و نودویک هجری شمسی که مطابق آن یکهزار و چهار صد و سی و سه هجری قمری میشود،...". په اېجد تورو کي د کلونو او نېټو له ویلو څخه مراد همدغه د غلطیو مخنیوی وو.

له معماوو څخه پر یوه ادبي مشغولا سرېږه د وخت د واکمنانو له خوا د مکتوبونو او فرمانونو په لیکنه کي د (شفر) په توگه هم کار اخیستل کېدی. دغه راز مکتوبونو او فرمانونو ته (معمانامه) ویل کېدله.

د معماوو او تاريخي مادو شکونه

معماوي درې ډوله دي:

تبديلي معما:

په دغه معما کي يوه کلمه راوړل کېږي خو مراد په کومه بله ژبه کي د هغې معادله کلمه (معنا) وي. د مثال په توگه (لمر) کلمه په معما کي راوړل سوې وي، مگر مطلب ئې (شمس) کلمه وي.

عددي معما:

د ابجد له تورو او نورو عددونو سره تړلې وي.

حروفي معما:

د تورو له يو ځای کولو، قطع کولو، ايسته کولو او اټکل وگومان کولو سره تړلې وي.

په پښتو ادب کي چي کومي معماوي او تاريخي مادې زما په سترگه سوي دي، د هغو جوړښت په دې ډول دئ:

وچ کلک بې معنا بې مفهومه کلمات:

د دغه راز کلماتو څخه تاريخي مادې جوړول په خوشحال خاني ادبياتو کي ډېري موندلای سو.

خوشحال خان خټک او د ده د کورنۍ غړو دغه راز تاريخي مادې په نظمونو کي راوړي دي. (غفا = ۱۰۸۱ هـ.ق)، (حصن = ۱۰۹۸ هـ.ق)، (غفو = ۱۰۸۶ هـ.ق) او نور چي تاسي به ئې وروسته نور مثالونه هم ولولي.

په پارسي ادب کي هم د دغه راز تاريخي مادو مثالونه سته چي يو مثال ئې د بلخي ابن سيناد زېږېدلو، د علومو د کسب او مړيني قطعه ده:

حجة الحق ابوعلی سینا
در "شجع" آمد از عدم به وجود
در "شصا" کسب کرد علوم (را)
در "تکز" کرد این جهان بدرود

د "شجع" ابجدی ارزښت (۳۷۳هـ ق)، د "شصا" دا (۳۹۱هـ ق) اود
"تکز" ابجدی ارزښت بیا (۴۲۷هـ ق) دی.
ساده عددونه:

د دغه راز تاریخي مادو مثالونه په پښتو ادب کي زیات دي. دولت
لوانی د میرزا خان انصاری د مړیني پېښه په بیت کي داسي راوړې ده:
د دکن په جنگ شهید شو خوشنود اوسه
په تاریخ د زرخلو پښت د ده گذر وو
نور مثالونه به ئې پر خپل ځای ولولی.
ساده توري:

ځیني تاریخي مادې د الفبې له ساده تورو څخه جوړي سوي وي او
که د هغو تورو ابجدی ارزښتونه سره جمع سي، مطلوبه سنه ځني راوړي.
په مثال کې د دولت لوانی دغه تاریخي قطعه راوړو، چي د رشیدخان
روښاني د مړیني کال پکښې ښوول سوی دی:

زړه مي نه که په بېلتون د اشنا صبر
په فراق فراق به ژاړم لکه ابر
رشیدخان د ټول صاحب تر جهان تیر شو
بنايسته صورت ئې ونيو وطن قبر

اود مړیني نېټه ئې دا ډول بیان کړې ده:

که تاریخ حساب ئې غواړې له ابجده
په دا حرف غین و نون، ح و کړه صبر

$$(غ = ۱۰۰۰) + (ن = ۵۰) + (ح = ۸) = ۱۰۵۸ \text{ هـ.ق.}$$

ادبي تلازمات:

په ځينو معماوو کي له پېښي سره په ارتباط کي داسي کلمات غوره کېږي چي له اصلي حادثې سره تلازم ولري. د مثال په توگه پر کندهار باندي د افشار نادر بخوله (فاجعه) د پارس واکمنانو ته د خوشالي پېښه وه او هغوی ئې تاريخي ماده (الخير في ما وقع = ۱۱۴۸ هـ ق) وموندله. پر پښتنو باندي دغه کال د درنو مصيبتو او فاجعو پيل وو، ځکه ئې (لا خير في ما وقع = ۱۱۴۸ هـ ق) وباله. په دواړو مادو کي له پېښي سره د راغلو کلماتو تر منځ تلازم سته.

ښايسته ترکیبونه:

په ځينو معماوو کي له اړوندي پېښي سره مناسب ښکلي ترکیبونه راوړل کېږي. لکه د ارواښاد ريشاء د مړيني په نېټه کي چي ما (هو تک) ويلې ده:

د مرگ و کال ته مې کچکول د هنرو گرز اوه
په صدقاتو يې پکه درنه د ښو وخته
"قلم" خپل سر وروباخښه "محبت" تاج کړ هديه
د مرگ نېټه يې "غم"، "ژړا" په ابجدو وخته

حل:

$$(ق = ۱۰۰) + (م = ۴۰) + (غم = ۱۰۴۰) + (ژړا = ۲۰۸) = ۱۳۸۸ \text{ ش}$$

د کلماتو اعجاز:

د معماوو ماهران د کلماتو په انتخاب کي له فوق العاده مهارتو کار اخلي. داسي کلمات، آيتونه، مقولې او له اعجازه ډک ترکیبونه راوړي چي له يوې خوا له ټاکلي موضوع سره ادبي التزام لري او له بلې خوا ئې د ټاکلي

پېښې نېټه يا د ټاکلي شخص نوم هم له يو لړ محاسبو او تبديل و تصحيف و تکميل و تخريج وروسته لوستونکي ته په لاس ورکړي. د (الخير في ما وقع) او (لاخير في ما وقع) مثالونه تاسي لوړ ولوستل.

علامه حبيب الله قندهاري مشهور په حبو اخنذزاده د امام غزالي رحمه الله عليه منهاج العابدین په پښتو نظم ژباړلی دی. د دغې ژباړې نوم ده په خپله (معراج السالکین) يا (اخلاق التائبين) ټاکلی وو. د دغه دوهم نامه له ابجدي ارزښت څخه د کتاب د ژباړې کال (۱۲۳۶هـ ق) راوړي^(۱). دی د کتاب په پای کې وايي:

کتاب شکر دى تمام شه	نا آرام خاطر آرام شه
نوم ئې ښايي چي تعين	شي معراج السالکين
يا "اخلاق التائبين" شي	چي تاريخ ځني مبین شي
مکتوبي حرفونه ياره	له دوهمه اسمه شماره
په حساب د ابجد	کړه معلوم د دوی عدد
ټبر کلونه له هجرته	په دا شمار وو نېک سیرته

(۲۷۷ مخ، د ۱۳۴۰هـ ق چاپ، لاهور)

لکه تاسي چي به ئې وروسته ولولی مولوي صالح محمد هوتک د خپل خدای بخښلي نيکه د مړيني ماده (جد مغفور) کي موندلې ده چي د تاريخي مادې کلمات په مهارت سره انتخاب سوي دي. ميرزا حنان بارکزي يوه قطعه ويلې ده چي په هغې کي ئې داسي کلمات اوډلي دي چي هم ئې معناوي او مفاهيم سره نژدې دي او هم ئې ابجدي قيمتونه. قطعه داسي ده:

په عدد د ابجد به درته واييم
يو څو چيزه برابردې په حساب

^(۱) په دغه نامه کي تر (ب) دمخه همزه په حساب کي نه راځي.

که "کشمش" دي که "نخود"^(۱) په حساب یوډي
هم "بنگي" او "ملحد" یوډئ په دا باب
د "دراز" و د "بې عقل" عدد یوډئ
هم "کاکل" و "گژدم" یو، مه کړه عتاب
د "عدو" او د "سگ" یو رنگه عدد دئ
"خواجه سرا" او "خرسیاه" سره تتاب
هم "صهبا" او "پیاله می" په یوه رنگ دي
"قلعه"، "برج" هم برابر په دا اسباب
په حساب کي دغه "لوک" او "مایه" یوډئ
هم دغه رنگ برابر "سهو"، "حساب"
(دېوان: ۲۰۱ مخ، د ۱۳۸۸ ل چاپ)

د افغانستان د میدان وردگو ولایت یو کلی (رشیدان) نومېږي. د دې
کلي اوسېدونکي هغه هوتک دي چي د نادر افشار په تاراک کي ئې نیکونه
او پلرونه فارس (اوسني ایران) ته شړل سوي او د دوی اولاده د امیر
عبدالرحمان خان په پاچهي کي بیرته وطن ته راستانه سوي ول. د هغه
وخت دولتي واکمنو هغو کسانو ته ښه نظر نه درلود چي د امیر عبدالرحمان
خان د حریف غازي محمدايوب خان په پلوي ئې توري وهلي وې. په دغو
کسانو کي خپل پلرني هیواد ته دغه راستانه سوي مهاجر هم شامل ول.
دغي ډلي له هوتک توب څخه انکار وکړ او خپل ځانونه ئې په قوم

(۱) کشمش او نخود تل یوځای د وچي مېوې په توگه خوړل کيږي.

په دغه قطعه کي د راغلو کلماتو اېچدي ارزښتونه داسي دي:

کشمش = نخود = ۶۶۰، بنگي = ملحد = ۸۲، دراز = بې عقل = ۲۱۲، کاکل =
گژدم = ۷۱، عدو = سگ = ۸۰، خواجه سرا = خرسیاه = ۸۷۶، صهبا = پیاله می =
۹۸، قلعه = برج = ۲۰۵، لوک = مایه = ۵۶، سهو = حساب = ۷۱.

(رشیدان) وبلبل^(۱). تر دغه نوم اړوني وروسته دوی ته پر همدا اوسنی مېنه باندي د مېشته کېدلو اجازه وسوه. یوه باریک بین او نکته سنج تن د دغو دوو نومونو تر منځ رابطه داسي موندلې ده:

$$\text{قوم راشیدان} = ۷۱۲$$

$$\text{مفقود هوتکان} = ۷۱۲$$

یا:

$$\text{مفقود هوتکیها} = ۶۷۷$$

$$\text{قوم راشیدیها} = ۶۷۷$$

مطاببات:

په ځینو معماوو کې مطاببات د طنز و مزاح په شکل کې کلمات راوړل کېږي. د دغه ډول معماوو مثالونه په پښتو ادب کې زما په سترګه سوي نه دي خو د هرات مشهور شاعر حاجي اسماعیل ګوزک دغه راز تعمیې په پارسي ژبه ویلي دي، چې یوه ټي داده:

هست ای ګوزوک شهید کیرخر	شد شهد ماده تاریخ او
بیست ثانی شد معمای دگر	گرترا تاریخ شمسی آرزوست
پس بمالش سرسراپای ذکر	تای تف را بررخ زاهد فگن

(شاعر آزاد: ۱۸۳ مخ، چاپ ۱۳۴۸ ق)

دا تاریخي ماده د هرات د هغه وخت د والي پر وژلو ویله سوې ده. شاعر له دغه والي سره خورا زیات مخالفت درلود. د معما حل داسي دی:

د (تف)، (ت = ۴۰۰) که د زاهد پر مخ (ز = ۷) ولوېږي، (۴۰۷) لاس ته راځي. دغه حاصل چې د (ذکر) پر سر و پښو (ذ = ۷۰۰) + (ر = ۲۰۰) = ۹۰۰ د (بمالش) په قرینه ور زیات سي (۱۳۰۷ ش) کال ځني جوړېږي.

^(۱) د پښتو په ځینو لهجو کې (رشیدان) د (راشیدان) په بڼه هم تلفظ کېږي او د کلمې د لومړي توري زور (فتحه) په الف سره اوږي.

ما يو وخت له يوه ظريف پښتانه سره په پښتو ادب کي د دغه راز
معماوو پر سته والي خبري کولې. ده راته وويل چي خوشحال خان دغه راز
معاويلې ده او په مثال کي ئې دا بيت ووايه:
يو مي يار دوهم گلزار ساز و ساقي شته
نن مي کومه اندېښنه له غين و ميم
له دې معما څخه خو د خوشحال خان مراد (غم) دئ مگر زما
مخاطب پښتانه (غين) آلت مخصوص او (ميم) مقعد وگاڼه. ما په جواب
کي ورته وويل چي دغه مطايبه به نو ستا په حساب کي ثبت کړو، نه د
خوشحال.

معما په لوېديځو ادبياتو کې

په انگرېزي کې معما ته (Riddle) وايي او په دائرة المعارفونو کې ئې د دغه نامه تشریح داسې کړې ده چې:

(Riddle) هغه عبارت، پوښتنه يا جمله ده چې دوه رازه معناوي ولري يا ئې معنا څرگنده نه وي او پته وي. په لرغوني انگرېزي شعر کې معماوي په پراخ ډول ترسترگو کېږي. ويل کېږي چې د انگرېزي شعر معماوي تر زياتي اندازې پورې دانگلولاټين ادب (Anglo – Latin) يوه عنعنه ده چې د هغې دودونکي الديللم (Aldhelm) گڼل سوی دئ. الديللم^(۱) بيا پخپله د څلرمي، پنځمي ميلادي پېړۍ له لاتين شاعر سيمفوزيوس (Symphosius) څخه الهام اخيستونکی ښکاري. انگرېزي معماوي که څه هم اوږده ادبي سابقه لري خو دا اوسنۍ کيسۍ ډوله ټوټې چې د معما

(۱) الديللم (۶۳۹ – ۷۰۹ع) چې په زړه انگرېزي کې د ايلديللم (Ealdhelm) په شکل ليکل کېدی، د لاتيني ژبې شاعر او د انگلوساکسون ادب عالم او د انگلستان په شيربورن کې د کليسا مشر وو. د ده د ژوند زمانه د اسلام د مقدس دين د بعثت د سر له کلونو سره برابره ده. نوموړي د روم په قوانينو، استرونومي، استرولوجۍ او د بېلابېلو کاليندارو (جنتريو) د حساب په آرت کې ئې زده کړې کړې وې. دی په يوناني او عبري ژبو پوهېدی او پخپلو ليکنو کې ئې خورا ډېر لاتين سوي يوناني لغتونه کار کړي دي. ده د (Northumbria) پاچا ته يو ليک په لاتيني نثر کښلی وو او په هغه کې ئې ۱۰۱ معماوي ځای کړي وې. په دې کې يوه معما په ۸۳ کرښو کې ځای سوې وه. د (Northumbria) سيمه اوس په شمالي انگلستان او جنوب ختيځ سکاټلينډ کې شامله

(Riddles) په نامه يادېږي له هغو پخوانيو سره د ونډه زيات نه وايي. د انگرېزي معماوو لرغوني نمونې په هغه خطي مجموعه کي خوندي دي چي د پېريانانو د کيسو او ځينو شعرو او پندونو سره يو ځای په يوه مجلد کي گڼدل سوي دي او د انگلستان د (Exeter) ښار په لويه کليسا کي له يوولسمي عيسوي پېړۍ څخه ساتله کېږي. دغه مجموعه په زړو انگرېزي خطي نسخو کي يوه ډېره مهمه نسخه ده. د دغې مجموعې معماوي د کوچنيانو د سندرو په شکل او د هرزه او چټي کنايو په بڼه جوړي سوي دي. په لرغوني يونان کي د وينا يو ادبي شکل رواج درلود چي په هغې کي به ټي يو خيال يا مفکوره يا يوه کيسه او واقعي پېښه په يو راز غير واقعي کيفيت کي بيانوله. دغه راز وينا ته ټي (Metaphors) وايه. د مثال په توگه: "د دې سترگي د جواهرو په شان ځلېدلې". دغه راز ترکيبونه زموږ په ادب کي د تشبيه او استعارې تر نامه لاندې راځي. ميتافور هم يو راز استعاروي ترکيبونه ول. ارسطو (۳۸۴ - ۳۲۲ ق م) دغه ميتافور يا استعاره او معما (Riddles) يو له بل سره تړلي بلل. ده به ويل: "ښې معماوي موږ ته په مجموع کي غوره ميتافورونه په لاس راکوي... ښه معما کولای سي چي د يوه ښه ميتافور له پاره لازم مواد برابر کړي".

د پوهانو په نظر معماوي (Riddles) يو نړۍ وال آرټ دئ چي بېلابېل کلچرونه په ځان کي رانغاړي. د هغو مثالونه موږ په فنلینډي، هنګري، د امريکا په هندي، چينايي، روسي، الماني او فليپيني کلچرونو کي موندلای سو.

د معماوو متکامل شکلونه:

د (Riddles) يا معماوو پرمختللی شکل (Puzzles) نومېږي. د معماوو د دغو دوو شکلونو تر منځ له مشابهتو سره سره ځيني توپيرونه هم سته. د پزل په حولو کي له مشخصو فارمولونو، چارټونو، قاموسونو څخه

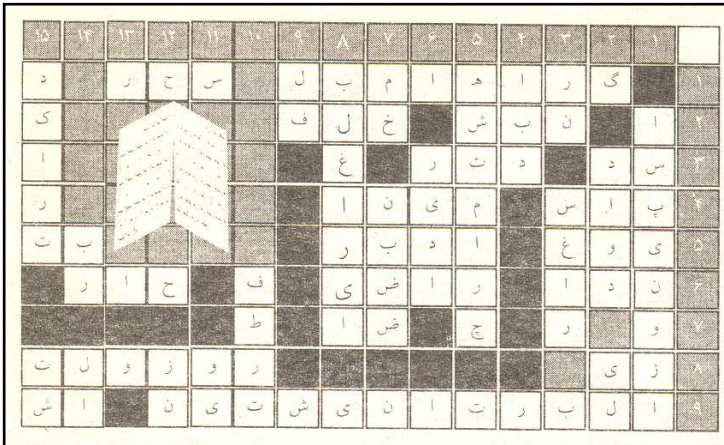
استفاده کېدلای سي. د مثال په توگه منطقي پزل (Logic puzzles) له لغاتو سره سرو کار لري او د هغو د حل له پاره له يوه مخصوص تنظيم سوي جدول څخه کار اخيستل کېږي خو (Riddles) ريډل بيا د د تفکر او تصور او قياس کولو مهارت ته اړتيا لري. د ريډل په انواعو کې انيگماز (Enigmas) په نامه يوه لوبه سته چې په استعاروي ژبه جوړه سوې وي او د حل له پاره ئې دقيق فکر کول لازم دي. ريډل هم ځانته مشخص اصول لري خو دا اصول د پزل په شان ساينټيفيک اصول نه دي. ريډل پر فکر و تصور باندې ولاړه معما ده خو پزل پر واقعيتونو باندې تکیه لري.

د (Puzzles) تر نامه لاندي اوس په نړۍ کې د کوچنيانو او لويانو له پاره په زرو ټوکه کتابونه هر کال چاپېږي. د (Puzzles) په شکل لوبې او گېمونه د کوچنيانو له فکري ودي سره مرسته کولای سي. په دغو لوبو يا ذهني مصروفيتو کې حروفې جدولونه (Crosswords) هم راتلای سي. دغه جدولونه نن ورځ د نړۍ په ډېرو معتبرو ورځپاڼو او مجلو کې هره اونۍ موندل کېدلای سي. د حروفې جدولو حلول هم يوه فکري او ذهني مشغله ده او هم د هغو کسانو له پاره د وخت ژر تېرېدلو وسېله ده چې د کار او وظيفې په چاپيريال کې ئې د اوږده انتظار ساعتونه شامل وي. د ټکسي چلوونکي، د امنيتي پوستو کار کوونکي، زاړه متقاعدین او تنکي ماشومان هر يو له خپلي فکري وړتيا او لوړتيا سره سم جدولونه له ځان سره گرځوي او په لازمو فرستونو کې ځانونه په مشغولوي.

په امريکا کې د حروفې جدولونو مشهور ايجادوونکی او خپروونکی جان سيمسن (John.M.Samson) نومېږي. د ده له خوا جوړ سوي حروفې جدولونه (Crossword puzzles) په نيويارک ټايمز اخبار او نورو مشهورو ورځپاڼو کې خپرېږي. د شمالي امريکا په کتاب پلورنځيو کې د ده پنځه ويشت عنوانه کتابونه موندل کېږي چې ټول ئې د (Crossword puzzles)

جدولونه دي.

په افغانستان کي هم تر اوسنيو درو څلورو لسيزو جگړو دمخه په مجلو، جريدو او اخبارو کي په پښتو او دري ژبو حروفې جدولونه چاپيدل.

۱۵	۱۴	۱۳	۱۲	۱۱	۱۰	۹	۸	۷	۶	۵	۴	۳	۲	۱
د		ر	ح	س	ل	ب	م	ا	ه	ا	ر	ا	گ	ا
ک						ف	ل	خ		ش	ب	ن	ا	۲
ا						غ		ر	ت	د			س	۳
ر							ا	ن	ی	م		س	پ	۴
ب	ت						ر	ب	ا	ه		غ	ی	۵
		ر	ا	ح		ف		ی	ر	ا	ض		ا	۶
					ط			ض	ا		ج		ر	۷
	ت	ل	و	ز	و	ر							زی	۸
	ش	ا			ن	ی	ت	ش	ی	ن	ا	ر	ب	۹

د ابجد (جمل) حساب

له (جمل) څخه مراد د ابجد تورو په واسطه حساب کول دي. ابجد توري په حقيقت کې د عربي الفبې ټول حرفونه دي چې په اتو کلمو کې په دې ډول اوډل سوي دي:

ابجد - هوز - حطی - کلمن - سعنص - قرشت - ثخذ - ضنغ.

د ابجد تورو د پيدايښت په باب ډول ډول نظريې سته. تامس پاټريک هيوز (Thomas Patrick Hughes) په ډکشنري آف اسلام (۳ مخ) کې د ابجد تر نامه لاندې کښلي دي:

ترجمه: ابجد د يوه حسابي انتظام نوم دی چې په هغه کې هر توري له يوه څخه تر زرو پوري مختلف قيمتونه لري. دا توري پر هغه ترتيب باندې اوډل سوي دي چې يهودانو تر څلورسوم ميلادي کال پوري کار ځني اخيست. پر دغو تورو باندې شپږ نور توري د عربو له خوا زيات سوي دي. د القاموس په نامه د عربي فرهنگ مؤلف وايي چې د ابجد اول شپږ کلمې د ماد (Madyan - Midian) پاچهانو نومونه دي او وروستۍ دوې کلمې ئې عربو پر زياتي کړي دي^(۱). ځيني بيا وايي چې د ابجد کلمات د عربي تورو د مخترع مورامير ابن مورا (Muramir ibn Murra) د اتو زامنو نومونه دي^(۲).

^(۱) ماد د يوه قوم نوم دی چې تر ميلاد اووه سوه پخوا ئې د ماد دولت تاسيس کړ. دغه دولت د هخامنشيانو په لاس نسکور سو (دهخدا).

^(۲) المورا د يوې قبيلې نوم دی چې د بنويم له اولادې څخه دي او مورا مير د الانبار سيمي اوسېدونکی وو. الانبار د عراق يو لوی ولايت دی چې د دغه هيواد په لوېديځ

د "موادالتواریخ" مؤلف حسین ننجوانی لیکلي دي چې د دغو تورو د ټاکونکي او د هغو د ټاکني زمانه په صحیح ډول معلومه نه ده. داسي ویل کېږي چې له جمل حساب څخه د کار اخیستلو زمانه د اسلام اوایلو ته رسېدلې ده. خو د موجودو اسنادو او شواهدو له مخي د الفبې تورو ته پاملرنه، د ابجد، هوز، ... په ترتیب د هغو اوډنه او په حساب کي ورڅخه کار اخیستنه تر اسلامي عصر راوروسته زمانه په ځان کي راکښېښاسي.

د تاریخي مادو په جوړولو کي د الفبې له تورو څخه د ابجد په حساب ګټه اخیستل خاص مهارت او هنرمندي غواړي. د هر ناظم له وسه پوره نه ده. د ادب د اولنیو پوهانو په نظر خو دا فن د موسیقي، نقاشی په شان یو ظریف فن وو او په مستظرفه صنایعو کي شمېرل کېدی. د تاریخي مادو په جوړولو کي له زیاترو ادبي صنعتو څخه لکه تجنیس، ایهام، توریه او نورو څخه کار اخیستل کېږي.

د ابجدي تورو معادل عددونه پر څو ډولو دي چې مشهور ئې دا دي:

کبير ابجد (حساب الكبير):

کبير ابجد ته (جمل) هم وايي. د جمل توري داسي دي:

ابجد - هوز - حطی - کلمن - سعفص - قرشت - ثخذ - ضنغ.

د دغو تورو عددي قیمتونه (معادل) په دې ډول دي:

۱ = ا، ۲ = ب، ۳ = ج، ۴ = د، ۵ = ه، ۶ = و، ۷ = ز، ۸ = ح، ۹ = ط، ۱۰ = ی، ۱۱ = ک، ۱۲ = ل، ۱۳ = م، ۱۴ = ن، ۱۵ = س، ۱۶ = ع، ۱۷ = ف، ۱۸ = ص، ۱۹ = ق، ۲۰ = ر، ۲۱ = ش، ۲۲ = ت، ۲۳ = ث، ۲۴ = خ، ۲۵ = ذ، ۲۶ = ض، ۲۷ = ظ، ۲۸ = غ، ۲۹ = ۱۰۰.

کي پروت دئ او له اردن، سوريي او سعودي عربستان سره ګډه پوله لري. د دغه ولايت پایتخت الرمادي (Ramadi) ښار دئ. نور مهم ښارونه ئې فلوجه او حدیثه دي. - د ويکيپيډيا په حواله. م. ه.

تورو ته د قیمت ورکولو اسانه لار داده چې لومړی باید د (ابجد، هوز، ... کلماتو پرله پسې (مسلسل) وینګ په پام کې ونیول سي او پر هغه ترتیب باندي وویل سي لکه چې مالور درته کښلي دي. بیا نو لومړیو لسو تورو ته باید په ترتیب سره له یوه څخه تر نهو پوري قیمت ورکړه سي. ورپسې لسو تورو ته باید په ترتیب سره (۱۰، ۲۰، ۳۰، ۴۰، ...) قیمتونه ورکول سي او وروستيو لسو تورو ته په ترتیب سره (۱۰۰، ۲۰۰، ۳۰۰، ...) قیمتونه ورکړه سي. دا ترتیب د ابو نصر فراهي (۷۴۰ هـ ق مړ) ^(۱) په یوه رباعي کي داسي راغلی دئ:

یگان یگان شمرا بجد حروف تا حطی
چنانکه از کلمن عشر عشر تا سعفص
پس آنکه از قرشت تا ضطغ شمرد صد
دل از حساب جمل شد تمام مستخلص

د کبیر ابجد اول لس عددونه (أحاد) دوهم لس عددونه (عشرات) او دریم لس عددونه (مآت) نومېري.

د پښتو الفبې خاص توري دهغو د عربي قریب المنخرج تورو قیمت لري. په دې ډول:

$$پ = ب = ۲$$

$$ت = ۴۰۰$$

(۱) ابو نصرالدین مسعود بن ابوبکر فراهي مشهور په ابونصر فراهي (۷۴۹ هـ ق = ۱۳۴۸ ع م) د افغانستان په فراه کي زېږېدلی او د پارسي ژبي شاعر او قاموس ليکونکی وو. مشهور اثر ئې نصاب الصبيان نومېري چې عربي لغات ئې په پارسي نظم پکښې معنا کړي دي. د نصاب الصبيان يوه زړه خطي نسخه زما په کتابتون کي سته. وايي چې ابو نصر فراهي مورزاده پوند وو او د اکتاب به ئې د امالي په ډول (بل چاته د ويلو له لاري) ليکلی وي.

$$۳ = ج = چ$$

$$۶۰ = س = ش$$

$$۷ = ز = ز$$

$$۴ = د = د$$

$$۲۰۰ = ر = ر$$

$$۷ = ز = ژ$$

$$۷ = ز = ژ$$

$$۳۰۰ = ش = ش$$

همزه (ء) د الف قیت لري یعنی (۱) دی. کله کله ئې په محاسبه کي نه شمېري. مد لرونکی الف له (۱) سره مساوي دی. مشدده (ی) کله پر دوو او کله پر یوه (ی) شمېرل کېږي.

د کلماتو حرکتونه (زور، زېر، پېښ) په حساب کي نه راځي خو که د معما جوړوونکی وغواړي چي دغو حرکاتو ته قیمتونه ورکړي نو بیا (زور) د (الف) یا (ه) په شکل، (زېر) د (ي) په بڼه او پېښ د (و) په ډول کارې.

صغیر ابجد (حساب الصغیر):

د صغیر ابجد (حساب الصغیر) توري او اړوند قیمتونه ئې داسي دي:

۱ = ا، ۲ = ب، ۳ = ج، ۴ = د، ۵ = ه، ۶ = و، ۷ = ز، ۸ = ح، ۹ = ط، ۱۰ = ی = ک، ۱۱ = ل، ۱۲ = م، ۱۳ = ن، ۱۴ = س = ساقط (صفر)، ۱۵ = ع، ۱۶ = ف، ۱۷ = ص = ق، ۱۸ = ر، ۱۹ = ش = ساقط (صفر)، ۲۰ = ت، ۲۱ = ث، ۲۲ = خ = ساقط (صفر)، ۲۳ = ذ، ۲۴ = ض، ۲۵ = ظ = ساقط (صفر)، ۲۶ = غ = ۴.

وضعي ابجد:

د وضعي ابجد عددي قیمتونه داسي دي:

۱ = ا، ۲ = ب، ۳ = ج، ۴ = د، ۵ = ه، ۶ = و، ۷ = ز، ۸ = ح، ۹ = ط، ۱۰ = ی = ک، ۱۱ = ل، ۱۲ = م، ۱۳ = ن، ۱۴ = س، ۱۵ = ع، ۱۶ = ف، ۱۷ = ص

۱۸، ق = ۱۹، ر = ۲۰، ش = ۲۱، ت = ۲۲، ث = ۲۳، خ = ۲۴، ذ = ۲۵، ض =
۲۶، ظ = ۲۷، غ = ۲۸.

په پښتو ادب کي د راغلو معماوو په حل کي له دغو وضعي قيمتو
څخه کار اخیستل زما په سترگه سوي نه دي.

په پښتو او فارسي معماوو کي معمولاً له کبير ابجد (حساب الكبير)
څخه کار اخیستل کېږي. که د شاعر يا ليکوال مراد نور حسابونه وي، بيا
په څرگنده توگه اشاره ورته کوي.

د ابجد له تورو څخه د لنډو ليکنو، د کتابو د سريزو او نورو مختصرو
تعلیقاتو د مخونو د عددو پر ځای د متن له صفحو څخه د بېلولو په خاطر
هم کار اخیستل کېږي. مثلاً اول مخ (الف)، دوهم مخ (ب)، دريم مخ
(ج)، ... بلل کېږي.

د معماوو عیني اړوند اصطلاحات

د تکملي عمل:

تکمله بشپړولو ته وايي. په معما کي د تورو د ابجدي قیمتونو جمع کولو ته ویل کېږي.

د عددي تبدیل عمل:

د عددي تبدیل په عملیه کي د لاس ته راغلي عدد له پاره په معما کي د کار سوي قرینې له مخي یوه کلمه، یو عبارت، یو ترکیب، یا یوه جمله باید وموندل سي. د مثال په توگه علامه رشاد رحمۃ اللہ علیہ د حاجي جمعہ بارکزي په یوه معما کي د (۳۰۴) عدد له پاره (د پیر دیدن ک) جمله موندلې ده چي په ابجد حساب کي ئې د ټولو تورو مجموعي ارزښت له (۳۰۴) سره برابر دئ.

د تصحيف عمل:

د تصحيف په عملیه کي له کوم توري څخه ټکي ایستل کېږي، یا له یوه لغت څخه کوم توری لیري کېږي. مثلاً د شین له توري څخه درې ټکي لیري کېږي او (س) ځني جوړېږي. د تصحيف په عملیه کي هم باید د معما په بیت کي راغلي قرینه په پام ونيول سي.

د تخرجې عمل:

د تخرجې پر وخت له یوه عدد څخه بل عدد د ټاکلي قرینې پر اساس منفي کېږي.

د تبدیل عمل:

د عددی تبدیل عمل او د تبدیل عملیه یو مفهوم لري.

قرینه:

قرینه په لغت کې د دوو شیانو یا دوو مفاهیمو تر منځ معنوي مناسبت ته ویله کېږي (غیاث). په معما کې هغه کلمه، یا عبارت ته قرینه ویله کېږي چې لوستونکي ته د تکملي، تخریجې، تصحیف یا تبدیل د عمل لارښوونه کوي

ساده معما:

ساده معما هغې معما ته ویله کېږي چې د حل له پاره ئې څوک مجبور نه وي له پورتنیو عملیو څخه کار واخلي. مثلاً دا لاندې تاریخي ماده:

د دکن په جنگ شهید شو خوشنود او سه
په تاریخ د زر څلوېښت ده گذروو
۱۰۴۰هـ ق

مشوشه معما:

مشوشه معما د (ړندې معما) په نامه هم یادېږي. په دغه معما کې قرینه نه وي راوړل سوې او لوستونکی له حدس و گومان څخه کار اخیستلو ته مجبور سي.

بیانات او زبر:

بیانات د (بیته) جمع ده. معنا ئې روښانوونکي، روښانه اړخونه، رښتیني شاهدان، ... ده (ده خدا). په قرآن عظیم کې څو ځایه دغه کلمات راغلي دي او له بیانات څخه مراد د انبیاوو له خوا (معجزې) او له (زبر) څخه مطلب پر هغوی باندي نازلي سوي صحیفې او کتابونه دي.

په جفر کې د دغو دوو کلماتو استعمال بل راز دی. د جفر په اصطلاح

کي د يوې کلمې د تورو تلفظ ته اعتبار ورکول کېږي. د مثال په توګه د (ج، ق، ل، ن) تورو تلفظ "جيم"، "قاف"، "لام"، "نون" دى. په دغو تلفظونو کي د سر توري (زُبر) او پاته نور توري "بينات" بلل کېږي. يا په يوه بل مثال کي:

د (محمد) کلمې توري (م، ح، م، د) د هغو د تلفظ په اعتبار (ميم، حاء، ميم، دال) بلل کېږي. د تلفظ د کښل سوي شکل د سر تورو ته (زُبر) وايي او نورو پاته سوو تورو ته (بينات) وايي. د پورتنی مثال په تلفظي څرګندونه کي (م، ح، م، د) ته (زُبر) او (يم، اء، يم، ال) ته (بينات) وايي. د الفبې په تورو کي (س) يوازنی توری دى چې د (زبر) او (بينات) ابجدي ارزښت يې يوشان دى.

س = سين

س = زُبر = ۶۰

ين = بينات = ۵۰ + ۱۰ = ۶۰

له دغې طريقې څخه د تاريخي نومونو په استخراج کي کار اخيستل کېږي. د شيعه مذهب عالم بهاءالدين محمدبن حسين عاملي مشهور په شيخ بهائي (۹۲۵ - ۱۰۰۰هـ ق) په جعفري فقه کي خپل پارسي اثر (جامع عباسي) د صفوي پاچا لومړي شاه عباس (۹۹۶ - ۱۰۳۸هـ ق) په نامه تاليف کړی دى. په دغه کتاب کي يې يوه قطعه راوړې ده چې په هغې کي د شاه عباس نوم د "بينات زُبر" په قاعده له "خلدالله ملکه" څخه استخراج کېدلای سي. په دې ډول:

د (خلدالله ملکه) عبارت توري داسي تلفظ کېږي: (خا، لام، دال، الف، لام، لام، مشدد، ها، ميم، لام، کاف، ها). د دغو کلمو زُبر چې ايسته سي، بينات يې (ا، ام، ال، لف، ام، ام، ا، يم، ام، اف، ا) پاتېږي. د دغو تورو د ابجدي ارزښتو مجموعه داسي ده:

$$۴۳۹ = (۱ + ۸۱ + ۴۱ + ۵۰ + ۱ + ۴۱ + ۴۱ + ۱۱۰ + ۳۱ + ۴۱ + ۱)$$

د (شاه عباس) نامه ابجدي ارزښت هم (۴۳۹) کېږي.

د زُبر په عمليه کي کله کله يوه کلمه يا جمله راوړل کېږي مگر د ليکوال مطلب د رمز په توگه کومه بله داسي کلمه وي چي ابجدي ارزښت ئې له دغي راوړل سوي کلمې سره يو شانته وي. البته په زُبر کي د رمز او مرموز تر منځ رابطه او قرينه له ضرورياتو څخه ده. له قريني پرته د پتي (مرموزي) کلمې يا جملې موندل ډېر سخت کار او حتی ناممکن کار دئ.

علامه رشاد رحمۃ اللہ علیہ پخپل اثر (حافظ الملک حافظ رحمت خان پر پڅي او دهغه کورنۍ)، ۱۳۵ - ۱۳۶ مخونو کي د زبر په مثال کي د نواب محبت خان پر پڅي (۱۱۶۴ - ۱۲۲۳ هـ ق) يو عربي شعر راوړی دئ:

اذالم ييق في الاسلام آثار
جری من مقلتي دمع کانهار
فقالتهاتف: من يظهرالدين
فجاء الصوت: "سلطان الجهاندار"

علامه مرحوم کنبلي دي چي د (سلطان الجهاندار) ابجدي ارزښت (۴۴۵) کېږي چي دا قيمت د (شاه زمان ما) له ابجدي ارزښت برابر دئ. او ورپسې ئې زياته کړې ده: "په دغه وخت کي نواب محبت خان دغه زبر وايه، په افغانستان کي د پاچهۍ پر تخت شاه زمان سدوزی (۱۲۰۷ - ۱۲۱۵ هـ ق) ناست و او په هندوستان کي د مهاجمو پرنګيانو د نفوذ او استيلا د مخنيوي اميد فقط له ده کېده".

علامه رشاد مرحوم د دغه زبر په باب اوږده تشریح ورکړې ده او د هغې په پای کي وايي:

"د اعليحضرت شاه زمان سدوزي په باب بيان د زبر د قريني په دود اوږدسو، چي گوندي له "سلطان الجهاندار" څخه د "شاه زمان ما" په

مرادولو کي له درنو مطالعینو سره مرسته وکړي او له جهاندار څخه د پهلې
 د مغول پاچا شاه عالم زوی، شهزاده جوان بخت مراد نه کړي.
 د پښتو د پوان لرونکي شاعر قنبر عليخان^(۱) د بینات پر قاعده ویلي
 دي:

عشق عدد د محمد علی د اسم
 په ابجد د بینات شي د زړه سوب

(دیوان: ۲۵ مخ، د هېمېش خلیل چاپ ۱۹۷۲ع د علامه رشاد د کتابتون)

علامه رشاد رحمۃ اللہ علیہ د دغه د پوان پر یوه څنډه د دې بینات حل راوړی
 دی چې زه به ئې له یو څه تفصیل سره دلته رانقل کړم.
 د (محمد) ابجدي ارزښت (۹۲) دی او د (علی) دا (۱۱۰) کېږي. د
 دواړو مجموعه (۲۰۲) راځي.

د (عشق) کلمې درې توري د بینات پر قاعده داسې محاسبه کېږي:
 عین، شین، قاف
 د دې درو تورو ژبر، د سر او اوزونه یعنی (ع، ش، ق) چې ځینې لیري
 سي:

$$\text{ین} = ۶۰$$

$$\text{ین} = ۶۰$$

$$\text{اف} = ۸۱$$

$$\text{ټول} = ۲۰۱$$

دغه لاس ته راغلی عدد د (محمد) او (علی) د نومو له مجموعي
 ابجدي ارزښت (۲۰۱) سره د یوه (۱) په اندازه تفاوت لري او دا د معما
 کمزوري بڼېږي. د دې تفاوت د لیري کېدوله پاره زما (هوټک) په فکر

^(۱) قنبر عليخان شيعه مذهبه پښتون وو. زه د ده د معماوو پر ادبي اړخ څېړنه کوم.
 عقیدتي خوا مې مراد نه ده (م. ه).

۴۰

شاعر د (علی) کلمه د (عالی) په ډول تلفظ کړې ده او په دې ډول ټې پر مجموعي ابجدي ارزښت یو عدد اضافه کېږي او (۲۰۲) ځني راوړي. (والله اعلم بالصواب).

بل مثال:

قنبر علیخان ویلي دي:

د الله په اسم ذات که فهم وکړې
یو الف دئ بله هی ده دواړه لاهمه
د الف عدد که شمار په بینات کړې
مساوي دئ د حضرت علي له نامه
دواړه لام و هی حساب په بینات کړې
ده نامه د محمد صاحب تمامه
(دیوان: ۱۰۸مخ)

حل:

– د (الف) بینات (لف) دئ او ابجدي ارزښت ټي (۱۱۰) کېږي.
د بینات په قاعده د (علي) ابجدي ارزښت هم (۱۱۰) راځي. په دې ډول:
د (عین) بینات (ین) = ۶۰
د (لام) بینات (ام) = ۴۱
د (یې) بینات (ی) = ۱۰
—————
ټول = ۱۱۰

– د (الله) د دوو لامو بینات داسي دئ:

لام = ام = ۴۱

چي دوه چنده سي (۸۲) کېږي.

هی = ی = ۱۰

۸۲ = ۱۰ + ۷۲

۴۱

د (محمد) ابجدي ارزښت هم (۹۲) دئ. په دې ډول:

$$۴۰ = م$$

$$۸ = ح$$

$$۴۰ = م$$

$$۴ = د$$

$$\hline ۹۲ = ټول$$

بل مثال:

چي الله د همه اسمو اسم ذات دئ

د الله الف علي په بينات دئ

(۱۲۴ مخ)

حل:

د الف بينات = لف = ۱۱۰

د علي ابجدي ارزښت: (ع = ۷۰) + (ل = ۳۰) + (ی = ۱۰) = ۱۱۰

د زبرو بينات پر قاعده ما (هو تک) هم يوه قطعه ويلې ده:

د وطن د خوني رف^(۱) مو کندهار دئ

شاهدان مي دي زُبرو بينات

حواله به د تاريخ پر پاڼو درکړم

پکښې وگوره د سيمي ټول حالات

په قلم د کندهار دي ليکل سوي

د دې ملک ټول حسنات و سيئات

چي رف نه وي، ټوله خونه کنډ واله وي

پررامات سي مار، لږم خزنده جات

^(۱) د (رف) مجازي معنا (چت) ده او دلته په همدغه معنا سره کار سوي دئ.

۴۲

خدای دي نه نړوي دغه چت هيڅکله

پرتللی مو حیات دی هم ممت

حل:

د (کندهار) کلمې د تورو تلفظي بڼه داسي ده:

(کاف، نون، دال، ها، الف، را)

له دغو تورو څخه چي زُبر (د سر توري) ووزي، بينات ئې داسي

پاتېږي:

(اف، ون، ال، ا، لف، ا)

د دې تورو ابجدي ارزښت داسي دی:

(اف=۸۱) + (ون = ۵۶) + (ال=۳۱) + (ا=۱) + (لف=۱۱۰)

$۲۸۰ = (۱=ا)$

د (رف) کلمې ابجدي ارزښت هم (۲۸۰) کېږي.

دوهم څپرکی

تعمیې د پخوانۍ دورې په ادب کې

روښاني ادب:

د روښاني ادب محتوی د روښاني غورځنگ د فلسفي افکارو توضیح او بیان ته وقف سوې ده. د دغه غورځنگ پیروانو د شعر شکلي او معنوي ښکلا ته دومره زیاته پاملرنه نه ده کړې او دغه سبب دې چې روښاني ادبیات د هغه وخت د معمولو شعري صنایعو او بدایعو له مخي ډېر څه نه راکوي. خو له دې سره سره موږ د دغې دورې په اشعارو کې د خپل وخت د موجود ادبي صنایعو څرک لرو او هنري خوا ئې یو مخیزه باید نفی نه سي. د روښاني ادب د مطالعې په ترڅ کې د تعمیې او تاریخي مادو لومړنۍ بېلگې په همدغو آثارو کې تر سترگو کېږي چې زه به ئې په لاندې کرښو کې وڅېرم.

۱- د ارزاني خېشکي په کلام کې:

د پښتو شعر و ادب موجوده دېواني پانگه له لسمې هجري پېړۍ څخه په منظمه توگه راپاته ده. دغه دوره د روښاني ادبیاتو د منځته راتگ زمانه

ده او د دې لړۍ د سر سپړی ملا ارزاني خېشکی دئ^(۱). د ارزاني خېشکي کليات د بناغلي ډاکټر پروېز مهجور خوېشکي په سمونه او خپرنه د پېښور يونيورسټي د پښتواکيډيمۍ له خوا په ۲۰۰۵ع کال خپورسوی دئ. ما د دغه کليات له سريزي او شروحو څخه د ارزاني په کلام کي راغلي تاريخي مادي راخيستي دي.

د دغه کليات په ۷۴، ۷۵، ۱۵۵، ۱۵۶، ۲۰۶ او ۱۰۴۵ مخونو کي دغه تاريخي مادي د اړوندو مسایلو په ترڅ کي راوړل سوي دي.
د يوې الفنامي د ليکلو نېټه په څرگندو عددو سره کاري:

فقير کونبلی دی دا شعر

په نه صد نود سنه دی

(د سريزي ۷۴ مخ)

په پښتو کي سني، نېټې او عددونه زياتره په فارسي ژبه بيانېږي. نن ورځ لا هم دغه عادت ژوندی دئ او د افغانستان پښتانه د زېږېدلو نېټې، د عسکري جلب تېرولو کلونه او د پاچاهانو د سلطنت وختونه په فارسي ژبه وايي او د پښتونخوا اوسېدونکي بيا همدغه عددونه په اردو ژبه بيانوي. دا عادت د ژبنيو خپرنوله پاره خورا غوره موضوع ده او خپرنې ته ئې د ژبپوهانو له خوا پاملرنه په کار ده.

د يوې غزلي د ويلو کال داسي رانښيي:

ارزاني دا غزل کونبلی

په هزار و سه سنه دی

(د سريزي ۷۴ مخ)

^(۱) زمور په ليکلو تاريخو او آثارو کي خېشکی د پارسي ژبي د ليکدود تراغېزې لاندي "خويشکی" ليکل سوی دئ. د دغه ناسم ليکدود دوام نوو اکاډيمیکو قلموالو په ليکنو کي هم ليدنه کېږي چي زما په نظر د دغې کلمې د پښتو تلفظ سمه څرگندونه نه ده.

۴۵

د دې غزلي د ويلو كال ۱۰۰۳ هـ ق دئ. (د كليات ترتيبونكي د ارزاني په كلام كي د "كوبنلی" كلمه د "كبنلی" په شكل هم ثبت كړې ده. د ليكدود دغه راز عدم تجانس د ژبي څېړونكي ته ستونزي پېښوي او نه پوهېږي چي شاعر به فی الواقع هم دغه كلمه په دوه ډوله تلفظ كوله او كه دا به د خطاطانو لاسوهنه وي.

د يوې قصيده وشمي غزلي د ويلو نېټه ئې داسي ويلي ده:

ارزاني دا كلام كبنلی

په الف تسعه سنه

(د سريزي ۷۵ مخ)

۱۰۰۹ هـ ق

د دغه بيت لومړی نیم بيتی د كلياتو د سريزي په ۲۰۶ مخ كي بدل

سوی دئ:

"ارزاني دا كلام كړی"

زه نه پوهېږم چي د دغه تصرف له اسيته گوته چاته ونيسم؟

بل ځای:

ارزاني دا كلام كړی

په تاريخ د دوست دهغ

(د سريزي ۱۵۵ مخ)

د تاريخي مادې "دهغ" ابجدي ارزښت (۱۰۰۹ هـ ق) كېږي.

په يوه بل ځای كي د روښاني مسلک د مقاماتو د بيان په ترڅ كي

وايي:

ارزاني وينا كړه عرض

د دې عرض تاريخ وغواړه

(د سريزي ۷۵ مخ)

د (يرض) ابجدي ارزښت (۱۰۱۰ هـ ق) دئ.

او د یوې بلي غزلي د ویلو نېټه ئې داسي بيان کړې ده:

دا غزل په تاريخ کښلی
په حساب د دوست "دغو" دی
غین زردال ئې څلور دی
په شپږ ياد حساب د "او" دی
(د سريزي ۷۵ مخ)

مطلوبه نېټه ئې (۱۰۱۰ هـ ق) ده. دغه تاريخي ماده يو څه نوبت لري او هغه دا چي شاعر پر تاريخي ماده (دغو) سر بېره دهغې حل هم په شعر کي راوړی دی.

۲- د دولت لوانې په کلام کي:

دولت لوانې د الهداد د مړيني نېټه داسي ويلې ده:
په يوه آهې ارواح له تنه بېل شو
په تاريخ د غین و نون، ح، ئې سفر وو
(ديوان، سريره نهم مخ، د کابل چاپ)

دغه معما د دولت لوانې په ديوان (۲۱ مخ) کي سمه نه ده ثبت سوې.
د (غ) پر حای (عين) ليکل سوی دی او ټوله مصرع داسي ده: "په تاريخ د
عين، نون، ح، ی، سفر وو". له چاپي ثبت څخه د معما حل داسي راوړي:

$$غ = ۱۰۰۰$$

$$ن = ۵۰$$

$$ح = ۸$$

$$ی = ۱۰$$

$$\text{ټول} = ۱۰۶۸$$

علامه پوهاند رشاد رحمۃ اللہ علیہ د همدغه چاپي دېوان په سريره (نهم مخ) کي د الهداد بن جلال الدين بن مياروښان د مړيني کال ۱۰۵۸ هـ ق بللی دی

او دا کال له هغه ثبت خخه لاس ته راتلای سي چي د دې بحث په سر کي راوړي. "په تاريخ د غين و نون حې ئې سفر وو".

$$1000 = \text{غ}$$

$$50 = \text{ن}$$

$$8 = \text{ح}$$

$$1058 \text{ هـ.ق}$$

د دغي قصيدې په يوه بل بيت کي ئې د ميرزاخان انصاري د مرگ نېټه هم راښوولې ده:

د دکن په جنگ شهيد شو خوشنود اوسه

په تاريخ د زر خلو پښت ده گذروو

د ديوان په ۲۲۳ مخ کي د رشيدخان يوه ويرنه راغلې ده چي د سر

دوه بيته ئې داسي دي:

زړه مي نه که په بېلتون د اشنا صبر

په فراق فراق به ژاړم لکه ابر

رشيدخان د ټول صاحب تر جهان تير شو

بنايسته صورت ئې ونيو وطن قبر

او د مړيني نېټه ئې دا ډول بيان کړې ده:

که تاريخ حساب ئې غواړې له ابجد ه

پدا حرف غين و نون، ح و کړه صبر

حل ئې:

$$1000 = \text{غ}$$

$$50 = \text{ن}$$

$$8 = \text{ح}$$

$$1058 \text{ هـ.ق}$$

علامه رشاد د دولت د دېوان په سرريزه (نهم مخ) کي کښلي دي چي رشيدخان د ميا روښان د لمسي الهداد بن جلال الدين لقب وو. دا لقب د هندوستان مغل پاچا جهانگير (۱۰۱۴ - ۱۰۳۷هـ ق) هغه وخت ورکړ چي الهداد ورته واردواره تسليم سو (۱۰۲۶هـ ق). تر دغي تسليمي دوه کاله وروسته الهداد بيا مغلو ته ياغي سو خو ماته ئې وخوړه. تر ماتي وروسته جهانگير وباڅښه او وئې نازاوه^(۱).

تر دغي ويرني وړاندي ئې په يوه قصيده وشمه غزل او يوه بله غزل کي د مخلص پر مرگ هم ساندي ويلي دي چي په ترتيب سره په دې بيتو شروع کېږي:

غم ديده زړه مي محزون شو

پر (په) مخلص يار پسې خون شو

د مخلص جدايي کړې يم بسيار خوږ

زړه مي دى د پيلتانه په تېغ افگار خوږ

د فراق په تيره توره لېنده غشي

کرم مخلص مهرى، زړه وړوني خوش گفتار خوږ

د اريانتيا خبره دا ده چي په چاپي دېوان کي ئې دغه دواړي ويرني د حضرت علي کرم الله وجهه مرثيې بللي دي او غټ عنوانونه ئې پر کښلي دي او د چاپي تېروتنوپه سمون ليک کي ئې اشاره هم نه ده ورته کړې.

۳- د ميرزاخان انصاري په کلام کي:

د ميرزاخان انصاري د دېوان د (واو) رديف په يوه غزله کي تر مقطع دمخه يو بيت سته، چي د تعميمي په شکل ويل سوي دئ:

^(۱) ما د روايت مفهوم پخپلو کلماتو کي رااخيستی دئ (هو تک).

گهي نون په دوه الف کښي
گه د (ه) د وړاندي (وو)
(۹۴مخ، دکابل چاپ)

د لومړي نيم بيتي مطلب (انا) دئ او د دوهم دا (هو). د دغه غزلي
نوري قافيې (لو، نو، رو، پلو، پرتو، ...) دي.

۴- د اخوند دروېزه په مخزن الاسلام کي:

د اخوند دروېزه ننګرهارې (۱۰۲۸ هـ ق مړ) آثار که څه هم د روښاني
غورځنگ او ادب پر خلاف ايجاد سوي دي، خو بيا هم د دغي دورې په
ادبي پانگه کي شامل بلل کېږي. د مخزن الاسلام په "نکته شانزدهم" کي
د نورالدين حمزه آذري بن عبدالملک طوسي^(۱) د يوې معما پښتو ژباړه
سته. اصل معما په فارسي ژبه داسي ده:

درته جلاباب عشق مست دوشاه خفته اند
مست نگردي بعين عين بلا گفته اند
(مخزن - ۱۶۳مخ د ۱۳۰۰هـ ق چاپ، دهلي)

اخوند دروېزه دغه معما په پښتو ژبه داسي ترجمه کړې ده:

"د شاه تر ځای درلاندې دوه مست شاهان او ده دي
سکه مستي يې پعين مکره چه د زلفو کاته ئې بې جلا د نه دي"
(هماغه مخ، هماغه چاپ)

"ځای در" دلته د کاتب غلطي ده چي د پېښور پښتواکيډيمۍ په
چاپ (۱۱۰مخ) کي سمه سوې ده. هورې ئې لومړۍ مصرع داسي ثبت

^(۱) شيخ نورالدين حمزه بن عبدالملک بيهقي طوسي د تيموري پاچا الغ بيگ (۷۹۵-
۸۵۳هـ ق) معاصر وو. خو واره هندوستان ته تللي وو او د کعبې شريفې زيارت ئې هم
کړې وو. په ۸۶۴ يا ۸۶۶ هـ ق کال مړ سوې دئ او په اسفراين کي ښخ دئ. عجائب
الدنيا، سعی الصفا، طغرای همایون او جواهرالاسرار ئې د آثارو نومونه دي. وگ:
لغتنامه دهخدا.

کړې ده: "د شاه تر خادر لاندې دوه مست شاهان اوده دي". جلاب د (خادر) معنلري (غياث).

خوشحال خان خټک په سواتنامه کي د اخوند دروېزه پر مخزن الاسلام باندي، چي دی ئې په سهوي سره "مخزن الاسرار" بولي؟ نقد کوي او دهغه په ترڅ کي د دغي معما يادونه هم کوي. دی وايي:

دروېزه چي بيان کړې خپل کتاب دی
نوم ئې مخزن الاسرار (؟) کړې جناب دی
هر بيان ئې ناموزون، مجهول، بې رنگه
خالي پاتوله دانشه، له فرهنگه
که يوه مسره په شل، بله په سل ده
نامر بوطه، ناموزونه، په وييل ده
قافيه ئې لام و دال سره وهلي
په ردیف کي ئې نون و او سره پيلي
قصيده د "بوصيري" ترجمه کړې
عربي ئې تر پښتو مضحک راوړې
هر هر بيت د قصيدې چي د مرجان دی
په پښتو کي تر اور بشو لا ارزان دی
معما د "آذري" ترجمه کړې
تصوف ئې و عالم و ته نومړې

.....

(سواتنامه: ۴۵ مخ د کابل چاپ)

دغي معما ته علامه حبيبي په لمنليک کي کښلي دي: "... د دې بيت اصل او پښتو ترجمه مبهم دي، هر څوک به يو راز مطلب ځني اخلي، خو دروېزه د تصوف رنگ وړ کړی دی او خوشحال خان هم پر دغه باندي په

دې الفاظو انتقاد کوي چي: دغه معما د تصوف په خادر کي نغبنسته شوې ده! اصل و ترجمه ئې دواړه مبهم دي".

د خوشحال خان خټک په کلام کي

د خوشحال خټک په کلام کي د تعميو او تاريخي مادو خورا زياته پرېماني ده. زه به ئې د کندهار چاپ "مرغلري" څخه راټولي او خپله څېړنه به هم ورسره مل کړم. د مخونو حوالې د "مرغلري چاپ ۱۳۱۷ش" دي.

له ما خوار سره څوقاف و هې ورې کړې
جگي جگي څه خولام و طې و فا

(۱۲مخ)

په مرغلري کي د "لام" کلمې "م" نسته، ما د (خوشحال خټک کليات، لومړي ټوک) څخه ورواچاوه.

حل: "قاف و هې ورې" = قهر - "لام و طې و فا" = لطف

بل ځای:

د غفا د کال بهار گوره خوشحاله

چي د مرو به ئې هوا وشي هوس ته

(۶۲مخ)

تاريخي ماده "غفا" ده. حل ئې:

غ = ۱۰۰۰

ف = ۸۰

۱ = ۱

۱۰۸۱هـ ق

۵۲

د څلور ميندو زويه

د اتو پلارو پسر

(۱۱۸ مخ)

دا بيت دهغي غزلي دئ چې په پيل كې ئې د نظر او ژبي اثر ته اشاره سوې ده.

محشي ورته كنبلي دي چې له څلورو ميندو څخه مطلب څلور عنصره دي او له اته پلاره څخه ممكن "اته عرض" وي. خو دا ئې هم پر زياته كړې ده چې په ځينو نسخو كې د "نو پلارو پسر" ضبط دئ. چې په هغه صورت كې به مراد نهه فلکه وي. رشتيا هم خوشحال خان په يوه بل بيت كې نهو افلاكو ته داسې اشاره لري:

ډير به بڼه بڼه زويه راوړي دا نه پلاره څلور ميندې

نن په واړه پښتانه كښي يو خوشحال لايق فرزند دی

(۳۲۰ مخ، د کابل چاپ. مرغلي ۴۳۱ مخ) (۱)

له څلورو عنصرو څخه مراد (اور، اوبه، خاوره، باد) دئ. خو کېدای سي چې د خوشحال خان مطلب څلور اقليمه وي چې مراد ورڅخه ټول هندوستان دئ (غياث). له نهو افلاكو څخه مراد نهه اسمانونه دي چې وايي د پياز د پوست په شان يو پر بل پراته دي. اسمانونه معمولاً اووه بلل سوي دي خو قداموو نهه گڼل. په دې ډول: فلک قمر، فلک عطارد، فلک زهره، فلک شمس، فلک مريخ، فلک مشتري، فلک زحل، فلک البروج او فلک اطلس (دهخدا). نهم اسمان ته فلک الافلاک وايي. په پخواني حکمت كې د (نه عرض) اصطلاح هم سته چې مراد ورڅخه (كيف، كم، هيئت، متی، مضاف، وضع، فعل، انفعال، ملك) دي (غياث اللغات).

(۱) په کابل چاپ كې ددې مقطع اول نيم بيتي ته (۵) ليكل سوی دي خو پنځمه حاشيه ځني پاته سوي ده.

له پورتنی معما خخه د خوشحال خان مطلب دا دئی چي په دې
خلورو اقلیمو او نهو افلاکو (ټول کائنات) کي به میندو نور هم ښه ښه زامن
راوړي وي، خو خوشحال په پښتانه کي یوازی "لایق فرزند" دئی.

په یوه بله غزله کي خوشحال خان د زاړه نجوم له مخي د هري
مياشتي (نحس) ورځي يا (شومي ورځي) رانښيي. دی وايي:

"دال" و "واو" د محرم د صفر "اک"
د رومبۍ خوري دروښم شه "یک"
د دوهمي خور رومييه اتلسمه
د دريمي خوري "یا" مه وکړه شک
خلورمي خور "ی"، "دال" چي سره "ید" شي
د رجب دی "ب" و "یج" د شعبان "دک"
د روژې د مياشتي "جک" پوره حساب دی
"حې" شوال، ذی القعدة "بط" ذوالحجه "وک"
(۱۸۹-۱۹۰مخونه)

په خوشحال کلیات لومړی ټوک ۱۰۴مخ کي "چې شوال" ثبت دئی
داسي تېروتنه ده چي د خوشال خان خټک کلیات (۷۰مخ، چاپ
۱۳۸۷دانش) ته ئي هم لار کړې ده.

د دې ورځو تشریح په (مرغلري) کي داسي راغلې ده چي د محرم د
مياشتي (دال = ۴مه)، (واو = ۶مه) - د صفر (ا = ۱) او (ک = ۲۰مه) - د
رومبۍ خور (ی = ۱۰مه) او (ک = ۲۰مه) - دريمي خور (ی = ۱۰مه) يا
(یا = ۱۱مه) - د خلورمي خور (ی = ۱۰مه) او (دال = ۴مه) د رجب (ب =
۲مه) او (یج = ۱۳مه) - د شعبان (د = ۴مه) او (ک = ۲۰مه) - د روژې (ج
= ۳مه) او (ک = ۲۰مه) - د شوال (ح = ۸مه) او (ی = ۱۰مه) - د ذی
القعدې (ب = ۲مه) او (ط = ۹مه) د ذی الحجې (و = ۶مه) او (ک =

۲۰مه) بدشکومه ورځي دي. البته دا راز انکېرنې کوم ديني او مذهبي تاداو نه لري. د مسلمانانو په نزد د روژې ټوله مياشت نيکمرغه ورځي دي.

د "نحس" کلمه په قرآن عظيم کي دوه واره راغلې ده. اول آيت د يوخلو پښتم سورة (حم السجده)^(۱) شپاړسم آيت دئ:

دوهم وار د څلور پنځوسم سورة (القمر) نونسم آيت دئ:

دواړه آيتونه د (عاد) او (ثمود) قومونو په باب دي او دا دواړي ورځي د دوی له پاره نحس بلل سوي دي. د لومړي آيت شريف په تفسير کي د حضرت شاه ولي الله صاحب (۱۱۱۴ - ۱۱۷۶هـ ق) خبره رانقل سوې ده چي فرمايلي ئي دي:

"... دا د نحوست ورځ هغوی لره وه، نه تل". او ورپسې زياته سوي ده: "هغه ورځي منحوسي گڼلي کېږي - لکه چه په ناپوهانو کښي مشهوره ده. که هغه ورځ د عذاب د رانسکته کېدلو په نسبت تل منحوسه وگڼله شي نو کومه ورځ به بختوره وگڼله شي. په قرآن کریم کښي تصريح ده چه هغه عذاب اووه شپې او اته ورځي پرله پسې وو. اوس نو ونښئ چه په دې تقدير د اونۍ (هفتې) کومه ورځ به له نحوسته تشه وي؟" (وگ: پښتو تفسير: ۱۲۹۲/۲مخ، د سعودي چاپ).

په نهج البلاغه (۷۸مه خطبه)^(۲) کي د څلرم خليفه حضرت علي کرم الله وجهه له خولې روايت دئ، چي وايي: څلرم خليفه چي کله غوښتل د خوارجو جنگ ته (نهران ته) رهي سي، اشعث بن قيس ورته وويل:

(۱) د قرآن عظيم دغه صورت د (فصلت) په نامه هم ياد سوي دئ.

(۲) نهج البلاغه د حضرت علي کرم الله وجهه د خطبو او مواعظو مجموعه ده چي د سيد رضی ابی الحسن محمد بن الحسين بن موسی بن محمد بن موسی بن ابراهيم بن امام موسی کاظم عليه السلام تاليف دئ. سيد رضی د څلرمي هجري پېړۍ د اهل تشيع علماوو څخه وو.

"(فارسی ترجمه) ای امیرالمؤمنین به شهادت علم نجوم، اگر در این ساعت حرکت کنی می ترسم که به مراد خویش نرسی". وایي حضرت علی کرم الله وجهه ئې په جواب کي اوږدې خبري وکړې او وې ويل: "...هر کس که سخنان تو راست پندارد، قران را دروغ انگاشته (العیاذبالله) ... سپس روی به مردم کرد و گفت: ای مردم از علم نجوم پرهیزید، مگر بدان مقدار که شمارا در خشکی و دریا راه بنماید، که این علم به کهانت منجر شود و منجم کاهن است و کاهن همانند جادوگر است و جادوگر کافر است و کافر در آتش جهنم. به نام خدای تعالی به راه افتید". د همدغه روایت اغېزه به وي چي د اهل تشیع معاصر علماء هم د نجوم د علم هغه برخه چي د راتلونکو زمانو او حادثاتو په باب پېشگوښي ولري، حرامه گڼي^(۱).

دغه د (سعد) و (نحس) اصطلاحگاني يوازي په پخوانيو نجوميانو کي مطرح نه وې، بلکي د دې ريښه په پخوانيو اديانو کي هم سته. د عيسويت پيروان همدا اوس د (Good Friday) په نامه يوه ورځ لري چي د دوی په زعم دغه ورځ د عيسی عليه السلام د صليب کولو ورځ ده او دوی په دغه ورځ روژه نيسي. خوشحال خان په دستارنامه کي ليکي چي له مولانا عبدالحکيم سيالکوټي (۱۵۶۱ - ۱۶۵۶ع) څخه ئې د نورو پوښتنو په ترڅ کي د "ساعت" په باب هم وپوښتل. د ده خپل بيان داسي دئ: "د ساعت شبه مې هم وه - راته ئې ووي چې ساعت شته، که دا هسې نه وي، سرور عالم (صلى الله عليه وسلم) به د سفر دپاره پنج شنبه دوشنبه اختيار کړې نه وه - ..." (دستارنامه: ۷۰ مخ د پېښور چاپ ۱۹۹۱ع).

خوشحال خان که څه هم د مياشتو نحس ورځي رابښي خو په يوه بله غزله کي ئې خپل معتقدات داسي بيان کړي دي:

^(۱) ماخذ: انټرنېټ.

۵۶

نجومي چي قدم نه ږدي بي نجومه
موت و فوت و ناکامي مومي له کومه
چي گري گري، دور خو شپو تير پري
په کي راشي په نېکه، په چاشومه
خان به خلاص نه کاد بد ساعت له شره
نجومي ئي که خبر دی له علومه

نېک و بد ئي په قبضه کي د قضا دي
بېهوده خبري مه پيمه، وردرومه

(الخ)

خوشحال يو بل خای يو معماوشمه بيت لري. دی وايي:

راته څه وايي، چې ته په چامين يې
په ايمابه درته و ايم پنج و شش يم
(۲۱۷ مخ)

په کليات لومړي ټوک ۱۱۷ مخ کي "لاته څه وايي، ... دئ."
دې بيت ته ئي په (مرغلري) کي د محشي په حواله کښلي دي:
"... د ابجد په حساب (ه، و) پنځه او شپږ راځي، چي (هو) ځني جوړ پري،
يعني په هومين يم."

بل خای:

که څلور دي که پنځه که شپږ او وه دي
د دروېش نشته دا هيڅ اتم نم
(۲۲۸ مخ)

دهمدې غزلي يو بل بيت:

۵۷

نه په نون دی نه په میم دی نه په جیم دی
کامل پاس په لام وهلی دی علم
(۲۲۸ مخ)

دغه بیت ته ئې په حاشیه کې کښلې دي: "په دې بیت کښې نون
اشاره ده ناسوت او میم ملکوت او جیم جبروت او لام عالم لاهوت ته، چي
داد تصوف په اصطلاح خاص عالمونه دي".

د میم ردیف په یوه غزل کې دا بیت هم تعمیمه لري:
یو مې یار دوهم گلزار سازو ساقی شته
نن مې کومه اندېښنه له غین و میم
(۲۳۳ مخ)

حل: (غ + م) = غم.

خوشحال خان د خپل لمسي معظم پر مرگ ساندې ویلې ده چي د
(مرغلري) په هې ردیف کې ثبت ده. هورې ئې د لمسي د مړینې نېټه
داسې ښوولې ده:

ښه تاریخ ئې راغی "بې بدل معظم"
خوشحال دده نیکه دی، د نیکه ئې داغ په زړه شه
(۳۱۰ مخ)

حل:

ب = ۲

ی = ۱۰

ب = ۲

د = ۴

ل = ۳۰

۴۰	=	م
۷۰	=	ع
۹۰۰	=	ظ
۴۰	=	م
۱۰۹۸هـ ق		

او همدا د "معظم" د مړيني کال دئ چي عبدالقادر خان په "زراته نوي" ښوولی دئ او تاسي به ئې وروسته ولولی.

د دې معما د ويلو سم شکل "بې بدل معظم" دئ. که لام او وروستي ميم ته حرکت ور نه کړه سي د مصرع دوې هجاوي کمږي او که دا حرکتونه د اوسني ليکدود له مخي په (ه) سره وښوول سي او "بې بدله معظمه" سي، د مړيني نېټه لس کاله نوره هم زياتېږي. دغه ځای دئ چي د معماوو په حل کي بايد د شاعر د وخت ليکدود په پام کي ونيول سي او دغه ځای دئ چي د شاعر په کلام کي د راغلو معماوو په شکل کي هر راز مداخله، په هره انگېزه چي وي، وړانې پېښوي.

ډير به ښه ښه زويه راوړي دا نه پلاره څلور ميندې
 نن په واره پښتانه کښي يو خوشحال لايق فرزند دی
 (مرغلري - ۴۳۱ مخ)

په لمنليک کې ورته کښلي دي: "نه پلاره او څلور ميندي، نه اسمانه او څلور عنصره دي".

په يوه غزله کي خوشحال له (پيری، زرتابه) څخه شکايت کوي او په يوه بيت کي وايي:

د سترگو په جوهر و مي په سي کښي رانښکاره شوه
 په مښکو په گوهر و مي په کال راغله پيري
 (۴۴۴ مخ)

په لمنلیک کې ئې د محشي له خولې کښلې دي چې له (سی) څخه د
 ابجد په حساب (۷۰) راوړي او له (کال) څخه (۵۱). گویا شاعر وایي چې
 په اویا کلنۍ کې مي د سترگو لیده لږ سوه او په یونځوس کلنۍ کې مي په
 "مښکو = تور وپښته" او "مرغلو = سپینو غاښو" کې پیري راغله. یعنی
 وپښته مي سپین سول او غاښونه ووتل. د دې غزلي مقطع داسي ده:

نه ښکار شته نه گذار شته او س دي جوړ سلامت گزري
 د تورو^(۱) د غرو بزونه، په خوشحال راغله پیري

خان د خپل ځوانیمرگ زوی په ویرنه کې د هغه د مړیني تاریخ
 داسي بیان کړی دی:

"طاهر و مړ په شباب کښ" دا تاریخ دی
 چه به کال ده د مرگ ترې رابرسېر شي
 (مرغلري - ۴۶۶ مخ)

د دغې تاریخي مادې په باب په حاشیه کې داسي لیکل سوي دي:
 "دا بدله خان د خپل زوی طاهر په مرثیه کښ ویلي ده، په آخر بیت کښ
 (طاهر و مړ په شباب کښ) د ابجد په حساب (۱۱۰۳) راځي، چه د مړیني
 کال ئې دی".

دغه تاریخي ماده سمه نه ده حل سوې. لومړی خو په همدغه لیکدود
 سره د "طاهر و مړ په شباب کښ" ابجدي ارزښت (۱۰۹۳) کېږي، نه
 (۱۱۰۳).

ط = ۹
 ا = ۱
 ه = ۵

(۱) د کندهار ښار په شمال کې هم د "تورو" په نامه غرونه سته.

٦٠

٢٠٠ = ر

٦ = و

٤٠ = م

٢٠٠ = ڀ

٢ = پ

٥ = ه

٣٠٠ = ش

٢ = ب

١ = ا

٢ = ب

٢٠ = ک

٣٠٠ = بن

١٠٩٣ = ٽول

(١١٠٣) به بنيادي د کاتب غلطي وي. دوهم دا چي خان په همدې غزل

کي وايي:

زه په ويرد معظم په غم کښي ډوب وم

خبر نه وم چي طاهر به تېروېږ شي

گويا د طاهر او معظم د مړيني واقعه په يوه کال کي پېښه ده. د معظم مړينه د خوشحال خان او عبدالقادر خان دواړو له خولې په (١٠٩٨هـ ق) کي پېښه سوې ده. د طاهر مرگ هم بايد په همدغه کال وي. په دې صورت کي بايد د تاريخي مادې ليکدود داسي وي:

"طاهر ومړ پشباب کښي" او د "کښي" کلمې د (بن) توري زېر (کسره) هم په محاسبه کي شامله ده او د (ی = ١٠) قيمت لري. نو د تاريخي مادې اصلي بڼه به په ننني ليکدود کي داسي وي: "طاهر ومړ

پشباب کبني " چي له دغي مادې څخه (۱۰۹۸) راوړي او دا د طاهر د مرگ کال دى.

د خوشحال خټک کلیات لومړي ټوک (۳۸۹ مخ) کي دغي مسئلې ته پام اړول سوى دى خو تاريخي ماده ئې " طاهر ومړ پشباب کي " گڼلې ده او (ن = ش = ۳۰۰) د معياريت په حکم ! د تاريخي مادې له (کبني) کلمې څخه ايستل سوى او (کي) ليکل سوى دى چي دغه راز ليکنه هم مطلوبه سنه په لاس نه راكوي:

ط = ۹

ا = ۱

ه = ۵

ر = ۲۰۰

و = ۶

م = ۴۰

ړ = ۲۰۰

پ = ۲

ش = ۳۰۰

ب = ۲

ا = ۱

ب = ۲

ک = ۲۰

ى = ۱۰

ټول = ۷۹۸

نولکه پورته چي مو وويل " طاهر ومړ پشباب کبني " تاريخي ماده ده او ابجدي ارزښت ئې (۱۰۸۹) دى.

خوشحال خان بل خای ویلي دي:

د ملحد په زړه به نه لگي خبري
 که ویل دي ورته تل د نون و صاد شي
 (۵۵۰مخ)

له (نون او صاد) څخه مراد (نص) دئ. نص په لغت کي څرگند او صریح کلام ته ویل کېږي او د علم اصول له مخي د قرآن کریم هغه آیتونه چي دوه متشابه کارونه راته څرگندوي چي دا نېک کار دئ او هغه بد. د مثال په توگه د قرآن کریم د سورة البقره (۲۷۵) آیت چي فرمایي: "و احل الله البيع وحرم الربوا" یعنی حق تعالی بیع روا کړې او رباء ئې حرامه کړې ده. په ناظم الاطباء کې لیکلي دي چي د قرآن کریم هر هغه آیت چي په واضحه توگه پر مقصود باندي دلالت وکړي، نص بلل کېږي.

خوشحال خان د (وبا= کولرا) ناروغۍ کال په یوه شعر کي یادوي او وایي چي په دغه کال د ده زوی بخت ناک خان او مور ئې په دغه ناروغۍ مړه سول دغه راز ئې سرفراز نومی لمسی چي د سعادت خان زوی وو، هم په دغه کال لېوني سپي ودراره او مړ سو. د آفتونو دغه کال ئې د تعمیې په شکل داسي بیان کړی دئ:

خدائې مه راوله بیا	د "غواص" د کال وبا
مورئې هم بوت ته قضا	بخت ناک خان مي پکښې ومړ
بنه نمسی مي و زیبا	سرفراز د سعادت و
هم په خط و بې همتا	هم حافظ د درست قرآن و
لېونی شه بې غوغا	د بنکار سپی ئې و ساتلی
چه گانه ئې خپل اشنا	لاس ئې وروړه بې خبره
لا علاج شو لادوا	دی ئې وچیچه په لاسو
په ارمان ارمان جدا	په دا کال له ما قضا کړ

(۵۷۰ - ۵۷۱ مخونه)

۶۳

د "غواص" ابجدي ارزښت (۱۰۹۷) کېږي.

غ = ۱۰۰۰

و = ۶

ا = ۱

ص = ۹۰

ټول = ۱۰۹۷هـ ق

دهمدې قصیده وشمي غزلي په یو بل بیت کي د دغي ناروغی د پای ته رسېدلو کال هم رانېسي:

کال "حصغ" شو وبا ولاړه

هم عسرت کړه راته شا

د "حصغ" ابجدي ارزښت (۱۰۹۸) دی.

ح = ۸

ص = ۹۰

غ = ۱۰۰۰

ټول = ۱۰۹۸هـ ق

خوشحال خان یوه اوږده بهار په قصیده لري چي چي په برمولى کي ئې

ويلي ده او پيل ئې داسي دی:

بياله کومه را پيدا شو دا بهار

چه په هر لوري ئې ملک کړ، يو گلزار

په دې قصیده له مغلو سره د پښتنو مهمي جگړې بيان سوي دي. د

دغي قصیدې د ویلو تاریخي ماده ئې په مقطع کي داسي راوړې ده:

د دريمي خور اول کال د غنغو و

ما چه وې په برمولى کښې دا اشعار

(۵۹۴ مخ)

٦٤

"غفو" د ابجد په حساب (١٠٨٦) کېږي.

غ = ١٠٠٠

ف = ٨٠

و = ٦

٦٤

١٠٨٦ هـ ق

په يوه اوږده قصيده (شپېته بيته) كې د هغې د نظمولو تاريخ داسي

راته وايي:

د شوال وروستنی ورځ کال د "غفا" دی

ما چي دا شپېته بيتونه کړل تحرير

(٦٠٠مخ)

د "غفا" ابجدي ارزښت (١٠٨١ هـ ق) کېږي.

قصيده په دې بيت پيل سوې ده:

ناخلف مي حواله کړه په تقدير

نصيحت ورباندي نه کاندې تاثير

خان د يوې بلي اوږدې قصيدې د ويلو نېټه داسي بيان کړې ده:

نوې مياشت د محرم "غصه" ئې کال دی

په غلـيـم مي غـصه ورپهـ ده کال

(٦١٢مخ)

حل:

غ = ١٠٠٠

ص = ٩٠

ه = ٥

١٠٠٠

١٠٩٥ هـ ق

د قصيدې مطلع داده:

زه د شعر په کار هیڅ نه یم خوشحال
ولي خدای می کړ په غاړه دا مقال
ټوله قصیده ١٣٨ بیته ده.

خان د خپلي يوې بې مقطع غزلي نېټه داسي راوړې ده:

دا سپړکال چه د "غصج" دی چه "غصد" شي
امیدوار اوسه له بخته له اقباله
(٦٢١مخ)

د ابجد په حساب د "غصج" ارزښت (١٠٩٣) اود "غصد" دا (١٠٩٤) دی.
خوشحال خان وايي چي په ١٠٩٤ هـ ق کال به ئې د عمر (٧٢) کاله پوره سي.

ستا به دوه اويا کالونه وي د عمر

سود فايده ئې راته وایه له وصال

خان په ١٠٢٢ هـ ق کال په ربیع الاول میاشت کي زېږېدلی دی. د
زوکړي تاريخي ماده ئې افضل خان خټک په تاريخ مرصع (٣١٠ مخ چاپ
٢٠٠٦ع) کي د خوشحال خان له خپلي خولې په فارسي ژبه داسي راوړې ده:

تاريخ خوشحال خټک در ربیع الثاني

آمد چو درین کهنه رباط فانی

حق گرداناد مرورا خیر رسان^(١)

تاریخش گشت "خیر عالمیانی"

د "خیر عالمیانی" ابجدي ارزښت (١٠٢٢) کېږي.

خ = ٦٠٠

ی = ١٠

^(١) په ننگیالی د زمانې (١٢مخ، چاپ ٢٠٠١ع) کې دا مرصع "حق گردانا و مرد را خیر
رسان" لیکلې چې چاپي تېروتنه ده.

۲۰۰ = ر

۷۰ = ع

۱ = ا

۳۰ = ل

۴۰ = م

۱۰ = ی

۱ = ا

۵۰ = ن

۱۰ = ی

پول = ۱۰۲۲ هـ ق

خوشحال په يوه بيت هغه کال چي د مغولو په لاس بندي د لاهور تر

سيند پوري واته، داسي بيان کړی دی:

دا بيان مي د "غعد" په کال ويلى

په شعبان چه د لاهور په سيند عبور کړم

(۶۳۱ مخ)

۱۰۰۰ = غ

۷۰ = ع

۴ = د

پول = ۱۰۷۴ هـ ق

دغه کال د خوشحال خان د بنديگرت کال دی.

بل ځای ئې همدغه کال په يوه بل بيت کي هم "غعد" بللی دی:

زه چه د "غعد" په کال بندي د اورنگ زېب شوم

کور او خېلخانه مي پکښې ډېره وه له دم

(۶۳۷ مخ)

خوشحال تر دغي تعمیې وړاندي وايي:

يو، یوسفزیي دي چی په ما ئې منت بار کړ

لا په اکوزیو د ننگ چارده مسلّمه

خان ولي د یوسفزیو منت باردئ؟ له دې اسیتته، چی د اورنگ زبپ په زندان کي د خان د بندپر وخت د ده "کور او خپلخانه" پکښې دمه وه.

د تعمیې دبیت دوهمه مصرع په همدې شکل ماته سمه نه ایسي. سم شکل ئې په قوي احتمال سره داسي راته ښکاري:

"کور او خپلخانه مي پکښې ډېره وله دمه". د دغي مصرع د پای د درېو کلمو "ډېره وله دمه" معنا دا ده، چې د خان خپلخانه ډېره موده پکښې دمه وله. دغه "وله" د (ول = بودن) جمع غایب صیغه ده چې مور. تر دا نزدو وختونو پوري د (وو) په شکل لیکله. د (ول) استعمال اوس لا هم د پښتو د لوېديځي لهجې په ځینو حوزو (روزگان او د ښورواک شاوخوا) کي ژوندی دئ. د خوشحال په پورتنی بیت کي د (ول) څرک مور. ته د دغي لهجې او کلاسیکي پښتو نزدېکت راښيي. ما (هوتک) چې (له کندهاره تراټکه) کتاب کيښ، د خوشحال خان دغه بیت ته مي ډېره پاملرنه نه وه کړې.

په یوه قصیده کي خان د ډهلي د پاچهانو مسلسل نومونه راوړي دي. د دغه شعر د ویلو نېټه ئې داسي راوړې ده:

که د دې ویلو کال غواړې له مانه

په حساب کښ واوره کال د قرشت و

ابتدا د دې بیان په نماز پښین و

د ما بنام په وخت ئې شوی نهایت و

(۶۷۱ مخ)

د خوشحال خټک مرغلي کي دا معما ناحله پاته ده او دلیل به ئې ښايي د معما په کلماتو کي د مرتب دوه زره توب وو. د خوشال خان خټک

کلیات کې تاریخي ماده "کال د قرشت" بللې ده چې دا خبره به ئې غالباً له
ارمغان خوشحال څخه رانقل کړې وي. د دې مادې ابعدي ارزښت ئې
(۱۰۵۵) کېږي. خو که "کال د قرشت و" تاریخي ماده وگڼو، نو بیا دا کال
(۱۰۶۱) ته لوړېږي. د دې قصیدې د پای لخوا دریم بیت راته وایي چې:

چې د هند سیرمي وکړ اوس مې ووې
گڼه دا تاریخ لارغه زما په نیت و

د دې بیت له مخي څوک ویلای سي چې دا قصیده هند ته تر تګ
وروسته ویل سوې ده. د (ننگیالی د زمانې) ښاغلی مؤلف د ارواښاد دوست
محمدخان کامل له خولې لیکي چې "د ۱۰۵۸ هـ ق کال ربیع الاول د ۱۶۴۸ م
کال د اپریل دویم مورخ خوشحال خان د اټک په بله غاړه کې مومو. پدې سفر
کې ده یو اوږد نظم د میرزا ابوالحسن اصف خان د کوم شاندار محل، د محل د
باغونو او د باغونو د زړه وړونکو مناظرو په ستاینه کې لیکلی دی" (وگ:
همدغه اثر: ۳۲ مخ، د ۲۰۰۱ع کال چاپ). که هند ته دا د خان لومړی سفر
وبولو، نو پورتنی تاریخي ماده باید "کال د قرشت و" = ۱۰۶۱ هـ ق "قبوله کړو.
په "کال د قرشت = ۱۰۵۵ هـ ق" کې خان دهندو بارلتي نه وې لیدلي.

خوشحال په یوه رباعي کې د خپل یو خوب بیان کوي:

شپه د برات وه یو خوب مې ولیده
کال ئې "غصه" دی هرگور مې ښه لیده
دوه توري ماتې شوې یوه مې روغه شوه
دویم صمصام مې په رغېده دی
(۸۰۰ مخ)

غصه = ۱۰۹۵ هـ ق

یوه بله رباعي

پنځه بارونه دي بردن ئې غم دی
ورمېرېد خلقو تر لاندې خم دی
پنځه پیه نورو، په تادوه کم دی
خوشحاله شکر چه بار دي کم دی
(٨٤٩ مخ)

له "پنځه بارونه" څخه د خوشحال خان مراد د اسلام پنځه بناوي دي. کلمه طيبه، لمونځ، روژه، حج، زکوة. په دې پنځو کي حج او زکوة پر بډايانو فرض دي. خوشحال په لاس کي دومره خلاص وو او سخاوت ئې دومره زيات وو، چي له ټولي خانې او بډايې سره ئې هيڅ وخت ځان د نصاب مالک سوی نه وو. ځکه نو دی وايي چي پر ده باندي له دې پنځو بناوو څخه درې بار دي او حج و زکوة ورباندي فرض سوی نه دي.

بله رباعي:

وايې صوفي شه، صوفي دي ته شې
درومه نا اهلې شېپر، سو شپېته شې
که يار ساقی وي عمر باقي وي
لا به د ميو بڼي بڼې کړم تشې
(٩٢٩ مخ)

په (مرغلري) کي د رباعي درېم بند "که يار ساقی دی عمر باقي دی" ليکل سوی دی، چي سهې نه دی. (د خوشحال رباعيات: ٢٧٩ مخ) او د خوشال خان خټک کليات په (٥٢٧ مخ) کي ئې سم کړی دی. د مرغلري مرتب د کومي نسخې د محشي په حواله ورته کښلي دي: "... يعني خس يې، ځکه چه خس په حساب د ابجد (٦٦٠) دی". دغه عدد د خوشحال رباعيات کي هم، بې له دې چي د مرغلري حواله ورکړي، په لمنليک کي ورته کښلی دی. دغه راز عمليې ته د عددي تبديل عمل وايي (وگ د همدې ليکني د

۷۰

سر برخه). په عددي تبديل کي قرينه بايد هرومرو موجوده وي، کنه نو بيا دغه راز معما ته گونگه معما وايي. ځکه د مطلوبې معنا له پاره ئې هيڅ راز قرينه نه ده راوړې او لوستونکي به ئې پخپل درایت سره حل کوي.

بله رباعي:

يار مې د شپږو تر منځ اووم دی
چه څوک ئې نه ستايي په حسن گرم دی
چه رابنکاره شي په مارنا شي
چه منځ ئې نه وينم په ماتورت م دی
(۹۳۶مخ)

د (مرغلري) مرتب په حاشيه کي ورته کښلي دي: "يعني په اوو ستورو کښ چي شپږ نور سيارات دي، اووم زما يار دی چه هغه نولمر دی". د خوشحال رباعيات (۱۵۱مخ) کي هم دغه شان تشریح ورکړه سوې ده.

بله رباعي:

فربنتي له نوره، پپري له نارهدی
که پري خبري سپي له چاره دی
ځکه دا هسي پپري فتنې کا
له بادو خاکه له آب و نارهدی
(رباعيات: ۲۱۶مخ)

چار = ۴ عنصره (باد، خاوري، اوبه، اور).

بله رباعي:

کال د غفج و خيبر کي هوري
مغل بندي وو، هم کوندي بوري

مومند شينواري خو اڀريدي وو
واڀرو وهلڀي د يادو توڀري
(رباعيات: ۲۶۸مخ)

غفج = ۱۰۸۳هـ ق

بله رباعي:

نن بيا خپل بخت ته زما تسليم دي
خُرم به او سم فال مي د ميم دي
په درد و غم کښي زما غليم دي
راالوتلي د نصرت نسيم دي
(رباعيات: ۱۲۷مخ)

دا رباعي د خوشال خان خټک کليات (۴۴۱مخ) کي مسخه سوې ده
او د (غليم) پر ځای (عليم) او (د نصرت نسيم) پر ځای (د نصرت تبسم؟)
راغلي دي. په رباعيات کي هم د (نن) پر ځای (تن) ليکل سوي دي. په
دې رباعي کي "فال مي د ميم دي" د معما په حساب نه دي راوړل سوي،
بلکي د فال کتلو په مقصد راوړل سوي دي. د فالنامې له مخي که د چا فال
د (م) پر توري برابر سي او غليم ټي په مخ کي ورته ولاړ وي، دي بايد
يرغل پر و نه کړي. د خان مقصد همدا ټکی دي. خوشحال خان په فالنامه
کي ويلي دي:

"م" په فال نه دي بنساغلي
په وړانيې دي راغلي
که غليم لري له وړاندي
مه کړه قصد په غليم باندي
(فالنامه دمصحف: ۴۶مخ)

بله رباعي:

سپکال چي کال د "رحمت تم" دی
 باران په هر چيرته په غره په سم دی
 پس له شپږمياشتو په چنگاښ شروع شو
 به هره ورځي تر نيم ضيغم دی
 (کليات: ۴۴۷مخ)

حل:

۲۰۰ = ر

۸ = ح

۴۰ = م

۴۰۰ = ت

۴۰۰ = ت

۴۰ = م

ټول = ۱۰۸۸هـ ق

د دغي وچکالی بيان خان په يوه بل شعر کي هم راوړی دی:

شپږ اووه مياشتي په هند په خراسان
 چرته ونشه په سم په غره باران
 د اوبود ونبو ډپرکمامت وشو
 حای په حای شول د غلې نرخونه گران
 چه باران په جهان وشو پس له یاسه
 فتح الباب و په تحويل د سرطان
 د اسد تر نویستمه ورځ په ورځ شي
 په باران سره نهال شو درست جهان
 پدا کال چه شاه عالم راغی له هنده
 صلح وشوه د مغلو د افغان

۷۳

دا سړکال چه ئې تاریخ "رحمت تم" دی
په وگړي مبارک دی په هر شان

(۵۶۴ مخ)

بله رباعي:

تر عین تېر شوم دا هسې زه وینم
احول یو دوه ویني زه یو اووه وینم
تر فې که ورشم غغد سړکال دی
اووه به شل وینم دا کار زه نښه وینم
(د خوشحال رباعیات: ۲۲ مخ)

په لمنلیک کې ورته کښلي دي:

ع = ۷۰

ف = ۸۰

غغد = ۱۰۸۴

خودارباعي نوره شننه هم غواړي.

خوشحال دلويي تبي د شیوع کال په دې ډول بیان کړی دی:

سړکال چه د "غواص" دی

په هر لور دي تبجن ډېر

(۹۵۶ مخ)

غ = ۱۰۰۰

و = ۶

ا = ۱

ص = ۹۰

ټول = ۱۰۹۷هـ ق

۷۴

په دغه کال د خان زوی (بخت ناک) د دغو تبوله امله ومړ.

بخت ناک په دوه هفتې شه

ترفاني جهانه تېر

په يوه قطعه کي وايي:

مياشت د لومړۍ خورده

چه داخل شوم په ميدان

کال شه و "هفغ" و

بيا تحويل د سرطان

(۱۰۲۶مخ)

ه = ۵

ف = ۸۰

غ = ۱۰۰۰

ټول ۱۰۸۵هـ ق

خوشحال خان د خپلي مور او مشري مېرمني د مېرني تاريخ داسي

ويلى دى:

چې د پلار د مرگ مي تېر شو پوره قرن

د صفري په مياشت ومړه د ما مور

پوره زراتيا کلونه د هجرت وو

چې د مور په خوا مې ومړ مشر کور

(۱۰۲۶)

له "قرن" څخه مور اوس د سلو کالو معنا خلو خو دلته مراد سل کاله

نه دي. په قاموسونو کي قرن کله سل کاله، کله دېرش او کله اتيا کاله

ټاکل سوی دى (غياث اللغات). د خوشحال خان مراد دلته دېرش کاله

دئ حڪه پلار ئي په ۱۰۵۰هـ ق د شوال په لومړي نېټه د پنجشنبې په ورځ له
يوسفزو سره د بلر په جنگ کي مړ سوئ دئ. (ننگيالي د زمانې ۲۰ مخ) ^(۱) او
مور ئي دېرش کاله وروسته په (۱۰۸۰هـ ق) کي مړه سوې ده.

د غلي د گرانۍ يو کال داسي يادوي:

د نورو زپه دوولسم
مياشت صفر کال د "غفط" و
غله گرانه کښت زيون شو
په عالم نازل سخط و
لوي باران وشوپه خلق
دوگري وار غلط و

غ = ۱۰۰۰

ف = ۸۰

ط = ۹

ټول = ۱۰۸۹هـ ق

په يوه بيت کي د اوړي د اوږدلو کال رانبيي:

د "غفا" په بوگه پرېوتې په غرونه
تر کابله تراټکه سپيني اوړي
(۱۰۴۶مخ)

غ = ۱۰۰۰

ف = ۸۰

ا = ۱

ټول = ۱۰۸۱هـ ق

^(۱) په فراقنامه ۶۰ مخ کي ئي د شهباز خان مړينه له مندر و سره په جنگ کي بللې ده.

(بوگه) سلواغې ته وايي او دلته مراد د (دلو) مياشت ده. گویا دغه
واوري د دلوي په مياشت کي اورېدلي وې.

بل ځای د فراقنامې د تالیف نېټه داسي بيانوي:

کال د غم لار مياشت اختر وه

دا نامه چې نظم زړه

(فراقنامه: ۷۲ مخ)

د فراقنامې مرتب ليکي چې علامه حبيبي له دغه بيت څخه د
فراقنامې د تالیف نېټه داسي رايستلې ده:

نامه (۹۶) + نظم (۹۹۰) = ۱۰۸۶ - وه (۱۱) = ۱۰۷۵ هـ.ق.

دلته بايد د لومړۍ مسرې لار د (منها يا تفریق) په معنا وي چې حکم
ئې د (وه = ۱۱) پر تللو (تفریق) باندي کېږي = کال د غم، مياشت اختر،
لاره (وه)^(۱).

^(۱) دا تاريخي ماده يو څه ابهام لري او که چا ته په رتنبهور کي د خان د قيد زمانه معلومه نه وي، د ۱۰۷۵ هـ.ق کال رايستل ځني مشکله خبره ده. د معما سيده حل، چې پر قراينو دي ولاړ وي، داسي هم کېدلای سي چې لومړۍ خبره دا ده چې دا نامه خان تر بند وروسته ويلې ده. دی وايي چې د غم کال "لار". که دا حدس سم وي نو ئې د تالیف کال بايد تر ۱۰۷۹ وروسته وي. خو "کال د غم = ۱۰۹۵" د خټکو شاعرانو په کلام کي بل ځای هم موندلای سو. دا کال د وبا کال وو چې عبدالقادر خان خټک ئې تاريخي ماده "کال د غم" ويلې ده. "کال د غم لار" يعني د وبا کال تېر سو. په دې حساب نو څوک ويلای سي چې د فراقنامې د تالیف په کال سنه ۱۰۹۵ تېره سوې وه او ۱۰۹۶ هـ.ق وه. خو څرنگه چې خوشحال خان د ۱۰۷۴ هـ.ق کال د روژې له مياشتي څخه تر ۱۰۷۹ هـ.ق کال پوري کله د مغلو قيدي او کله بيا نظر بند وو، نو ځکه بايد د فراقنامې د تالیف نېټه په همدغو کلونو کي ولټول سي. دا حقيقت هم بايد په پام کي ولرو چې خان، فراقنامه د بازنامي په شان په يوه کېس، بې له وقفې نه ده ويلې، بلکي بېلابېل نظمونه ئې په بېلابېلو وختو کي ويلې دي. دا خبري د پورتنۍ معما مبهم توب نور هم ژور کوي. د خان نوري معماوي داسي ابهامات نه لري.

۷۷

خوشحال خان د خپل منظوم اثر بازنامې د ليكلو نېټه داسي رابښي:

زر پنځه اتيا كلونه د هجرت دي
د رجب ورځې آخر شوې نهايت دي
په لړم كښې مې شروع بازنامه كړه
په شپږ ورځې مې تمامه په خامه كړه
(بازنامه: ۴۶ مخ د پېښور چاپ ۱۹۸۵ع)

د عبدالقادر خان خټک په کلام کي

عبدالقادر خان خټک په يوه اوږده قصيده کي د پاک خداى د
حکمتونو او نعمتونو د بيان په ترڅ کي يو بيت لري چي د معما نوم پر
اينبول کېدلای سي. ده ويلي دي:

که څلور دي که پنځه که شپږ اووه دي
همگي په حکم کار د کردگار کا
(ديوان: ۱۹۵ مخ، دکندهار چاپ)

حل:

له څلور څخه مراد څلور عنصره، له پنځو څخه مراد پنځه اقليمه، له
شپږو څخه مراد شپږ جهته او له اوو څخه مراد اووه اسمانونه دي او له دې
ټولو څخه بيا مراد ټول کائنات دي. بل ځای:

چي ولاړ نشي په غفلت عبدالقادره
که پوهېږي غنيمت دی دال و ميم
(مخ ۲۰۹)

له "دال و ميم" څخه مراد (دم) دئ چي د "شپبه، لحظه" معنا لري او
شاعر وايي چي دا حاضره شپبه، دم گړی غنيمت وگڼه.

بل ځای د خپل وراره "معظم" د ویرني په ترڅ کي دهغه د عمر او د
مړیني د نېټې په باب وايي:

غواصي کوم د اوبنیو په دریا ب کښي
نه ئې مومم معظم دُر نایاب شو
درویشت کاله د ده عمر زراته نوي
د هجرت حساب په حکم د کتاب شو
(۲۱۱مخ)

د عبدالقادر خان خټک دېوان د کندهار چاپ د ۲۱۱مخ په حاشیه کي
کښلي دي: "معظم د خوشحال خان خټک له اولادې څخه ؤ، دا قصیده ده
ده مرثیه ده". معظم خان د بهرام خان زوی او د خوشحال خټک لمسی وو.
خوشحال خان ئې هم مرثیه ویلې ده. بل ځای د وباد کال تاریخ راښيي:

په هر کاله کښي د مرگ ماتم دی
وبان نیولی اکثر عالم دی
بنه بنه یاران ئې ځله جدا کړل
تاریخ ئې راغلی چې "کال دغم" دی

حل: "کال دغم" = $۲۰ + ۱ + ۳۰ + ۴ + ۱۰۰۰ + ۴۰ = ۱۰۹۵$ هـ ق

په دغه مخ کي د حضرت آدم بنوري رحمۃ اللہ علیہ د خلیفه شیخ سعدي
لاهوري رحمۃ اللہ علیہ د وفات تاریخ په یوه فارسي رباعي کي بیانوي:

شیخ سعدي قدوه اهل یقین
چون منور گشت از وزیر زمین
از خرد جستم حساب رحلتش
در جوابم گفت "شیخ مومنین"

حل: "شیخ مومنین" = ۱۱۰۶ هـ ق

د دېوان په ۲۲۸مخ کي د خپل پلار خوشحال خان خټک په "ستاينه

او دوعا " کي يوه مربع لري چي وروستی بند ئې داسي دئ:

لام او بې ئې د دلبرو دي ستايلي
لعل او دُر ئې د وينا په تار پييلي
لر د ډېره مادمه د حال وييلي
لکه شوک چي ديار مخ کانر مثاله

له "لام وېي" څخه مراد (لب = شونډي) دي.

عبدالقادر خان خټک د شيخ سعدي (گلستان) له پارسي څخه په
پښتو ترجمه کړی او نوم ئې "گلدسته" پر ايښی دئ. د دغې ترجمې د
بشپړولو کال ئې داسي بيان کړی دئ:

زر سل څلېرويشت د سن کلونه
له گلستانه چي دا گلونه
ټول شول ترې جوړه چي گلدسته شوه
يادگار به پاته شي موربه به ځونه

۱۱۲۴هـ ق

(په گلشن روڼه کي د بابو جان: ۳۹ مخ)

سيد سرفراز علی رضوي د (مخطوطات انجمن ترقی اردو) په ۸۷
مخ چاپ ۱۹۶۷ع کراچي کي گلدسته د گلستان "انتخاب" بللي ده.

ارواښاد پوهاند رشتين د ښاغلي همېش خليل له خولې د سعدي د
گلستان د دغې پښتو ترجمې نېټه داسي ليکلې ده:

دا کتاب چي گلدسته د گلستان ده
گل چيني ئې کا عبد القادر خټک
که تاريخ ئې د آغاز د انجام غواړي
سن د هجر په شماره د "عق دک"

(ادبي اوتاريخي سمونې: ۱۵۹ مخ)

حل:

غق = ۱۱۰۰

دک = ۲۴

ټول ۱۱۲۴هـ ق

ارواښاد پوهاند صاحب د همدې اثر په ۱۶۲مخ کي د عبدالقادر خان خټک د دېوان د بشپړولو کال د دې لاندي بیت په استناد(۱۱۱۳ - ۱۱۱۴هـ) بللی دی:

سن زرسل د جدایی- خوارلس د پاسه

دا غزل مې په بياض باندې رقم کړي

خو دغه بیت له رویه د دېوان د تکمیلولو کال اټکل کول، د تأمل وړ دی.

عبدالقادر خان خټک د خپل بل منظوم اثر (یوسف زلیخا) د ترجمې د پوره کولو کال داسي رانښيي:

سن د هجر غین و قاف و

اته کم د پاسه کاف و

چي تمام شو دا کتاب

الله اعلم بالصواب^(۱)

حل:

۱۱۱۲هـ ق

(۱) په گلشن روہ کي د بابو جان ... : ۴۱مخ . هورې د دوهم نیم بيتي "کاف" هم "قاف" ليکل سوی دی چي د تاپييسټ سهوه ده. زما (هوتک) په خطي نسخو کي يو بي نومه جونگ سته هورې دغه ماده سته. په دې ډول:

سین د هجر غین و کاف وو - اته کم د پاسه کاف وو

چه تمام شه دا کتاب - په پښتو شه انتخاب

(غ = ۱۰۰۰) + (ق = ۱۰۰) + (ک = ۲۰) - (۸) = ۱۱۱۲ هـ.ق.

د آزادخان خټک په کلام کي

آزادخان د خوشحال خټک زوی دی. ارواښاد پوهاند رشتین کښلي دي چي: "ده د خپل ورور اشرف خان هجري په (پر) مرگ دا بيت ویلي دی":

د هجرت زرسل شپږؤ اشرف خان چې فوت شویاره
غم اندوه د ده تاریخ دی که حساب کړې ویې شماره
(ادبي او تاریخي سمونې: ۹۰ مخ)

د خوشحال خان د زوی آزادخان د ادبي ژوند په باب زما سره د ویلو څه نسته.

د گوهر خان خټک په کلام کي

گوهر خان خټک د خوشحال خټک دانشمند زوی دی. دی د افضل نامې په نامه یوه منظومه ترجمه لري چي دهغې په خاتمه کي خويته د (پښتو نثر اته سوه کاله) په ۳۷۹ مخ دوهم چاپ کي داسي راغلي دي:

د فارسي ترجمه گرانه په پښتو کړه ما اسانه
پښتانه چي ئې لولینه ما دي هم پرې یادوینه

مسایل پکې قوي دي واړه دُرنبـوي دي
د تاریخ ئې خاتمه شوه قوي افضل نامه
دا پښتو د دې گوهر د خوشحال خټک پسر

د دغو بېټو په باب د نوموړي کتاب مؤلف ښاغلي سرمحقق زلمي هيوادمل داسي کښلي دي: "په لوړو بېټونو کې يو نيم بېټی دی (شوه قوي افضل نامه). د (افضل نامه) له يادونې دوکتور راج ولي شاه خټک دنتيجه اخیستې ده چي د کتاب نوم به افضل نامه وي، خو زما په فکر په همدې بېټ کې لومړۍ مسرۍ (د تاريخ ټي خاتمه) په دې گواهي لي چي په بله مسرۍ کې د کتاب د خاتمي تاريخ نغښتی دی. د (قوي افضل نامه) له کلماتو د ابجد په حساب (۱۱۲۳) تاريخ راوړي. که خبره دغسې وي، لکه چې زه فکر کوم نو دا فقهي کتاب گوهر خان له قلب السير (د ۱۱۲۰ هـ ق ترجمه) درې کاله وروسته ترجمه کړی دی".

زما (هوټک) په نظر د ښاغلو دوکتور راج ولي شاه خټک او سرمحقق زلمي هيوادمل دواړو استنتاج سهي دي. له دغه نيم بېټي څخه هم د کتاب د خاتمي تاريخ راوړي او هم مترجم د خپل کتاب نوم راښيي. په پښتو کتابو کې داسي آثار نور هم سته چي مؤلف يا مترجم ټي د کتاب په نامه کې د هغه د ختمولو کال هم موندلی وي. علامه حبيب الله کندهاري (حبواخندزاده) د خپل ترجمه سوي کتاب پښتو منهاج العابدین بل نوم "اخلاق التائبين" ايښی دی چي ابجدي ارزښت ټي ۱۲۳۶ هـ ق کېږي او دا د کتاب د ختمولو کال هم دی.

د کاظم خان شيدا په کلام کې

کاظم خان شيدا د خپل دېوان د ترتيبولو تاريخي قطعه داسي ويلې

:۵۵

په داباب وه استدعا د عزيزانو
چي مجموع شي حلاوت د مقالات

۸۳

د تدوین تاریخ ئې رأی په دا شان ووې
"د شیدا دیوان دی شهد او شه نبات"

۱۱۸۱ هـ ق

(دېوان: ۴۹ مخ د حنیف خلیل چاپ)

حل:

په دغه تاریخي ماده کي (خ) ته د (ج) ابجدي ارزښت (۳) ورکول

سوی دئ. په دې ډول:

۴ = د

۳۰۰ = ش

۱۰ = ي

۴ = د

۱ = ا

۴ = د

۱۰ = ي

۶ = و

۱ = ا

۵۰ = ن

۴ = د

۱۰ = ی

۳۰۰ = ش

۵ = هـ

۴ = د

۱ = ا

۶ = و

۳ = ج = خ

۵ = ه

۵۰ = ن

۲ = ب

۱ = ا

۴۰۰ = ت

تول = ۱۱۸۱ هـ ق

د محمود خان^(۱) د مړيني تاريخ ټي په نظم کي داسي ويلي دي:

خود به پوهېږي که خرد مندي يي
 بده بلا ده غم د دوستانو
 چي محمود خان دی له دنيا تلل
 غمونه قوت دي د غمخوارانو
 چي بېلتانه ئي له ډېره تاوه
 بل کړي اوږدی په اشنيانو
 تاريخ ئي دا کړه سويه خاطره
 "بېلتون لنبه ده په بنو ياران"

وروستی مصرع ته په عدد (۱۱۶۱) ليکل سوي دي چي دا عدد هغه
 وخت له تاريخي مادي څخه راوړي چي ليکدود ئي هغه راز وي لکه ما چي
 پورته کښلی دی.

په کابل چاپ کي "بېلتون لمبه ده په بنو يارانو" چي د دې جملې
 ابجدي ارزښت (۱۱۶۵) کپړي. په پېښور چاپ همېش خليل کي "بېلتون

^(۱) دغه محمود خان بايد تحقيق سي

لنډه وه په ښو يارانو" چي د دې جملې ابجدي ارزښت بيا (۱۱۷۷) کېږي. په پېښور چاپ حنيف خليل کي "بېلتون لمبه وه په ښو يارانو" چي ابجدي ارزښت ئې (۱۱۶۷) کېږي. يوازي چاپ چي دا تاريخي ماده ئې سمه ضبط کړې ده، د سيدانوارالحق (ديوان کاظم شيدا مع اردو ترجمه و تشریح) دئ، خو هورې بيا د (بيلتون) کلمه (بلتون) ليکل سوې ده او که چاپي غلطې نه وي، نو به د (ب) توري غالباً کسره لري چي هغه هم له چاپه پاته سوې ده. د معمايونو په نظر خو کسره د (ی = ۱۰) قيمت اخلي مگر د دغه راز (بلتون) اړتيا ما ته موجه نه ښکاري او دليل مي دا دئ چي په نوټ کي ئې بيا دا کلمه په سمه توگه (بيلتون) ثبت کړې ده (وگ: د همدغه چاپ ۱۰۴۹مخ). همدا پېښه په يوه بله قطعه کي داسي بيان سوې ده:

فلک کجرو دی آثاري ويني
شغال چې ظلم په زمري کاندې
کله عجب وي له تعجبه
که په ژړا کې چرې وځاندي
تاريخ ئې دارنگ خرد بيان کړ
دا خان شهيد دی آه په حق باندي
(دېوان: ۴۱۷ مخ حنيف خليل چاپ)

د قطعي له ظاهري شکل و سکښت څخه داسي ښکاري چي تاريخي ماده بايد (دا خان شهيد دی آه په حق باندي) وي. دې قطعي ته په سر کي په ځينو نسخو کي (ايضا) ليکل سوی دئ. په کابل چاپ کي د تاريخي مادې عدد نسته، په پېښور درو سرو چاپونو کي (د همېش خليل، د سيدانوارالحق او حنيف خليل) ئې تر تاريخي مادې لاندي په عدد (۱۱۶۱) کښلي دي. له سيدانوارالحق پرته چي (باندي) ئې د (باند) په شکل ليکلی دئ، د نورو ټولو چاپو ليکدود يو راز دئ. د دغې جملې ابجدي ارزښت

(۱۱۷۷) کبیري. په دې ډول:

۴ = د

۱ = ا

۶۰۰ = خ

۱ = ا

۵۰ = ن

۳۰۰ = ش

۵ = ه

۱۰ = ی

۴ = د

۴ = د

۱۰ = ی

۱ = آ

۵ = ه

۲ = پ

۵ = ه

۸ = ح

۱۰۰ = ق

۲ = ب

۱ = ا

۵۰ = ن

۴ = د

۱۰ = ی

۱۱۷۷ = ډول

که د سیدانوارالحق ثبت ته اعتبار ورکړو او (باندي) د (باند) په شکل وليکو او د کسري (زېر) له قيمته چي د $(ی = ۱۰)$ معادل دی، صرف نظر وکړو، نو به د تاريخي جملې ټول ارزښت $(۱۱۷۷ - ۱۰ = ۱۱۶۶)$ سي چي بيا هم تر مطلوبې سنې (۱۱۶۱) پنځه کاله زيات دی. که دا قطعه رشتيا هم د محمودخان پر مړينه باندي ويل سوې وي، نو په تاريخي ماده کي بايد $(دا = ۱ + ۴ = ۵)$ شامل و نه گڼل سي او تاريخي ماده بايد داسي وي:

دا "خان شهيد دی آه په حق باند". خو فکر مو وي چي د وروستي دال د کسري (زېر) قيمت مو محاسبه کړی نه دی.

زه چي پر شعري صنايعو باندي د کاظم خان شيدا تسلط ته گورم، دغه راز مبهمه معما ده له شعري کفايت سره په تضاد کي بولم او داسي فکر را ولوېږي چي په دې معما کي د دونه تعقيد خای نسته او تاريخي ماده بنيابي هماغه ټوله جمله (دا خان شهيد دی آه په حق باندي = ۱۱۷۷ هـ ق) وي چي په دې ډول به نو دا قطعه د محمودخان پر مړينه نه وي ويل سوې او له (ايضاً) څخه به مراد دا وي، چي دا بله قطعه هم يوه معما ده. (والله اعلم بالصواب).

دا بله قطعه ئي د ميا عمر صاحب رحمۃ اللہ علیہ پر مړينه باندي ويلې ده:

د ميا په درد وغم کښې

نالہ ډېره شوه هم آه

وايه دا عمرو لوي

ورسره رحمت الله

عليه ورسره ضم کړه

په تاريخ به شي آگاه

(دېوان: ۲۱۴ مخ، کابل چاپ)

دا قطعه په ټولو چاپونو کې همداسې ضبط ده. یوازې ئې د (حنیف خلیل چاپ دېوان، ۴۱۸ مخ) کې د اول نیم بیټي (کښې) په (کې) اړولی دی. د علامه رشاد رحمۃ اللہ علیہ په اثر (د څمکنو میاعمر رحمۃ اللہ علیہ، ۲۹ مخ) کې هم د (کښې) پر ځای (کې) لیکل سوی دی. له کابل چاپ پرته ئې په نورو ټولو چاپونو کې ئې په عدد (۱۱۹۰) هم ورسره لیکلی دی.

د میاصاحب رحمۃ اللہ علیہ د وفات تاریخي ماده (دا عمر ولي رحمت الله عليه) ده چې ابجدی ارزښت ئې داسې محاسبه کېدلای سي:

د = ۴

ا = ۱

ع = ۷۰

م = ۴۰

ر = ۲۰۰

و = ۶

ل = ۳۰

ي = ۱۰

ر = ۲۰۰

ح = ۸

م = ۴۰

ت = ۴۰۰

ا = ۱

ل = ۳۰

ل = ۳۰

ه = ۵

ع = ۷۰

ل = ۳۰
ی = ۱۰
ه = ۵
ټول = ۱۱۹۰هـ

کاظم خان شیدا د میا عمر صاحب د وفات بله تاریخي قطعه هم ویلې ده:

میا عمر صاحب، پخپل دوران کښې
چي کشاده ئې، د فیض باب وه
شاه وگدائې، په در حاضر وو
مرجع د خلقو، عالم مآب وه
تاریخ ئې دادی، درحلت واوره!
(شیخ اجل وه، قطب اقطاب وه)

(۲۱۵ مخ، د کابل چاپ)

د (شیخ اجل وه قطب اقطاب وه) ابجدی ارزښت (۱۱۹۰) دئ. په دې

ډول:

ش = ۳۰۰
ي = ۱۰
خ = ۶۰۰
ا = ۱
ج = ۳
ل = ۳۰
و = ۶
ه = ۵
ق = ۱۰۰
ط = ۹
ب = ۲

۱	=	۱
۱۰۰	=	ق
۹	=	ط
۱	=	ا
۲	=	ب
۶	=	و
۵	=	هـ
ټول = ۱۱۹۰هـ ق		

له کابل چاپ پرته په نورو ټولو چاپونو کې تر تاریخي مادې لاندې په عدد (۱۱۹۰) کښل سوي دي. د کابل چاپ په ثبت کې د دوهم، څلرم او شپږم نیم بیټي (وه) د (ؤ) په شکل لیکل سوی دئ او په دې ډول ئې تاریخي ماده لس کاله مخکې کړې (۱۱۸۰) ده. د حنیف خلیل چاپ دېوان (۴۱۸ مخ) کې د پورتنیو نیم بیټیو (وه) د (و) په بڼه ثبت دئ او د لومړي نیم بیټي (کښې) ئې هم (کې) لیکلی دئ. د دغه دیوان له ثبت سوي مادې څخه هم (۱۱۸۰) عدد لاس ته راځي چې میاصاحب رحمۃ اللہ علیہ تر دغې سنې وروسته لس کاله نور هم ژوندی وو. د دغه راز ناسم ثبت تر اغېزې لاندې ارواښاد پوهاند رشتین د پېښور د جمهوریت اخبار د ۱۹۵۷ع کال د جولای میاشتي په گڼه کې د میاعمر صاحب د مړینې کال (۱۱۸۰هـ ق) بللی دئ. دې تېروتنې ته علامه رشاد (د څمکنو میاعمر رحمۃ اللہ علیہ) کتاب په ۲۸ مخ کې اشاره کړې ده.

علامه رشاد کښلي دي چې د میا عمر صاحب مړید (دادین) د خپل پیر د مړینې تاریخي ماده داسې ویلي ده:

سن (غصق) د پنجنشې په ورځ اې جانه

د رجب په غړي لار شه له جهانه

د (غصق) ابجدی ارزښت (غ) = ۱۰۰۰ + ص = ۹۰ + ق = ۱۰۰ = ۱۱۹۰هـ

ق) دئ.

د کاظم خان شیدا د دېوان په ټولو چاپونو کې د اول نیم بيتی وزن دوی څپې لږ. دئ او دا کمبوتي علامه رشاد رحمۃ اللہ علیہ پخپل اثر (د ځمکنو میاعمر صاحب) کې د (صاحب) کلمې په زیاتولو سره پوره کړې ده. د (صاحب) کلمه باید په دغه نیم بيتي کې د عروضي سکنت په حکم د لومړۍ څپې په فشار تلفظ سي.

کاظم خان شیدا د خپل وراړه خوشحال خان چې د سعدالله خان (اسدالله خان) زوی وو^(۱)، د مړینې تاریخي قطعه داسې ویلې ده:

د خوشحال په جدائي کښې باور وکړه
خسته زړه زما کباب و آه مي سيخ دی
چي روزي ئې شهادت شو په ځوانۍ کښې
نور په گورد شهيد ځوان شه د تاريخ دی
(د کابل چاپ دېوان: ۲۱۵ مخ)

له کابل چاپ دېوان پرته نور ټول چاپونه له تاریخي مادې سره به عدد (۱۱۷۷) کال هم لري. دغه کال له "نور په گور د شهيد ځوان شه" جملې څخه په دې شرط رايستل کېدلای سي چې (گ) او (خ) ته په ترتيب سره د (ک) او (ج) قيمتونه ورکړو. په دې ډول:

ن = ۵۰
و = ۶
ر = ۲۰۰

^(۱) د افضل خان خټک د زوی سعدالله خان (اسدالله خان) په باب وگورئ: آواره شیدا، د حبيب الله رفيع ليکنه، ۸۴ - ۸۶ مخونه، چاپ ۱۹۹۱ع. ارواښاد دوست محمد خان کامل صاحب د تاريخ مرصع په مقدمه ۴۰ مخ کې دغه سعدالله خان او اسدالله خان د غالباً په قيد يو سړی گڼي.

۲	=	پ
۵	=	ه
۲۰	=	گ
۶	=	و
۲۰۰	=	ر
۴	=	د
۳۰۰	=	ش
۵	=	ه
۱۰	=	ی
۴	=	د
۳	=	ح
۶	=	و
۱	=	ا
۵۰	=	ن
۳۰۰	=	ش
۵	=	ه
ټول = ۱۱۷۷هـ ق		

کاظم خان شیدا هغو ستونزو او ترخو ورځو ته چي حافظ رحمت خان
پرېخ ته د نواب احمد خان بنگښ پر سر د صفدر جنگ او مرهټو له لاسه
ورپښي سوي وې، په يوه شعر کي اشاره کوي:

پښتانه د "کټه هېر" متزلزل دي
که هرڅو وولکه غر، قوي بنياد
چي برکي او ايراني په يو ځای شول
منتشرئې په ديار کښي شو بېداد

و تاریخ ته ئې حیران د واقعات وم

راته وویل خپل رأی "عظیم فساد"

(دېوان: ۲۱۵مخ، کابل)

د "عظیم فساد" ابجدی ارزښت (۱۱۶۵) دی او دا د دغو واقعاتو کال

۰۹۹

ع = ۷۰

ظ = ۹۰۰

ی = ۱۰

م = ۴۰

ف = ۸۰

س = ۶۰

ا = ۱

د = ۴

ټول = ۱۱۶۵ هـ ق

له کابل چاپ پرته په نورو ټولو کې تر تاریخي مادې لاندې په عدد (۱۱۶۵) لیکل سوي دي. د قطعې سرلیک په کابل چاپ او همپش خلیل چاپ کې د (واقعي تاریخ)، په حنیف خلیل چاپ کې (د واقع تاریخ) او په اردو ترجمه کې (پشتونون کی هزیمت کا واقعه) دی.

په (حنیف خلیل چاپ دېوان، ۴۱۹مخ) کې ئې د خلرم نیم بیټي (کښې) په (کې) بدل سوی دی او دا لیکدود ئې په ټول دېوان کې پاللی دی. دا بدلون پر تاریخي ماده باندي کومه اغېزه نه لري، ځکه نو د بحث وړ نه دی.

په همپش خلیل چاپ، د سیدانوارالحق په اردو ترجمه او (حافظ الملک حافظ رحمت خان پرېخی - ۶۴مخ) کې اول بیت یو څه توپیر لري او په ترتیب سره داسې ثبت سوي دي:

پښتانه چه د کټهیر متزلزل دی
که هر خو وی لکه غرقوی بنیاد

او:

پښتانه چه د کټهیر متزلزل دی
که هر خو وو لکه غرقوی بنیاد

او:

پښتانه د کټهیر متزلزل دي
که هر خو وو لکه غرقوي بنیاد

په اولو دوو ثبتو کي د (کټهیر) کلمه دوي څپې ده، ځکه نو د وزن
برابرولو په مقصد (چه) پر زیات سوی دی، خو په نورو ثبتونو کي (کټهیر)
د لومړي او دوهم توري په فتحه (زور)، درې څپې دی او وزن ئې بې له
(چه) پوره سوی دی. دواړه ډوله ثبتونه د معما پر قیمت باندي اثر نه لري.
(کټه هېر) د روھیل کهنډ پخوانی نوم دی (وگ: غالب جنگ غازي
نواب احمد خان بنگین: ۱۲۳ مخ).

کاظم خان شیدا د سرفراز خان د مړیني په باب وايي:
تا چي وکړ انتقال سرفراز خانه!
گرفتار په ډېر اندوه په ډېر غموم یم

په هر بزم کښي رایاد د تا محفل شي
په ژړا کړم سترگي سرې د شمع موم یم
که نه وای سرد آهونه ژوندون گران و
هسي سوی د فراق باد سموم یم
په هستی به نشم خلاص له دې سختی
په نگین کښي د عقیق کیندلی نوم یم

دې تاريخ و ته حيران ستا د رحلت وم

خسته زړه و ماته ووې "زه مغموم يم"

(۲۱۵ مخ، کابل چاپ)

په کابل چاپ کي ئې (زه) په تاريخي کي شامل کړی نه دی، ځکه ئې
(۱۱۷۶هـ) ځني راايستلې ده. څرنگه چي د سرفراز خان د مړيني دوې
نوري قطعي هم کاظم خان شيدا ويلي دي او له هغو دواړو څخه (۱۱۸۸)
راوړي نو ما هم (زه) په تاريخي ماده کي شامل کړ.

ز = ۷

ه = ۵

م = ۴۰

غ = ۱۰۰۰

م = ۴۰

و = ۶

م = ۴۰

ی = ۱۰

م = ۴۰

ټول = ۱۱۸۸هـ ق

په نورو ټولو چاپونو کي همدا سنه استخراج سوې ده.

د سرفراز خان د مړيني دوهمه قطعه:

هېر مې حلاوت کړ د دنيا ستا په ماتم کبني

تا چي رحلت وکړ له دنيا سرفراز خانه

پاته تش جسد شوم په شماره د مردگانو

څرنگ به ژوندی ومه ته لارې زما جانه

فال دي د غفران دي چي القامي په زړه وشوه
 "ي ته جنتي شي" خپل تاريخ واوره له مانه
 (۱۰۵۳ مخ، د سيدانوار الحق چاپ)

حل:

۱۰ = ې

۴۰۰ = ت

۵ = ه

۳ = ج

۵۰ = ن

۴۰۰ = ت

۱۰ = ي

۳۰۰ = ش

۱۰ = ې

ټول = ۱۱۸۸ هـ ق

د دغي تاريخي مادې ثبت په نورو ټولو چاپو کي وړان سوی دی. په کابل چاپ کي "اې ته جنتي شه" دی چي ابجدي ارزښت ئې (۱۱۷۴) راوړي. په همپش خليل چاپ کي "ته جنتي شي" ثبت دی چي (۱۱۷۸) ځني استخراجېږي او په حنيف خليل چاپ کي "اې ته جنتي شي" ضبط دی چي (۱۱۸۹) ورڅخه په لاس راځي. دا ټول عددونه ناسم دي او له هغه عدد (۱۱۸۸) سره چي له کابل چاپ پرته په نورو ټولو چاپونو کي ئې ورته کښلی دی، سمون نه لري. سم ثبت ئې د سيدانوار الحق په چاپ کي راغلی دی او ما هم هغه راواخيست.

دغه سرفراز خان د علامه رشاد رحمۃ اللہ علیہ له خولي داسي پېژنو:

"سرفراز خان هغه رسمي لقب دی چي د لوی احمد شاه بابا (۱۱۶۰ -

۱۱۸۶ هـ ق) له خوا د اسدالله خان مشر زوی سعادت مند خان ته ورکړ

سوی دیئ". (د گلشن روه سريزه ۷۶ مخ). دغه اسدالله خان د کاظم خان
شیدا ورو او سرفراز خان ئي وراړه وو.

د سرفراز خان د وفات دريمه قطعه:

ما نظر په غفور وکړه

د غفران دې شوم راجي

له دنيا، سرفراز خانه

چې پاکان ئي دي هاجي

ستاد نقل د تاريخ شه

"ر ب د وه بخښنه ناجي"

(۱۰۵۳ مخ د سيدانوار الحق چاپ)

په نوموړي مخ کي (بخښه) د (بخشه) په شکل ثبت دی چي په
قيمت کي توپير نه لري.

حل:

۲۰۰ = ر

۲ = ب

۴ = د

۶ = و

۵ = ه

۲ = ب

۶۰۰ = خ

۳۰۰ = ښ

۵ = ه

۵۰ = ن

۱ = ا

$$\begin{aligned} 3 &= \text{ج} \\ 10 &= \text{ي} \\ \hline &= \text{ټول ۱۱۸۸ هـ ق} \end{aligned}$$

په همېش خلیل چاپ کي تاريخي ماده "رب د اوبخښه ناجي" ده چي که د (د) کسره حساب نه کړو، ابجدي ارزښت ئې (۱۱۸۴) کېږي او که ئې د (ی = ۱۰) په قیمت وشمېرو، (۱۱۹۴) ځني راوړي. په حنیف خلیل چاپ کي "رب دې وبخښه ناجي" ده چي ابجدي ارزښت ئې (۱۲۰۲) کېږي. دا ټول عددونه سهي نه دي که څه هم تر تاريخي مادې لاندي ئې په ټولو چاپونو کي په عدد (۱۱۸۸) ورته کښلي دي. سم ثبت ئې د سيد انوار الحق چاپ دېوان کي "رب د وه بخشه ناجي" دئ، په دې شرط چي د (د) کسره په حساب کي ونه شمېرو. معماييون زياتره کسري پر لسو شمېري، خود انصراف مثالونه ئې هم زيات سته. ما د سيد انوار الحق ثبت راوړی دئ. د کابل چاپ دا قطعه نه لري.

کاظم خان شيداد خپلي مور مړينه داسي رانښيي:

چې والدي مې ارتحال وکړ
 ځای ئې جنت شه دنيا زندان وه
 تاريخ (ئې) دارنگ درحلت ووې
 خرد و ماته "مياشت د شعبان وه"
 (آواره شيدا: ۴۷ مخ)

حل:

$$\begin{aligned} 40 &= \text{م} \\ 10 &= \text{ی} \\ 1 &= \text{ا} \\ 300 &= \text{ش} \end{aligned}$$

ت = ۴۰۰

د = ۴

ش = ۳۰۰

ع = ۷۰

ب = ۲

ا = ۱

ن = ۵۰

و = ۶

ه = ۵

ټول = ۱۱۸۹ هـ ق

دغې تاريخي قطعې د کاتب د بې پروايۍ له اسيته ډېر غټ خپر نيز بحث رامنځ ته کړی وو. ارواښاد دوست محمد خان کامل مومند چي کله د تاريخ مرصع متن چاپ ته آماده کاوه او حواشي ئې پر کښلې، دې نتيجه ته رسېدلې وو، چي د کاظم خان شيدا پلار افضل خان خټک گڼل نورو اسنادو ته اړتيا لري او دليل ئې دا وو چي په تاريخ مرصع کي د افضل خان خټک د زامنو په لړ کي د کاظم خان نوم نسته. په دې ترڅ کي ئې د دغې تاريخي قطعې په باب هم، چي تر دغه وخته د کاظم خان شيدا د (والد) د مړيني قطعه گڼل کېدله، د شک څرگندونه وکړه. دا بحث زما د دا اوسني کتاب موضوع نه ده، ځکه نو تفصيلي بيان نه باندې کوم. د ارواښاد کامل صاحب د دغه شک په جواب کي او په مجموع کي د تاريخ مرصع د چاپ او تعليقاتو په باب ارواښاد پوهاند رشتين صاحب څو کاله وروسته د کابل پوهنتون د وړمې مجلې د ۱۳۵۶ ش کال په (۲مه) گڼه کي يوه انتقادي مقاله خپره کړه او دهغې په ترڅ کي ئې د دغې قطعې په باب وکښل چي: "... د دغې رباعي اوله مسره شعري کسر لري او يوسېلاب کمه ده، بايد

داسي ولوستل شي: (چې والدې مې ارتحال وکړ)^(۱). سيد انوارالحق هم دغې کمبوتې ته متوجه سوې دى او د (خپل) کلمې په زياتولو سره ئې د مصرع وزن سم کړى دى خو ښاغلى حنيف خليل ليکي د (خپل) کلمه په خطي دېوان کي نسته^(۲). کامل مرحوم د دغې انتقادي مقالې جواب وکيښ، پر خپل پخواني موقف ئې ټينگار وکړ خو په څنگ کي دا خبره هم وکړه چې د تاريخ مرصع په سريزه کي ئې له دې خبري څخه "سکوپت انکار نه دى کړى چې کاظم خان شيدا د تاريخ مرصع د مؤلف افضل خان زوى دى". دا خبره ئې پخپل يوه بل اثر چي (۱۶۳۰ع) نومېږي، تکرار کړه^(۳). ښاغلي حبيب الله رفيع د دغې تاريخي قطعې د سپينېدو په نيامت د شيدا د دېوان هغه نسخه وکتله چي د ده په ژوند خطاطي سوې او د اسلاميه کالج په کتابتون کي خوندي ده. د خپل تحقيق جريان ئې په اواره شيدا- ۴۶مخ کي وکيښ او د (والد) پر ځاى ئې (والدې) کلمه تاييد کړه چي ماهم پورته رانقل کړې ده.

په بينواچاپ، د هميش خليل چاپ او د سيدانوارالحق دېوانو کي د دغې قطعې عنوان (د پلار مړينه) دى خو په حنيف خليل چاپ کي د خطي نسخې په پيروي (تاريخ) ليکل سوې دى. په درو سرو چاپونو کي په عدد (۱۱۸۳) ورته ليکل سوي دي خو په حنيف خليل چاپ کي دغه سنه (۱۱۸۹هـ) ليکل سوې ده چي همدا ئې سمه بڼه ده. دى ليکي چي ښاغلي همپش خليل پخپل بل کتاب (ساهو ادب) کې دغه سنه سمه کړې ده^(۴).

(۱) زما لاس اوس د وږمې مجلې نوموړي گڼې ته نه رسېږي او اقتباس مي له "آواره شيدا" نومي رسالې ۱۴مخ څخه اخيستی دى (م. ه).

(۲) وگ: د حنيف خليل چاپ دېوان: ۴۸۱مخ، ۱۸۳يم لمنليک.

(۳) وگ: نوموړى اثر: ۲۲۸مخ.

(۴) وگ: هماغه مخ، هماغه لمنليک.

۱۰۱

دوالدي د مړيني بله قطعه:

غم به تر عمره د والدي كرم
خدا مي پر پښوه ژړا كوم زه
سال در حلت ئې له مانه واوړه:
"بهشت ي خاي شه دعا كوم زه"
(آواره شيدا: ۴۷ مخ)

حل:

۲ = ب

۵ = ه

۳۰۰ = ش

۴۰۰ = ت

۱۰ = ې

۳ = خ

۱ = ا

۱۰ = ی

۳۰۰ = ش

۵ = ه

۴ = د

۷۰ = ع

۱ = ا

۲۰ = ک

۶ = و

۴۰ = م

۷ = ز

ه = ۵
ټول = ۱۱۸۹هـ ق

د دې قطعې عنوان په همېش خليل چاپ او حنيف خليل چاپ کي (د مور مړينه)، د سيدانوارالحق چاپ کي (اپنی والده کی تاريخ وفات) دی. په درو سرو چاپونو کي په عدد (۱۱۸۹هـ) ورته ليکل سوی دی. د بېنوا چاپ عنوان او عددي بڼوونه نه لري.

د حافظ رحمت خان د شهادت تاريخي ماده ټې داسي ويلې ده:

په ميدان چي حافظ جي پرپووت شهيد شه
کشنده يې په رحلت کښي شه عجول
استفسار که د تاريخ کاندي شوک، وايه:
چي "يو کال و د قاتل د مقتول"

(دېوان: ۲۱۶مخ، د بېنوا چاپ)

د بېنوا چاپ په ثبت کي ما يو څه لاس وواهه چي دليل به ټې وروسته ولولې. په هغه چاپ کي تاريخي ماده (يو کال و د قاتل و د مقتول) ثبت سوې ده. په همېش خليل چاپ کي (چه يو کال و قاتل و د مقتول). په حنيف خليل چاپ کي (چې يو کال د قاتل و د مقتول)، په سيدانوارالحق چاپ (چه يو کال و، قاتل و د مقتول) ده. بېنوا چاپ په عدد څه نه دي ورته کښلي خو په نورو چاپو کي ټې په عدد (۱۱۹۴) ورته ليکلي دي. دغه عدد يوازي د بېنوا چاپ له ثبت څخه لاس ته راتلای سي. په سيدانوارالحق چاپ کي ټې دا خبره هم د نوټ په شکل پر زياته کړې ده چي: (يېھی ۱۱۹۴هـ خود کاظم خان شيدا کا سال رحلت بهی بتايا گياهي - اگر اس تاريخی مصرعې سي صرف چار الفاظ "يو، کال، قاتل، مقتول" ليتي هين تو ان سي ۱۱۷۴هـ نکلتاهې). د کاظم خان شيدا د وفات کال رشتيا هم ۱۱۹۴هـ ق دی او د بناغلي حنيف خليل خبره: "...د شک او تردد نه پاک

دی" (۱). د حافظ رحمت خان د شهادت کال په پښتو، اردو، عربي او فارسي ژبو کي ويل سوی دی او له ټولو څخه بالاتفاق (۱۱۸۸هـ ق) راوړي (۲). خود حيرانتيا ځای دا دی چي د کاظم خان شيدا دغي قطعې ته له کابل چاپ پرته په ټولو چاپ سوو دېوانو کي په عدد (۱۱۹۴هـ) ليکل سوي دي.

اوس پوښتنه دا ده، چي د کاظم خان شيدا له دغي قطعې څخه د حافظ رحمت خان د شهادت کال بايد څرنگه استخراج سي؟ دغي پوښتني ته علامه رشاد پورتنی تاريخي قطعې ته په لمنليک کي جواب ويلي دی او هغه دا چي: "د قاتل او مقتول تر منځ د عطف کلمه نسته، د قاتل د لام په پېښ اکتفاسوي ده". چي د دې استدلال له مخي بايد له تاريخي مادې د عطف (و) وايستل سي او "يو کال و د قاتل د مقتول". په دې ډول به د حافظ رحمت خان د شهادت کال (۱۱۸۸هـ ق) ترې راووزي.

حل:

۱۰ = ی

۶ = و

۲۰ = ک

۱ = ا

۳۰ = ل

۶ = و

۴ = د

۱۰۰ = ق

۱ = ا

(۱) وگورئ: د کاظم خان شيدا دېوان، تدوين د حنيف خليل، امخ، چاپ ۲۰۰۵ع.
(۲) د تفصيل له پاره وگورئ: د علامه رشاد "حافظ الملک حافظ رحمت خان برپېڅی ...: ۷۶، ۷۷، ۷۸ مخونه.

ت = ۴۰۰

ل = ۳۰

د = ۴

م = ۴۰

ق = ۱۰۰

ت = ۴۰۰

و = ۶

ل = ۳۰

ټول = ۱۱۸۸هـ ق

د حنيف خليل چاپ دېوان کي دغه تاريخي ماده (يو کال د قاتل و د مقتول) ثبت سوې ده او له دې ثبت څخه د حافظ رحمت خان د شهادت کال (۱۱۸۸هـ ق) راوړي، خو په عدد سره د (۱۱۹۴هـ ق) ليکل ئې د حيرانتيا وړ دئ.

د کاظم خان شيدا په دېوان کي بله پښتو تاريخي قطعه داسي ده:

چې فتح او الله نور له دنيا ولاړل

په غمونو کښې ئې فرق تر مياشتې کم

په هر چا وو رحلت سخت د دواړو روڼو

په فراق کښې ئې نالان وولوی او کم

تأمل ئې په بيان د تاريخ وشه

راته ووې زړه "آه ا د قلوب غم"

(۴۲۱ مخ د حنيف خليل چاپ) (۱)

(۱) په پورتنی ټوټه کي د دواړو (کښې) پر ځای (کې) ليکل سوی دئ.

حل:

آ = ۱

ه = ۵

ا = ۱

د = ۴

ق = ۱۰۰

ل = ۳۰

و = ۶

ب = ۲

غ = ۱۰۰۰

م = ۴۰

تول = ۱۱۸۹هـ ق

ارواښاد دوست محمدخان کامل د تاريخ مرصع په مقدمه (۳۹ مخ،
 د ۲۰۰۶ع چاپ) کي په دغه تاريخي قطعه کي راغلي کسان (فتح او الله
 نور) د کاظم خان شيدا وروڼه بللي دي، خو زما فاضل استاد علامه رشاد
 مرحوم د گلشن روه په سريزه (۷۳مخ) کي دغه نظر رد کړی دی او کښلي
 ئې دي: "خو ما ته په فتح خان او الله نور پوري د مربوطي قطعې سياق
 داسي نه ښکاري چي دوی دي د کاظم خان شيدا وروڼه وي، بلکه زه گمان
 کوم دوه پښتانه وروڼه په يوه مياشت کي مړه دي او دغه پښه د
 روھيلکهنډ د ډيرو پښتنو د خواشینی سبب گرزیدلې ده چي په هغو کي
 کاظم خان شيدا غوندي حساس شاعر دی، ...". د علامه مرحوم دغه نظر

په آواره شيدا (۴۹مخ) کي اوله مصرع (چې فتح الله او الله نور له دنيا ولاړل) ثبت سوې
 ده. ارواښاد دوست محمدخان کامل صاحب هم د تاريخ مرصع په مقدمه (۳۹مخ، چاپ
 ۲۰۰۶ع) کي د دې دوو وروڼو نومونه (فتح الله او الله نور) ليکلي دي.

ښاغلي حبيب الله رفيع په آواره شيدا (۴۸ مخ) کي هم پخپلو جملاتو کي منعکس کړی دی.

د تاريخ مرصع د همدې چاپ (۲۰۰۶ع) د سريزي په همدې (۳۹) مخ کي د کاظم خان شيدا د دېوان په بينوا چاپ کي د پورتنۍ قطعې په اړه ليکل سوي دي:

(د بينوانسخه کښې "هي هي د قلوب غم" او اعداد ۱۱۹۱ د ديو الفاظو اعداد ۱۲۱۲ جوړيږي).

د بېنوا چاپ په نسخه کي تاريخي ماده "هي هي د قلوب غم" نه ده، بلکي "آها د قلوب غم" ده خو په عدد ئې رشتيا هم (۱۱۹۱) ورته کښلي دي.

د کاظم خان شيدا په دېوان کي د مير معصوم ثاني رحمۃ اللہ علیہ د وفات يوه تاريخي قطعه او د نواب علي محمدخان د وفات درې قطعې سته، خو هغه ټولي په فارسي ژبه دي او زما د دې حاضر کتاب موضوع د پښتو شعر تعميبي دي، له خو استثناوو پرته مي فارسي تعميبي نه دي اخيستي.

دریم خپرکی

تعمیې د منځنۍ دورې په ادب کي

د اخوند گدا په کلام کي

اخواند گدا د نافع المسلمین مؤلف دئ. ده پخپل دغه کتاب کي د نواب احمدخان بنگښ د ورور نواب قائم خان قائم جنگ د وژلو تاریخي ماده داسي ویلې ده:

د تاریخ حساب ئې "بلغ العلا" دی
له دنیا په دا تاریخ بلند مکان ولاړ

د دغې تاریخي مادې حل او د نواب قائم خان د وژلو تفصیلي بیان علامه رشاد مرحوم پخپل کتاب (غالب جنگ نواب احمد خان بنگښ ...) په ۷۱ - ۸۳ مخونو کي راوړی دئ. هورې ئې کښلي دي: "پښتانه شاعر اخوند گدا په نافع المسلمین کي د دغه ځواني مرگ نواب د مرگ تاریخ "بلغ العلا" (۱۱۶۳ - ۱ = ۱۱۶۲ هـ ق) راوړی دی چي د "بلندمکان" په تعمیمه سره د تخرجې په ډول د یوه عدد ځیني وزی او ۱۱۶۲ پاتېږي".
د تاریخي مادې حل:

په پښتانه شعراء لومړي ټوک کي د دغه بیت د تاریخي مادې لیکدود د (بلغ العلی) په شکل ثبت سوی دئ او له هغې څخه ئې (۱۱۷۳ هـ ق) کال را ایستلی دئ چي په دغه لیکدود سره سم استخراج دئ. خو علامه رشاد رحمۃ اللہ علیہ هغه جگړه، چي نواب قائم خان خپل سر پکښې وخوړ، د

نواب علي محمد خان له وفات سره متصله بللې ده. نواب علي محمد خان د ۱۱۶۲ هـ ق کال د کوچني اختر په دريمه د روهيلکهنډ په مرکز (انوله) کي مړ سو (وگ: غالب جنگ ...: ۷۱ مخ). له همدې اسيته ئې د اخوند گدا په پورتنی بيت کي تاريخي ماده د "بلغ العلا" په ليکدود کښلې ده او له هغې څخه ئې لکه چي پورته مولوجستله، (۱۱۶۲ هـ ق) کال راايستلی دئ.

په پورتنی محاسبه کي د (بلغ العلا) ابجدي ارزښت (۱۱۶۳) بلل سوی دئ. گوياد تاريخي مادې د منځ الف په شمېر کي نه دئ راغلي ځکه که دغه الف په محاسبه کي راولو، نو د دغې مادې ارزښت (۱۱۶۴) کېږي:

$$\begin{array}{r}
 \text{ب} = ۲ \\
 \text{ل} = ۳۰ \\
 \text{غ} = ۱۰۰۰ \\
 \text{ا} = ۱ \\
 \text{ل} = ۳۰ \\
 \text{ع} = ۷۰ \\
 \text{ل} = ۳۰ \\
 \text{ا} = ۱ \\
 \hline
 \text{ټول} = ۱۱۶۴
 \end{array}$$

د (۱۱۶۳) د منلو په صورت کي بايد تاريخي ماده (بلغ لعلا) وليکل سي. فهوالمрад.

د نواب محبت خان په کلام کي

نواب محبت خان د خپل پلار حافظ رحمت خان بربخ د شهادت بله تاريخي ماده په "خانادل راشا" کي موندلې ده.

آن حافظ شرع نبوی بعد شهادت
چون رفت سوی خلد برین بهر تماشا
رضوان پی تعظیم زجاجست و همی گفت
در معنی تاریخ که "خانادلِ راشا"
(حافظ الملک...: ۷۷ مخ)

"خانادلِ راشا" = ۱۱۸۸ هـ ق^(۱).

محبت خان دپلار د شهادت تاریخ په عربي ژبه هم ویلی دی چي زما
فاضل استاد علامه رشاد رحمۃ اللہ علیہ هغه په پښتو نظم ترجمه کړی دی. له
موضوع سره د ارتباط له مخي به ئې د (حافظ الملک حافظ رحمت خان
پرېڅی او دهغه کورنۍ) له کتابه (۱۳۲ - ۱۳۳ مخونه) عربي او پښتو
نظموه دواړه رانقل کړم. عربي:

اذا مات شيخ النصير الكبير
سئلنا من الله تاريخه
على سنت المصطفى عامل
فقد قال (في جنتي داخل)

پښتو:

چي په دنيا کي د نبي پر شرعه ټينگ و حافظ
گمان مي کړ په آخرت کي هم واصل دی حافظ
دغه تاريخ ذهن ته راغی، د الهام په توگه
چي يو پرزيات کړې "په جنت کي زما داخل دی" حافظ

^(۱) دغه تاريخي ماده په يوه اردو بيت کي هم داسي راغلې ده:
حافظ کاگرا گهوړې سي جس وقت که لاشا
هاتف ني دي آواز که (خانادلِ راشا)

د (فی جنتی داخل) پښتو ترجمې په باب علامه مرحوم داسي توضیح ورکړې ده:

"ما (رشاد) دغه تاریخي ماده له عربي څخه په پښتو داسي وژباړله: (په جنت کي زما داخل دی)، خو دغه جمله تر (۱۱۸۸) یو کال لږ سوه، اړ وتلم چي د تکملي په عملیه یو عدد پر زیات کړم...".
نواب محبت خان برېڅ پښتو - فارسي قاموس هم کښلی دی چي (ریاض المحبت) نومېږي. د دغه قاموس د تصنیف کولو تاریخي ماده ئې په فارسي داسي ویلې ده:

این تحفه نسخه نو، تصنیف شد چو از من
آمد ندا زهرسو، صد آفرین و رحمت
سال تمام آنرا، هرگه زغیب جستم
تاریخ گفت هاتف، (نو نسخه محبت)

د (نو نسخه محبت) ابجدي ارزښت (۱۲۲۱) دی او دا په قمری حساب د ریاض المحبت د تالیف کال دی.

د نواب الله یار خان په کلام کي

نواب الله یار خان هم د حافظ رحمت خان برېڅي زوی دی. ده د عجائب اللغات په نامه یو قاموس کښلی دی چي هندي لغتونه ئې په پښتو، فارسي او عربي معنا کړي دي. د دغه قاموس د بشپړېدلو کال ئې په پښتو نظم داسي ښوولی دی:

ما چي خیال د تاریخ وکه، له هجرته مي حساب شو
هم ئې دا جمله تاریخ شو، (پچ اتمام ي د کتاب شو)

له دې تاریخي مادې څخه (۱۲۲۸هـ ق) کال راوړي، په دې شرط چي

جمله په همدې ليكدود وليكل سي، نه په اوسني مروج رسم الخط.
د حافظ رحمت خان برېڅي په فرهنگپاله كورنۍ كې خورا زيات د
نامه څښتنان پوهان تېر سوي دي خو د هغوی پښتو آثار محدود و معدود
دي. په اردو، عربي، فارسي ژبوئې ډېرې تاريخي مادې د شعر په ژبه ويلي
دي چي زما د حاضر كتاب په چوكاټ كې نه سي راتلاي. لوستونكي دې
زما د فاضل استاد علامه رشاد په درانه اثر (حافظ الملك حافظ رحمت
خان برېڅي او دهغه كورنۍ) كې ولولي.

د پير معظم شاه په كلام كې

پير معظم شاه د تواريخ حافظ رحمت خاني مؤلف دى. دى د خپل
دغه كتاب په پاى كې دهغه د ليكلو تاريخ داسي بيانوي:

دا كتاب مې منتخب كړ
په بنه شان مې مهذب كړ
هجر سن مې هم حساب كړ
زړه مې خلاص له پيچ و تاب كړ
هجري سن زرسل اتيا دى
يو كال بل هم پرې بالا دى
غره هم دمحررم ده
دا رنگ ياد د معظم ده

(۱۸۸ مخ، چاپ ۱۹۸۷ع پېښور)

دا كتاب ئې د ۱۱۸۱ هـ ق كال د محرم مياشتي پر اوله پاى ته رسولى

دئ.

د (حافظ الملك حافظ رحمت خان برېڅي او دهغه كورنۍ) په كتاب

(۹۴ مخ) کي دا بيتونه په يو څه بدلون سره ثبت سوي دي او د کتاب د تالیف کال د چاپي غلطۍ له اسیته (۱۰۸۱ هـ ق) بلل سوی دی، چي سهي نه دی.

دا کتاب يې منتخب کړ
په بڼه شان مي مهذب کړ
مختصر مي دا کتاب که
سن د هجر مي حساب که
هجري سن زرو اتيادی
يو کال بل هم پرې بالادی
غره هم د محرم ده
دا رنگ ياد د معظم ده

تواریخ رحمت خاني پير معظم شاه د حافظ رحمت خان (۱۱۲۰ - ۱۱۸۸ هـ ق) په لارښوونه کښلی دی ځکه نو د تالیف کال ئې باید ۱۱۸۱ هـ ق وي. که ۱۰۸۱ و منو، نو په دغه کال خو حافظ رحمت خان زېږېدلی لانه دی نو د کتاب لارښوونه به ئې پير معظم ته څرنگه کوله؟

د دادین شاعر په کلام کي

دادین د ځمکنو د میاعمر صاحب رحمۃ اللہ علیہ مرید وو. ده د خپل پیر د وفات ساندې ویلي ده او په هغې کي ئې د وفات تاریخي ماده داسي بیان کړې ده:

سن (غصق) د پنجشنبې په ورځ ای جانه
درجب په غرې لار شه له جهانه
(د ځمکنو میاعمر رحمۃ اللہ علیہ: ۳۰ مخ)

۱۱۳

د (غصق) ايجدي ارزښت (۱۱۹۰) دئ. د دادين له بيانه داسي
ښکاري چي ميا عمر صاحب د همدې کال د رجب په اوله د پنجشنبې په
ورځ وفات سوې دئ. د تقويم تاريخي په حواله د ۱۱۹۰ هـ ق کال د رجب
لومړۍ ورځ جمعه وه (د ۱۷۷۶ع داگست ۱۶مه).

د ځمکنو د ميا عمر صاحب په کلام کي

د ځمکنو ميا صاحب د خپل منظوم اثر شمایلنامې د ویلو کال په نظم
کي داسي ویلی دئ:

په مقام د پېښور په ځمکنو کي
شمایل شه د طالب د زرگي نهال
زرو سل او دري شپېته د هجرت سن و
چي راوخوت دا مذکور لکه هلال
(د ځمکنو ميا عمر: ۵۳ مخ)

د شمایلنامې د لیکلو کال (۱۱۶۳ هـ ق) دئ.

د عليخان په کلام کي

عليخان په يوه شعر کي خپل نوم د معما په صنعت کي راوړی دئ:

معما ده او وه سوه د اسم
لاهم کم دی که دوه واره ورله لام لار
(دېوان ۵۳ مخ د ۱۹۵۱ع کال چاپ)

د ۱۹۳۹ع = ۱۳۵۸ هـ ق چاپ دېوان ۳۶ مخ کي دوهمه مصرع (لا يو
کم دی که دوه ورله لام لار) ده. دغه ثبت کت مټ په هغه چاپ کي

هم اخیستل سوی دی چي د بناغلي حبيب الله رفیع په مقدمه د پښتو ادبی مرکز سرای نورنگ (بنون) له خوا په ۱۹۹۱ع کال خپور سوی دی. دا ثبت ځکه ناسم دی چي مقطع د غیر منقوټ غزلي ده او دلته دوې کلمې (یو، څله) ټکي لري. د لومړي ثبت حل داسي ښوول سوی دی:

حل:

له (۷۰۰) سره چي د "ورله" په قرینه دوه واړه (ل = ۳۰) جمع سي، (۷۶۰) لاس ته راځي. خو شاعر وایي چي دا عدد د ده د نامه له پاره "لاهم کم دی". دا چي څونه کم دی، باید د ده د نامه (عليخان) ابجدي ارزښت معلوم سي. دا ابجدي ارزښت (۷۶۱) دی. په دې ډول:

$$۷۰ = ع$$

$$۳۰ = ل$$

$$۱۰ = ی$$

$$۶۰۰ = خ$$

$$۱ = ا$$

$$۵۰ = ن$$

$$۷۶۱ = ټول$$

(۷۶۰) تر پورتنی عدد (یو) کم دی او شاعر د غیر منقوټ صنعت په حکم ټکي لرونکی توری (ي) نه سی لیکلای ځکه ئې (لاهم) لیکلی دی او مراد ئې (۱) دی. دا هغه توجیه ده چي د دېوان عليخان شارح او مقدمه لیکونکي سيدتقويم الحق کاکاخېل د دغه دېوان د (۵۳مخ) په اوله حاشیه کي کښلي ده.

د دغې غیر منقوټي غزلي مطلع داسي ده:

دام دم که م همدم که دلارام لار

هم م روح وه لار له ما هم م آرام لار

د چاپي دېوانو د ثبت له مخي له (لا) څخه د (يو) مفهوم اخیستلو له
پاره هېڅ راز منطقي قرينه نسته. (لا) که عربي وگڼو، د نفي معنا لري او که
ئې پښتو وبولو د (هنوز) معنا لري.
خوشحال خان وايي:

لاتر اوسه ئې ماغزه پر قرارنه دي

چا چي ماسره وهلی سر پر سنگ دی

د (لا) توري څخه په عربي او پښتو دواړو معناوو کي د (۱) مفهوم
اخیستلو گنجایش نسته. په نتیجه کي ویلای سو چي د (لا) پر ځای په
اصل شعر کي کومه بله کلمه وه او د کاتب د ناپوهی وې پروایی له اسیته
ئې پر ځای (لا) راوړل سوې او پسي عامه سوې ده. د دغه گومان د سموالي
له پاره به زه اول د اورنگزېب ارشاد د (بدیع او د پښتو شعر) کتاب له
(۳۰ مخ) څخه دغه معما رانقل کړم. هورې ئې د (لا) پر ځای (بیا) راوړی
دی:

معما مې ده اووه سوه د اسم

بیا هم کم دی که دوه ځله ورله "لام" لار

بناغلي اورنگزېب ارشاد خپل مأخذ نه دی ښوولی خو په دوهم نیم
بیتي کي (دی) فعل ته توجه په کار ده. علیخان دا فعل د (معما) له پاره
راوړی دی. (معما) کلمه د جنس له مخي مؤنثه کلمه ده او اړوند فعل ئې
باید هم مؤنث وي او (بیا هم کمه ده) باید لیکل سوې وای. دغه اعتراض د
(لا) په کارولو کي هم وارد دی. د دغي ماشورې د حل له پاره زه پنخپل
کتابتون کي د علیخان د دېوان د خطي نسخې کاپي په مثال کي راوړلای
سم. هورې د دغي غزلي مقطع داسي ده:

معما مې ده اووه سوه د اسم

دا هم کم وو دوه واړه وله لام لار

د (لاهم)، (بیا هم)، (دا هم) بېلابېل ثبتونه دا گومان پیاوړی کوي چي د معما په ثبت کي لاسونه وهل سوي او اصل ثبت بل راز دی. زما يقين دی چي په دغه معما کي دوهمه مصرع ("آ" هم کم دی که دوه واره ورله لام لار) ده. د (آ) ابجدي ارزښت (يو = ۱) دی او مطلوبه سنه هم د (۱) په زیاتولو سره په لاس راځي. زما د دغې يقيني توجیه له مخي به نو د معماصلي بڼه داسي وي:

معما می ده "اووه سوه" د اسم
 "آ" هم کم دی که دوه واره ورله لام لار

له "آ" سره (دی) فعل هم کومه ستونزه نه لري او په گرامري لحاظ ورسره وايي.

عليخان په يوه بل بيت کي وايي:

سن د هجر غرو و سر د کاني ترې کمتر وه
 ورځه ديار لسم د ذوالحجې وه په تحرير کښې
 (۵۵مخ)

د دې مادې سمدستي حل د چا ذهن ته داسي ورځي چي تاريخي ماده "غر" ده چي ابجدي ارزښت ئې (۱۲۰۰) کېږي. له دې عدد څخه چي د (کاني) سر يعني (ک = ۲۰) کم سي، (۱۱۸۰) پاتېږي. د ده مطلوبه واقعه د ۱۱۸۰ هـ ق کال د ذوالحجې په ديار لسمه پېښه سوې وه. ډاکټر سيد تقويم الحق کاکاخېل د (دېوان عليخان، چاپ ۱۹۵۱ع د سريزي په "ک" مخ او د متن ۵۵مخ) کي هم همداسي حل کړې ده. د پښتو ژبي نقاد څېړونکي ارواښاد قلندر مومند (۱۹۳۰ - ۲۰۰۳ع) د محمدي صاحبزاده د دېوان د سريزي په "و" مخ کي دا تاريخي ماده بل راز حلوي او هغه دا چي مطلوبه سنه تر (غر = ۱۲۰۰) د کاني د سر (ک = ۲۰) په اندازه کمه وه او په دې ډول بايد (۲۰) له (۱۲۰۰) سره جمع سي چي (۱۲۲۰) لاس ته راسي. دا کال

د محمدي صاحبزاده د وفات کال دئ چې عليخان ئې گویا ورځ هم رانبوولې ده چې د ذوالحجې ديارلسمه ده. محمدي صاحبزاده ته د عليخان ارادت (مريدي يا مخلصي) ارواښاد قلندر د عليخان په دې بيت سره ثابتول غواړي:

زه پيرو د محمدي يم هم تابع د صاف جامي يم
په دا دواړو پسې ماده ځکه کړې اقتدا دا
د عليخان دا بيت د ده د دېوان په (۱۳۵۸هـ ق = ۱۹۳۹ع) چاپ کي
داسي دئ:

زه پس رو محمدي يم، هم تابع د صاف جامي يم
په دا دواړو پسې ماده، ځکه کړې اقتدا دا
(۶مخ)

او د (۱۹۵۱ع) په چاپ کي:

زه پيرو محمدي يم، هم تابع د صاف جامي يم
په دا دواړو پسې ماده، ځکه کړې اقتدا دا
(۸مخ)

دا بيت په همدې شکل د دېوان په (۲۰۰۵ع - چاپ دانش) کي هم ثبت دئ.

زما د کتابخاني په خطي نسخه کي د عليخان دېوان د يوې خطي نسخې کاپي سته چې اصلي نسخه د ښاغلي صحاف په کلکسيون کي خوندي ده. په دغه خطي نسخه کي پورتنی بيت داسي راغلی دئ:

زه پس رو د محمدي يم، هم تابع د لوی احديم
په دوی دواړو پسې ځکه، ماده کړې اقتدا دا

د ارواښاد قلندر مومند له خوا د دغه بيت په ثبت کي تر "محمدي" دمخه (د) ور زيات سوی او د بيت وزن ئې يوه هجزيات کړی دئ. که بيت پخپل پخواني ثبت کي ولوستل سي د هجا د زياتوالي عيب ئې له

منځه ځي او په هغه صورت کي له "زه پيرو محمدي يم" څخه مراد د آنحضرت ﷺ پيروی ډېره غالبه ايسي نظر د "محمدي صاحبزاده" تر پيروی. زما د کتابتون د خطي نسخې ثبت خو بېخي په څرگنده توگه "د محمد" پيروی يادوي، نه د محمدي صاحبزاده. دا هغه خبري دي چي يو نقاد څېړونکی هر ورو ورسره مخامخ کېږي، خو د دې معنا به دانه وي چي د قلندر مومند مرحوم استنباط دي هر ورو غلط وي.

د قلندر مرحوم له دغه استخراج سره ارواښاد پوهاند رشتين موافقه نه لرله او د "غر" له ابجدي ارزښت څخه ئې د "ک = ۲۰" تفريق کول صحيح گڼل (د عليخان دېوان چاپ ۲۰۰۵ع د سريزي د "پينځه" مخ په حواله).

د پښتو ژبي معاصر نقاد ليکوال پروفېسر راج ولي شاه خټک هم په دې برخه کي د ارواښاد قلندر مومند له دې استنباط سره موافق نه ښکاري او ليکي چي: د "سن د هجر ... " بيت اړونده " ... ټول غزل ډېر شوخ او رنگين دئ د مرثيې هيڅ رنگ نه لري او نه په کې څه غم و اندوه ښکاره کړه شوی دی؛ نو په داسې حال کې، چې علي خان د محمدي صاحبزاده پيرو يا مرید گڼلی کېږي؛ نو په دا قسم رنگين غزل کې د هغوی د وفات تاريخ څومره امکان لري؛ ځکه، چې د غزل په وړاندې او وروسته شعرونو (مراد بيتونه دي. هوتک) کې د واقعي نوعيت په هکله هيڅ اشاره نشته." (وگ: د عليخان دېوان، چاپ ۲۰۰۵ع، د سريزي پنځه - شپږ. مخونه).

د عليخان په کلام کي پر يوه بل بيت باندي هم د احتياط په قيد سره د تعميبي خيال کېدلای سي. بيت داسي دئ:

مرسته مې واجب شوه د جهان په نروښځو

هسې شان ځپلی دیو ه کاف استیلا يم

(۹۱مخ)

شراح ورته کنبلي دي چي له (کاف) څخه مراد (کفر) دئ او که د کوم ځای پر مسلمانانو د کفر استیلا غلبه وکړي د ټول جهان پر نروښځو باندي له دغه مظلوم قوم سره مرسته کول واجب ده.

د یونس په کلام کي

یونس په پښتو ژبو شاعرانو کي هغه څوک دئ چي تر بل هر چائې په شعر کي د تعمیې صنعت ته ډېره پاملرنه کړې ده. د ده دېوان په کابل کي د څېړندوی خدمتگار په سریزه او تصحیح چاپ سوی دئ. وایي هغه خطي نسخه چي دغه دېوان ورڅخه ترتیب سوی دئ، د څمکنو د میا عمر رحمۃ اللہ علیہ د زوی محمدي صاحبزاده تر نظر تېره سوې ده او ښه ډېري معماوي ئې دهغه له خوا حل سوي دي. څه چي پاته دي، زیاتره ئې د چاپي دېوان مصحح څېړندوی خدمتگار حل کړي دي. په ناخلو کي ئې یو دوې د اروانباد علامه رشاد رحمۃ اللہ علیہ په قلم حل سوي دي او پر پاته باندي به زه خپل فکر وازمویم، وگورو، چي څه تر وزي.

د معماوو په رانقلولو کي مي د چاپي دېوان لیکدود کټ مټ پاللی دئ.

یونس وایي:

ثلث لام چه لیرې که په قول کښې یونسه

ستا نامه به و کارې هله له مَعْمَا

(دېوان: ۱۰مخ)

دا معما د یونس په نامه ده. شاعر د غزلي په مقطع کي د خپل نامه پر

ځای دغه معما راوړې ده. حل ئې داسي دئ:

د "قول" ابجدی ارزښت (ق = ۱۰۰ + و = ۶ + ل = ۳۰ = ۱۳۶) دئ. د

لام ابجدی ارزښت (۳۰) دئ، ثلث (دریمه برخه) ئې (۱۰) کېږي. لس چي

د (قول) له ابجدی ارزښت (۱۳۶) څخه د "لیرې" کلمې په قرینه منفي سي، (۱۲۶) پاتېږي. د (یونس) ابجدی ارزښت هم (۱۲۶) دی.

$$۱۰ = ی$$

$$۶ = و$$

$$۵۰ = ن$$

$$۶۰ = س$$

$$\frac{۶۰}{۱۲۶} = ټول$$

دامعماپه چاپي دېوان کي خدمتگار صاحب په همدې شکل حل کړې ده.

د یونس په نامه بله معما چي د غزلي په مقطع کي راغلي ده:

چي سل شپږ پنځوس و دوه اويا دوه نام که

هغه پوه گنه یونسه په ابجد سستا

(۱۲مخ)

دامعماپه چاپي دېوان کي نه سمه لیکل سوې ده او نه سمه حل سوې.

هورې ئې کښلي دي: "که (۱۵۶) د (۷۲) سره یو ځای کړو نو (۲۲۸) ترې

راووځي، که د (ابجد) د کلمې توری (ا، ب، ج، د) د ابجد په حساب وگڼو

نو (۱۰) ترې جوړېږي او چه دا (۱۰) په پورتنی عدد واچوو (۲۳۸) کیږي.

د یونس د کلمې توري (ی، و، ن، س) د ابجد په حساب (۱۲۶) کیږي، چه

دوه ځله یې وگڼو نو هماغه (۲۳۸) ترې جوړېږي. یعنی:

$$۱۵۶ + ۷۲ + ۱۰ = ۲۳۸ \text{ تقسیم پر } ۲ = \text{یونس}$$

د دې معما د حل اوله څښتنه کړه ایښوول سوې ده او هغه داچي دا

معما ئې د (یونس) په نامه تصور کړې ده. که د یونس او نورو شاعرانو

دېوانونه په دقت سره وکتل سي، ترې څرگندېږي چي شاعر په مقطع کي

هغه وخت خپل نوم د معما په شکل راوړي چي یا د ادبي صنعت

(غیر منقوط صنعت) مجبوري وي، یا ئې نه وي غوښتي چي خپل نوم په

صراحت سره راوړي. په پورتنۍ معما کي یونس خپل نوم د مقطع په دوهم نیم بیټي کي راوړی دی، نو د دوهم وار راوړو له پاره ئې د معما جوړولو ضرورت نه وو. طبعي ده چي پر دغسي یوه ناسم تصور (کږې څښتي) باندي چي داستدلال او محاسبو دېوال تر ثريا پوري لوړ سي، لابه هم کوږوي. دوهمه حسابي غلطی دا ده چي وايي (۲۳۸) که پر (۲) تقسیم سي، (یونس = ۱۲۶) په لاس راځي؟! (۲۳۸) چي پر دوو ووېشل سي (۱۱۹) پاتېږي، یا (۱۲۶) که دوه چنده سي (۲۳۸) په لاس نه راځي، بلکي (۲۵۲) په لاس راځي.

د استدلال او محاسبو دغو غلطيو زموږ یوه ارواښاد محقق ته مېله جوړه کړې ده او په (پټه خزانه فی المیزان) کي ئې د خپل مدعا (د پټي خزاني د جعلیت) د اثبات له پاره د پورتنۍ معما پر دغه ناسم حل باندي ښه پوره شخوند وهلی دی او د دې پر ځای چي د دغی حسابي تېروتنی له پاره یو سم حل پیدا کړي، د تصور نیلی ئې په هوا کي ځغلولی دی او د تصوراتو په دې هوایي اټکلو کي پخپله هم څو ځایه تېروتنی دی.

ارواښاد ناقد تر دې ځایه پوري سم روان دی چي وايي دغه معما "د یونس سره څه علاقه نه لری بلکې لکه چې څنگه عرض وکړی شه دهنه د آب (پلار) او جد (نیکه) سره تعلق لری ..."^(۱). ناقد مرحوم د یونس په دېوان کي د اعدادو ضرب و تقسیم هماغسي کړی دی، لکه ما چي پورته کښلی دی. تر دغه ځایه پوري د ناقد نقد سهې دی.

تر دې وروسته وايي چي (۱۵۶) د یونس (آب = پلار) او (۷۲) ئې

(۱) وگ: پټه خزانه فی المیزان - ۳۰ مخ. نقل قول د کتاب پخپل مخصوص لیکدود کټ مټ رانقل سوی دی. د دغه لیکدود اردو وشمه پرته "ی" زه د خپل کمپیوټر په پروگرام کي نه لرم او هغه مي د بې ټکو (ی) په شکل راوړې ده. هیله ده ښاغلي لوستونکي مي عذرومني (هوټک).

(جد = نیکه) دئ. دا خبره هم د بیت له الفاظو څخه یو څه سمه ایسي. یونس غواړي چي د خپل پلار نوم موبړ ته راوښيي، نه د (جد = نیکه) نوم. دا چي په مقطع کي ئې له (أب) سره (جد) یو ځای کړی دئ، سبب ئې دا دئ چي له یوې خوا ئې د غزلي قافیوي تسلسل ساتلی دئ ځکه نوري قافیې ئې (حسد، ابد، بد، نمد، قد، عدد، مرقد، حد، ید) دي او د مقطع قافیه هم باید پر دغه وزن او ریتم باندي برابره وای. دوهم دا چي د (ابجد) په کلمه ئې په یوه غشي دوې نخښي ویشتلي دي، هم ئې لوستونکي ته د خپل پلار د نامه قرینه په لاس ورکړې ده او هم ئې د ابجد له حساب څخه د استفادې لارښوونه ورته کړې ده.

د (أب) او (جد) له پاره ناقد مرحوم بیا د هوانیلی ځکه ځین کړی او د تصوراتو لار ئې ځکه په خوله ورکړې ده، چي دی خو پټه خزانه جعلی گڼي او هورې چي د یونس د پلار نوم (نورمحمدخان) لیکل سوی دئ، هغه هم له ځانه جوړه سوې خبره بولي. ده لیکلي دي:

"دا (۱۵۶) او (۷۲) د چا نومونه دی؟ هسی خو د دې عددونو ځني ډېرې نامې جوړېدې شی خو هر کله چې د دیوان د معمو حل د "محمدي" په دسخط شوی دی نو پکار دی چې د دې عدد اولنی تعلق "محمدي" سره فرض کړی شی...". تر دې خبرو وروسته یو وار ئې د یونس د پلار نوم (محمدي جان = ۱۵۶) او د نیکه نوم ئې (احمدجیو = ۷۲) گڼلی دئ، بیا ئې پر "دوه اويا" د دوه ځله (۷۰) یعنی (۱۴۰) خیال کړی دئ او د یونس د پلار نوم ئې (یوسف = ۱۵۶) او د نیکه نوم ئې (یسع = ۱۴۰) تصور کړی دئ. البته په قرآن عظیم کي د نبي په توگه د (یسع) نوم دوه واره راغلی دئ (سورة الانعام: ۸۶ آیت او سورة "ص" ۴۸ آیت) خو په پښتنو کي د دغه نوم څرک زه نه لرم او خدای سته، که مي تر ننه پوري اورېدلی دئ.

د ناقد په خبرو کي دا خبره حقیقت لري چي د یونس د دېوان ځيني

معمای د (محمدي) په لیک او دسخط حل سوي دي او دانوم د مصحح په قول (محمدي صاحبزاده) گڼل سوی دئ. خو دغه پورتنی معما د (محمدي) دسخط نه لري او ښاغلي بختاني خدمتگار حل کړې ده. ناقد دغه ځای ته دقت نه دئ کړی. له بلي خواد (محمدي صاحبزاده) په قلم د یونس د دېوان د معماوو حل کول، د دې له پاره دلیل کېدلای نه سي، چي د یونس د پلار نوم دي نوهم (محمدي) یا، دې ته ورته نوم وي!

دا معما ما (هوټک) اول سمه لیکلې ده، بیا مي حل کړې چي خپله خپر نه غواړم له ښاغلو لوستونکو سره شریکه کړم. یونس د معماوو په جوړولو کي خورا زیات ماهر دئ. د معما د جوړولو اول کمال باید دا وي چي لوستونکی ژور فکر ته راوبولي. داسي کلمې پکښې کار کړي چي لوستونکی ئې په اول نظر مفهوم ته و نه لوېږي. په دغه معما کي یوه کلمه (نم) ده. خطاط دغي کلمې ته دقت نه دئ کړی او (نام) ئې لیکلې ده. ملامت هم نه دئ ځکه (دوه نام) تر (دوه نم) ژر ذهن منلای سي. خو په دې معما کي د شاعر مراد (نم) دئ، (نام) نه دئ.

چي سل شپږ پنځوس و دوه او یا دوه نم که
هغه پوه گڼه یونسه په ابجد ستا

$$\text{حل ئې داسي دئ: } ۲۲۸ = ۷۲ + ۱۵۶$$

په حساب کبير (جمل) کي له ښی خوا څخه د یوه عدد اول رقم (أحاد)، دوهم رقم (عشرات)، دریم رقم (مآت) نومېږي. خواجه ابو نصر فراهي ویلي دي:

یگان یگان شمرا بجد حروف تا حطی
چنانکه از کل من عشر عشر تا سعفص
پس آنکه از قرشت تا ضغ شمرا صد
دل از حساب جمل شد تمام مستخلص

د یونس د دېوان په دغه معما کي (۲۸) د عشرات په کور کي شامل دي. (عشر) په پښتو (لس) ته وايي. د (لس) ابجدي ارزښت $(ل = ۳۰ + ۵۰ = ۶۰ = ۹۰)$ کېږي. د (نم) ابجدي ارزښت هم (۹۰) دی یعنی $(ن = ۵۰ + م = ۴۰ = ۹۰)$. شاعر مور ته وايي چي د "سل شپږ پنځوس او دوه اويا" يعني (۲۲۸) د عشرات = لس = نم = (۹۰) کور دوه چنده کړی. په (۲۲۸) کي د عشراتو کور (۲۸) دی او دا چي دوه چنده سي (۵۶) کېږي او نتیجه به (۲۵۶) راووخی. دا عدد د (نور) کلمې ابجدي ارزښت هم دی یعنی $(ن = ۵۰ + و = ۶ + ر = ۲۰۰ = ۲۵۶)$.

(نور) د یونس د پلار نوم دی او د پټي خزاني دا روايت چي وايي: "... محمدیونس، ... په قوم موسی خپل و چه پلار ئې نور محمد خان له موسی خپلوخه د کسی د باپرو سره راغلی او په خیبر کي اوسېدی، ..." ^(۱). د یونس پخپل کلام کي هم ملاتړ لري. یونس پخپلو اشعارو کي (محمدیونس) نه لیکي او د پلار له نامه سره ئې هم (محمد) نه دی کښلی. په زړه پوري دا ده چي په هغه بیت چي ناقد غوښتي دي د پټي خزاني جعلیت ثابت کړي، د هغه بیت په سم لوستلو سره د پټي خزاني اصلیت ثابت سو.

د ابل بیت هم د معمارنگ لري:

په یوه خالیو په لس شي عجب نه دی
 که په دوه خاله شمېره شي ده په صد
 (۷۰مخ)

په لمنلیک کې ورته کښلي دي:

"په دې دوو بیتو کښې د الف قدې معشوقې داسې توصیف وشو چه

^(۱) پټه خزانه، اول چاپ ۱۱۵مخ.

که یې یو خال په مخ کېږي. دوو نو بنایست یې یو په لس او په دوو خالونو یو په سل کېږي.

لکه څرنگه چه الف هم د لیک له مخه (۱) او هم د اېجد د حساب له مخه یو (۱) دی که دهغه په مخ کېږي یو ټکی (۰) کېږي. دوو، لس (۱۰) او په دوو ټکو (۰۰) سل (۱۰۰) جوړېږي. "فهوالمراذ.

بل بیت:

چه عیسی موسی په لاس د یونس شته دی

سر و ږیره ځنې و ساته غـمازه

(۰۲مخ)

د دېوان مصحح ورته کښلي دي: "دغه بیت ما ته معماښکاري، د گرانو لوستونکو توجه غواړم".

د دې معماحل ما (هو تک) داسي موندلی دی:

د دوهم نیم بيتي "سر و ږیره" له یوې خوا هغې تاریخي کیسې ته تلمیحي اشاره لري چې د یونس د دېوان مصحح په لمنلیک کي داسي راوړې ده: "د مذهبي آثارو د روایاتو له مخه حضرت موسی علیه السلام په وړکتوب کېږي د فرعون په کور کېږي لوی شوی دی. وایي کله چې فرعون، ماشوم موسی په غېږ کېږي نیوه، نو موسی د فرعون د ږیرې سره لوبې کولې او په پای کېږي موسی د فرعون د سر خطر شو". له بلي خوا لوستونکی د معما د حل پر لور رهبري کوي او د قرینې په توگه ورته وایي چې خبره د عیسی و موسی په "سر و ږیره" کي ده. د عیسی او موسی سر و ږیره په ترتیب سره د (عي) او (مو) توري دي چې اېجدي ارزښت ئې (۸۰) او (۴۶) دی. په دې ډول: (ع = ۷۰ + ی = ۱۰ = ۸۰) او (م = ۴۰ + و = ۶ = ۴۶). د دې عددو مجموعه (۱۲۶) کېږي چې د (یونس) له اېجدي ارزښت سره برابره ده او گویا عیسی و موسی د یونس په لاس کي سته، نو

شاعر غماز ته وايي چي ته دي پر ځان پام کوه. فهوالمрад.

بل ځای د عبدالرحمان بابا د وفات په ویرنه کي وايي:

له رحمانه فیض یاب عبدالرحمان شه

چه له دې سرایه په نوي سرای مهمان شه

(۱۱۴مخ)

دغه مهمه تاریخي ماده زما فاضل استاد علامه رشاد رحمة الله علیه حل کړې ده چي زه به ئې د "رحمن بابا په کوم کال کړ دئ؟" مقالې دغه اړونده برخه د هغوی له ټولو تشریحاتوسره ځکه رانقل کړم چي (د محمد هوتک یاد) نومې مجموعې په ۳۵ - ۴۸ مخونو کي دغه مقاله د چاپ یو شه تخنیکي گډوډۍ لري، حاشیې پر ځای سمې نه دي ایښوول سوي او د علامه مرحوم له لیکدود څخه ځای ځای سرغړونه سوي ده.

علامه مرحوم د دغې مقالې په یوه برخه کي لیکلي دي:

"دا بیت په پښتانه شعراء کي د اقتباس سوي ټوټې دوهم او د یونس په دېوان کي د غزلي اووم بیت دئ. خو سره له دې چي نه مطلع دی او نه حسن مقطع، بیا هم تصریح لري یعنی دواړه نیم بیټي ئې سره هم آهنگه دي. زما په خیال دا اعنات^(۱) شاعر ځکه کړی دئ چي د لوستونکو توجه دغه بیت ته ورواړوي او دا وروپوهوي چي په دغه بیت کي څه خاص مطلبونه سته.

له دغه بیټه د تاریخي مادې استخراج په پنځه ډوله کېږي:

$$۱ - (پنوي سرای مهمان = ۴۷۵) + (عبدالرحمن = ۴۰۵) + (رحم =$$

^(۱) اعنات هغه صنعت ته وايي چي شاعر بې له کوم لزومه پر ځان باندي التزام کېښودې. په دغه بیت کي شاعر مجبور نه وو، چي دواړو نیم بیټيو ته قافیوي هم آهنگي ورکړي مگر پر ځان ئې دا التزام د یوه خاص مقصد له پاره ایښی دئ (هوتک).

۱۱۲۸ = (۲۴۸

"رحمان" د ډېر رحم کوونکي په معنا د "راحم" د مبالغې صيغه ده لکه: سکران (ډېر نشه)، هييان (ډېر بېروونکی) چي د لومړي په زور ويل کېږي.

په دغه بيت کي درحمان له "فيض" څخه مراد درحمان "رحم" دئ او د معما په اصطلاحاتو کي دغه عمل "تبدیل" نومېږي، "فيض" ئې فاسد او "رحم" ئې کائن دئ^(۱). چي د "ياب" کلمې په قرينه سره په نوره تاريخي ماده پوري نښلول سوی دئ.

حسن توارد دئ چي د دغي تاريخي مادې د لومړي عبارت بشپړه جمله "پنوي سراي مهمان شه" که په عربي ژبه واوروله سي، هم دغه تاريخ ځني راوړي، په دې ډول:

$$\text{ضیيف}^{(۲)} = (۹۰۰) + (\text{بدار} = ۲۰۷) + (\text{جدید} = ۲۱) = ۱۱۲۸.$$

له دې امله چي معمايان مشدده ياء پر (۲۰) نه شمېري، کېدای سي دغه عربي جمله داسي وويله سي: ضیفي بدارِ جدید.

د دې عربي جملې معنا به نو دا وي چي "الرحمان" دی په نوي سراي کي خپل مېلمه بللی دئ.

$$۲ - (\text{د}^{(۳)} \text{دې سراي} = ۲۸۹) + (\text{عبدالرحمن} = ۴۰۵) + (\text{رحمن}^{(۱)}) =$$

^(۱) د معما پوهان مبدل منه "فاسد" بولي او مبدل ته "کائن" وايي - فاسد غير مطلوب او کائن په معما کي مطلوب جزء وي. (وگ: کشف الرموز د تبديل بحث).

^(۲) د تضیيف له مصدره څخه د واحد مذکر غائب له پاره د ماضي زمانې مجهوله صيغه "ضیيف" راځي چي د ضاد په پېښ ويل کېږي. "مهمان شه" هم د مهمان کېدل (مېلمه کېدل) له مصدره څخه کت مټ دغه صيغه ده، البته زياتره پښتانه د "شه" پرځای "شو" وايي.

^(۳) "له" او "د" په پښتو کي د ابتداء معنوي توري دي. "د" د اضافت معنوي حرف هم دئ - معمايان کله يوه کلمه راوړي مگر مراد ئې د هغې کلمې بل مرادف وي لکه په

(۲۹۸) + (مهمان = ۱۳۶) = ۱۱۲۸.

دلته "رحمن" د "فیض یاب" په قرینه سره په تاریخي ماده کي راغلی دی.

۳ که د ذکر سوي بیت په لومړي نیم بيتي کي راغلی "رحمان" مضاف الیه او "عبدالرحمان" (شاعر) مضاف وبولو، او د "فیض یاب" په حکم د اضافت معنوي توری د "د ترکیب په سر کي ورزیات کړو، نو داسي عبارت به لاس ته راسي:

د رحمان عبدالرحمان

د حساب الکبیر^(۲) د قاعدې له مخي له دغه عبارت څخه (۱۴۱۹) لاس ته راځي چي د (زر سل اته ویشته) له ابجدي ارزښتو سره برابرېږي. معادله ئې داسي ده:

۷ = ز	۳۵ = د (دال)
۲۰۰ = ر	۲۰۱ = ر (راء)
۶۰ = س	۹ = ح (حاء)
۳۰ = ل	۹۰ = م (میم)
۱ = ا	۱۱۱ = ا (الف)

عربي کي چي "من" راوړي او "عن" ځني مراد وي. دلته د "له" او "د" يو له بله سره اړول (تبدیل) هم له دغي مقولې څخه دی.

^(۱) دا د دغي کلمې قرآني رسم الخط (لیکدود) دی.

^(۲) د محمد هوتک یاد په ۴۴ مخ کي یوه حاشیه په دې ډول راغلي ده: "په حساب الکبیر کي د تورو د شعرونو کی نه راځي او که کوم دی". زه (هوتک) له دغي جملې څخه پوره مطلب نه سم اخیستلای؟ ښایي د علامه استاد مرحوم مراد دا دی چي دلته د تورو د تلفظ عدد شمېرل کېږي. د مثال په توگه په جمل کي (د = ۴) دی خو د یوې بلي قاعدې له مخي (د = دال = ۳۵) کېږي. په دې لاندې معادله کي هم د تورو د تلفظونو ابجدي ارزښتونه راوړل سوي دي او ما په لېندو کي اړوند تلفظ ورسره کښلی دی.

۴۰۰ = ت	۱۰۶ = ن (نون)
۵ = ه	۱۳۰ = ع (عين)
۶ = و	۳ = ب (باء)
۱۰ = ی	۳۵ = د (دال)
۳۰۰ = ش	۱۱۱ = ا (الف)
۴۰۰ = ت	۷۱ = ل (لام)
۱۴۱۹ = ٲول	۲۰۱ = ر (راء)
	۹ = ح (حاء)
	۹۰ = م (ميم)
	۱۱۱ = ا (الف)
	۱۰۶ = ن (نون)
	۱۴۱۹ = ٲول

۴ - که د ذکر سوي بيت په دوهم نيم بيتي کي راغلی "نوی سرای" مضاف الیه او "مهمان" مضاف و بولو او د اضافت معنوي توری "د" د ترکیب په سر کي ور زیات کړو، نو داسي عبارت به لاس ته راسي:

د نوي سرای مهمان

د حساب الصغیر د قاعدې له مخي له دغه عبارت څخه (۵۷) لاس ته راځي او د "زرسل آته ویشته" له هغه ابجدي ارزښته سره برابر پېري چي د حساب الصغیر د قاعدې له مخي حاصلپېري. معادله ئې داراز ده:

۷ = ز	۴ = د
۸ = ر	۲ = ن
صفر = س	۶ = و
۶ = ل	۱۰ = ی
۱ = ا	صفر = س

۴ =	ت
۵ =	ه
۶ =	و
۱۰ =	ی
صفر =	ش
۴ =	ت
۵۷ =	ٲول

۸ =	ر
۱ =	ا
۱۰ =	ی
۴ =	م
۵ =	ه
۴ =	م
۱ =	ا
۲ =	ن
۵۷ =	ٲول

۵- د پښتو ژبې په ځینو لهجو کې "نوی" کلمه په غیر مستقیم حالت کې "نویي - Nawyi" وایي. که د ذکر سوي بیت په دوهم نیم بیټي کې راغلی "نوی" کلمه چې په غیر مستقیم حالت کې ده، نویي (Nawyi) ولوستله سي، نو هغه نیم بیټی به داسې کښل کېږي:

"چه له دې سرایه په نویي سرای مهمان شه"

له دې تاریخي مادې څخه هم د جمل په حساب ۱۱۲۸ راوړي. په دې

ٲول:

۸ =	چه
۳۵ =	له
۱۴ =	دې
۲۷۶ =	سرایه
۷ =	په
۷۶ =	نویي
۲۷۱ =	سرای
۱۳۶ =	مهمان

شہ = ۳۰۵

ٲول = ۱۱۲۸

د مرثيې په يوه بل بيت کي "نوبهار" کلمه راغلي ده. زه چي د معما په فن کي د يونس مهارت ته گورم^(۱)، گومان مي دا دي چي دلته به د نوبهار کلمه د ربيع الاول (لومړۍ خور) معنلري او حسن توارد دا دي چي د دغه کال د نوروز ورځ د ربيع الاول له پنځه ويشتمې ورځي سره برابره هم ده. که زما دا گومان سهي وي نو د رحمان بابا مرگ به د ۱۱۲۸ هـ ق کال د ربيع الاول په وروستۍ هفته کي پېښ وي. هغه بيت چي "نوبهار" پکښې راغلی دي، دا دي:

انجمن د ښو يارانو، نوبهار دي

جدايي ورباندي پيرو که خزان شه

د پتي خزاني د خطي نسخې په ۴۵ مخ کي د رحمان بابا د مرگ کال د ۱۱۲۸ پر ځای په عدد سره ۱۱۱۸ ښوول سوی دي، سهوالفکر نه دي. دا يوه عددي تېروتنه ده چي د مطلوبې سنې د عشراتو په کور کي پېښه سوې ده. کېدای سي د دې سهو القلم سبب د پتي خزاني د نقل کوونکي هغه تلوار وي چي ده د کتاب په پای کي د "باستعجال تمام قلمی شد" په جمله سره د هغه عذر غوښتي دي او زما په خيال د دغه استعجال نتيجه به وي چي د خطي پتي خزاني په شپاړسم مخ کي د "ژمي" کلمه په "دوبي" ځني اوبښتي ده او په ۹۶ مخ کې عبدالقادر خان خټک د حليمې د ورور پر ځای د حليمې پلار کېښلي دي. د نقل کوونکي دې ته نه دي پام سوی چي د ده پخپل قلم درې ليکي (کرښي) دمخه حليمه د نوموړي عبدالقادر خان

(۱) دلته علامه مرحوم په لمنليک کي د يونس د دېوان د معماوو شمېر او د هغو د حل په باب لنډه څرگندونه کړې ده او په دغو معماوو کي ئې يوه ناحله معما حل کړې ده چي زه به ئې د دې کتاب په بل ځای کي رانقل کړم.

خټک سکه خور بلل سوې ده.

د یونس د چاپي دېوان په (۱۸۴ مخ) کي یوه شپاړس بیتیزه غزله راغلې ده چي هر بیت ئې یوه معما ده. له دغو شپاړسو معماوو څخه پنځلس دانې د (محمدي) په قلم پر حاشیو باندي په پارسي ژبه حل سوي دي. دغه (محمدي) د دېوان د مصحح په نظر د څمکنو د میاعمر صاحب رحمۃ اللہ علیہ مشر زوی (محمدي صاحبزاده) دی.

دا نظر زموږ نورو محققینو تائید کړی هم دی. زه به د دغو معماوو د حل ژبه له پارسي څخه پښتو ته له یو څه اضافاتو سره یو ځای ځکه راواړوم چي یوازي به مي د ټکي په ټکي ناقل رول لوبولي نه وي او خپله ونډه به مي هم یو څه پکښې شامله کړې وي.

د غزلي اول بیت د "بیگ" په نامه معما ده:

چه محرم یې د کعبې وایي په راه
مي باید نهفته ذکر کا د ماه

حل:

مُحَرِّم (احرام تړونکی، حاجي) د کعبې پر لار "لبيک" وایي. "ماه" = میاشت "دېرش ورځي ده او لام د ابجد په حساب هم (۳۰) دی چي له "لبيک" څخه (نهفته) سي يعني پټ سي، "بیگ" یا "بیگ" پاتېږي. دلته د "تبدیل" عملیه راغلې ده. شاعر "ماه" وایي مگر مراد ئې د (لبيک) کلمې لام دی. دلته "ماه" ته د معما په اصطلاح فاسد (غیر مطلوب)، لام ته کائن (مطلوب) ویل کېږي.

د غزلي دوهم بیت د "محمد" په نامه معما ده:

په ویل آخر د مدح مقدم کړه
سرد مُلک ئې کړه په سر باندي کلاه

حل:

د (مدح) آخر (ح) ده چي سر ته وړولو پري، (حمد) ځني جوړ پري او
د (حمد) پر سر چي د (ملک) سر يعني (م) خولی (کلاه) سي، (محمد)
لاس ته راځي.

د غزلي دريم بيت هم د "محمد" په نامه معما ده:
له نسکوره ځمه يو څڅو پکی پر پووت
له مدهوشه نه هوش لاړ په هغه ساه

حل:

(ځم) چي نسکور يعني سرچپه سي، (مخ) لاس ته راځي او
"څڅو پکی" يعني پکی چي ځني پر پوزي (ولو پري)، (مح) ترې جوړ پري.
له "مدهوش" څخه چي "هوش" ولاړ سي، (مد) پاتې پري او (مد) چي له
(مح) سره يو ځای سي (محمد) لاس ته راځي.

د غزلي څلرم بيت د "صمد" په نامه معما ده:
چه يکی په میان د صد کښي نهاده شي
د يار اسم ځني خپږي خواه ناخواه

حل:

"يکی" د ابجد په حساب (۴۰) کېږي: $(۱۰ = ک + ۲۰ = ی + ۱۰ = ۴۰)$.

د (م) ابجدي ارزښت هم (۴۰) دی. ښاعر وايي چي (م) د (صد) په
"میان" کي کېښېږده او له هغه څخه به (صمد) جوړ سي. دا چي د (م) پر
ځای ئې (يکی) کلمه راوړې ده، دليل ئې له (صد) سره ځسَن تلازم دی او
شعر ته ئې يو څه رنگيني ورکړې ده.

۱۳۴

د غزلي په پنځم بيت كې د (لطيف) په نامه معماسته:

ستا د منځ طومار مې درست لوستلی نه و

طې په زلف سراندازو كښې شه، آه

حل:

"زلف سرانداز" معنا د (زلف) ويي څخه سر ايسته كره چي (لف)

پاته سي. د (لف) په منځ كې (طې = ط + ی) ورواچوه چي (لطيف) ځني

جوړسي.

په شپږم بيت كې د (رفيق) په نامه معما ځای سوې ده:

يو نقطه^(۱) كړه له اوله د نرم ليري

له دغه نه به پيدا شي ستا همراه

حل:

په دې معما كې د تبديل عمليه بايد تر سره سي. شاعر يوه كلمه

ليكي، خو مراد ئې د هغې معادل كلمه ده. دلته په ليكنه كې (نرم) راغلی

دئ چي غير مطلوب (فاسد) دئ. مطلوب ئې د نرم معادل لغت (رفيق) دئ

چي (كائن) ورته ويل كېږي. د (رفيق) له اول قاف څخه چي يوه نقطه

ليري سي، (ف) پاته كېږي او له ټولي كلمې څخه (رفيق) جوړېږي.

په اووم بيت كې د (جعفر) په نامه معماسته:

د ستاغفو مې په جرم كښې ده ياره

منتها د دواړو نشته كار آگاه

حل:

(۱) په چاپي دېوان كې (يوه نقطه) ليكل سوې ده چي په گرامري لحاظ خو صحيح ده،

مگر د بيت وزن ئې يو سپون (څپه) زيات كړی دئ. (نرم) هم بايد يوه څپه ولوستل سي.

د (عفو) او (جرم) څخه چي منتها (و) او (م) ليري سي، (عف) او
 (جر) پاتېږي. (عف) چي په (جر) کي داخل سي، (جعفر) ځني جوړېږي.
 د (عفو) او (جرم) ادبي تلازم بيت ته رنگيني وربخښلې ده.

په اتم بيت کي د (نجم) په نامه معما ځای سوې ده:

نی ناقص له جام اجوفه سره وایه
 اشنا وباسه له دې مشکله چاه

حل:

ناقص (نی) یعنی (ن) او اجوف (جام) یعنی (جم). د دواړو له یو ځای
 کېدلو څخه (نجم) جوړېږي. فهو المراد.
 اجوف هغی کلمې ته ویل کېږي چي منځ ئې تش سوی وي. د دې له
 پاره چي د (جام) کلمې منځ تش سي (الف) ئې باید وغورځول سي.

په نهم بيت کي د (قطبی) په نامه معما سته:

قد دیار او طوبی مه وای چه دوه وای
 یوله دوو وای تر دوه تېر شه نیک خواه

حل:

(قد) او (طوبی) سره یو کړه (یو ځای ئې کړه) چي (قدطوبی) سي. په
 دې کلمه کي تر دوو تورو تېر سه، یعنی تر (دال) او (واو) تېر سه چي
 (قطبی) پاته سي. او همدائې مطلوب حل دی.

نهم بيت د (شبلې) په نامه یوه معما:

د فلک طاس دي نگون شي چه خونخوار دی
 همپشه په وینوډک د بې گناه

د دې معما حل په چاپي دېوان کي نسته او په لمنلیک کي ئې ورته

کښلې دي: "دا معما د قلمي نسخې په حاشیه کښې چا حل کړې نه ده او زموږ له خوا هم گرانولو ستونکو ته پاته شوه".

ما (هوټک) ئې حل داسې وموند:

حل: د "خونخوار" کلمه که د قرینې په توگه ومنو، نو دلته د شاعر مراد له خونخوار څخه (شبل) دئ. شب له قاموسو کې د "بچه شیردرنده" په معنا ثبت دئ (غیاث). "درنده" صفت له خونخوار سره هم وایي. گویا د شاعر مراد (شبل) دئ. له (شبل) څخه (شبلې) په دوه ډوله جوړېدلای سي. اول ډول ئې دا دئ چې شاعر (طاس = جام) کلمه راوړې ده خو مراد ئې (می = شراب) دي. (می) چې نگون سي یوازي (ی) پاتېږي او له (شبل) سره تر یو ځای کېدلو وروسته (شبلې) کېږي. دوهم دا چې د "نگون" کلمه د (زېر) په معنا واخلو. (زېر) لاندې ته هم وایي او د کلماتو حرکت (کسره) هم (زېر) بلل کېږي. که د (شبل) لام ته د (نگون) په قرینه (زېر) ورکړو، (شبل) یا (شبلې) لاس ته راځي.

په لسم بیت کې د (عماد) په نامه معمار اغلې ده:

مگر بیا می و بسمل ته تیارېږي

چه لمن عمدا په میان کړه هغه شاه

حل:

د (عمدا) کلمې لمن (الف) دئ. دغه الف چې د کلمې میان ته یووړل

سي، (عماد) ځني جوړېږي.

دیوولسم او دوولسم بیت معما د (قاسم) په نامه ده:

غنچې خار لکه خنجر په لاس کښې واخست

یو قابل یې د بسمل وغوښت همراه

په بلبل باندې اختر شه له دې شوقه
له دغه ميانه وروالتوت بې پرواه

حل:

د محمدي له خولې ويل سوي دي چي له "قا" سره چي "بسم" يو ځای
سي، (قابسم) ځني جوړېږي او (ب) چي ئې له ميانه والوزي، (قاسم)
پاتېږي.

د دیرلسم بیت معما د (بهار) په نوم ده:

چه يې سر په ځای د پنبو، پنبې يې سر شواى
دا سزا (ئې) د راهب غوندي همراه

حل:

د (راهب) سر چي پنبې او پنبې ئې سر ته ولاړي شي، يعني معكوس
(سرچپه) سي "سزاور كچه سي"، بهار ځني جوړېږي.

څورلسم بیت د (وحید) په نامه معما ده:

قدح ونيسه په لاس كنبې فارغ كنبېنه
پای سرولره وركړه د قد جاه

حل:

له (لاس) څخه مراد عربي (يد) دئ. (قدح) چي ئې سر ته
ورولوېږي، (قدحيد) ورڅخه جوړېږي. د (قد) پر ځای چي د (سرو) كلمې
پای (و) واچول سي، (وحيد) ځني جوړېږي.

پنځلسم بیت مقطع ده او د شاعر پخپل نامه (يونس) معما سوې ده:

چه د قول لام دريمه حصه كم شي
باقي قول د يونس په نام گواه

حل:

د (قول) ابجدی ارزښت (۱۳۶) دۍ. د (ل) ابجدی ارزښت (۳۰) دۍ. دریمه حصه ئې (۱۰) کېږي. دغه دریمه حصه (۱۰) چي له (۱۳۶) څخه کمه سي، (۱۲۶) پاتېږي. د (یونس) ابجدی ارزښت هم (۱۲۶) دۍ.

د یونس د چاپي دېوان په (۱۹۳مخ) کي یوه اته بیتیزه غزله سته چي اووه معماوي پکښې ځای سوي دي. په دې معماوو کي دوې د چاپي دېوان مصحح، څېړندوی خدمتگار حل کړي دي. نوري پنځه پاته دي. په دغو پنځو کي یوه علامه رشاد مرحوم حل کړې ده او درې ئې ما (هوټک) کړي دي. یوه دانه ئې چي د (خداپردي) په نامه ده، ناحله پاته ده.

د غزلي د لومړي بیت (مطلع) معما د (توری) په نامه ده:

چه موقوف د ستاپه اسم زما کام شه

نیم ابرو هلال دې تام لره تمام شه

په دېوان کي ناحله پاته ده. حل ئې ما (هوټک) داسي موندلی دۍ: له (دستا = دتا) څخه مراد (تو) دۍ. هلال، نری میاشت د (قوس = لیندی) په شکل وي. د لیندی "نیم ابرو" د (ر) شکل لري له (تو) سره چي یو ځای سي، (تور) ځني جوړېږي، د هلال چي تام (بشپړ) سي، لیندی ئې پوره کېږي يعني پخوا چي کنډو وه، (ی) ئې نه درلوده. چي پوره سي (ی) باید پر زیاته سي. پر (تور) چي (ی) زیاته سي، (توری) ځني جوړېږي.

په دوهم بیت کي د (محمد) په نامه معما ده:

واخله دوه میمه فقط له یوه میمه

امر بې نقطه لوله، د دوست نام شه

دا معما هم په دیوان کي ناحله پاته سوې ده. ما (هوټک) داسي حل

کړه:

(واخله) د امر صیغه ده چې په عربي کي (خُذ) ورته وايي. له (خذ) خڅه چې نقطه ایسته سي، (حد) پاتېږي. له (حد) سره چې دوه میمه یو ځای سي، (محمد) ځني جوړېږي. فهو المراد.

په دریم او څلرم بیت کي د (یوسف) په نامه معمار اغلې ده:

له یعقوبه پونده لیرې شوه ښه نه وه
په هغه عوض بهي ورته انعام شه
بیا هغه بهي چه پښه ور لره نه وه
د یوسف اسم ترې هله سرانجام شه

دا معما په دېوان کي ناحله پاته ده. علامه رشاد رحمۃ اللہ علیہ حل کړې ده.

په دې ډول:

په عربي پونده "عقب" بولي. د عقب کلمې توري چې له یعقوب خڅه وباسئ، "یو" پاتېږي. د بهي مېوه په عربي "سفرجل" بولي او پښې ته "رجل" وايي. رجل چې له سفرجل خڅه وباسئ، "سف" پاتېږي. "یو" چې له "سف" سره وتړئ، یوسف سو. (د محمد هوتک یاد: ۴۷ مخ).

په پنځم بیت کي د (قوام) په نامه معماسته:

د زُهاذ زړه له ډېرې ریا ډک دی
جمع قوم یې بې سره کړ قوام شه

دا معما په دیوان کي داسي حل سوې ده:

د (قوم) جمع (اقوام) دی، چه بې سره شي، يعني د سر توری چه الف دی ایسته شي نو (قوام) پاته کیږي.

د شپږم بیت معما د (کلیم) په نامه ده:

۱۴۰

که یار صاف کرم که دردستم دی
په میان د این و آن ثابت اقدام شه
دا معماهم په دپوان کي ناحله پاته ده. ما (هوتک) داسي حل کړي
ده:

(کرم) چي صاف شي (ک) پاتېږي. دستم او درد معادل لغت (آلم)
دئ چي له (ک) سره یو ځای سي (کالم) کېږي. د (این) میان (ی) ده.
دغه (ی) چي د (کالم) دالف پرځای ثبت یا ثابته سي، کلیم ځني
جوړېږي.

د اووم بیت معما (خداپردي) په نامه ده:
څه بڼه شپه وه چه مې یار په لاس ساغر که
منور یې په جمال د میو جام شه
دا معما په دیوان کي ناحله ده. زما هم اوس نوک نه په جگېږي. بل
وخت ته دي پاته وي.

د غزلي مقطع د (یونس) په نامه ده:
څو چه نیم لب یې نمک اخیستی نه دی
د یونس نمکي اسم پرې حرام شه
دا معما دپوان مصحح حل کړي ده. په دې ډول:
لب د ابجد په حساب (۳۲) کیږي، چه نیم یې کړو (۱۶) شي.
نمک (۱۱۰) راځي چه (۱۶) ورسره یو ځای شي نو (۱۲۶) ترې
جوړېږي.

د یونس نوم هم په دغه حساب (۱۲۶) کېږي.

د پير محمد کاکړ په کلام کي

پير محمد کاکړ د دېوان په الف ردیف کي يوه غزله په غير منقوټ
صنعت کي ويلې ده. د دې غزلي په مقطع کي ټي خپل نوم ځکه نه سواي
راوړلای چي هغه خو منقوټ دئ. ده په دغه مقطع کي خپل نوم د معما په
شکل راوړی دئ:

محمد رسول امام د کل عالم وو
دا مسلم له دله مدح د امام کا
(۵۷ مخ، د صحاف چاپ)

(امام) کلمه د همزي په زېر (کسره) سره د (پيشوا) معنالي. (پير)
هم د خپلو مريدانو له پاره د لارښود او پيشوا مقام لري او په دغه مقطع
(امام) له (محمد) سره د شاعر د نامه (پير محمد) له پاره راوړل سوی دئ.

د دېوان په پای کي ټي د هغه د بشپړېدو کال (۱۱۹۶ هـ ق) هم په يوه
صريحه تاريخي ماده کي راوړی دئ:

زر سل شپړنوي کلونه
د هجرت تېر شوي وونه
ما انشاء د عشق دېوان کړ
په پښتو مي ښه بيان کړ
(۲۰۳ مخ)

د شمس الدين کاکړ په کلام کي

شمس الدين کاکړ هم په غير منقوټ صنعت کي يوه غزله ويلې ده

۱۴۲

چي مقطع ټپي داسي ده:

هر کلام که د مسلم کړي ملال عطر

معطره کړه اسلام د ساده لوح

(۲۸ مخ، د کابل چاپ)

حل: دامعماحل غواړي. زما سد کار نه پکښې کوي.

د "ر" ردیف د یوې غزلي مطلع داسي ده:

چي به اشنای خوله ورکوله "شمس الدین" به نه کړه

اوس په خواست غواړي (ب) و (و) و (س) و (ه) د دلبر

(۳۹ مخ)

حل:

ب + و + س + ه = بوسه

ده هم د خپل دېوان د بشپړ بدلو تاریخي ماده ویلې ده:

له تاریخه د هجرت

کېرم و تاته روایت

د هجرت کلونه څه وو

دوولس سله دېرش اته وو

ما تمام دوهم دفتر کې

تراول مې مختصر کې

(۱۶۹ مخ)

د صديق په کلام کي

صديق د (ي) ردیف په یوه غزله کي وايي:

۱۴۳

تا خوزه یار ته خس کړی وم غمازه!

خدای ترمانه ته پخوا شپږ سوشپيته کړې

(مخ ۲۳۹)

له (۶۶۰) څخه مراد (خس) دئ. (خ = ۶۰۰ + س = ۶۰ = ۶۶۰)

د سعید په کلام کې

سعید د (سرفراز، عبدالقادر او محی الدین) په نومو د خپلو زامنو یا
لمسیو په یاد سوي غلبې لري. د ده د کورنۍ دا درې گلان یو په بل پسې
تاندلباند سوي دي. د محی الدین په مرثیه کې وايي:

دمازړه! (دا) څه (عجبه) غمکده یې
لکه زلفي د بتانو شکسته یې
غم په غم باندي پتا متواتردی
په دا هومره غم له ژواک سره بسته یې

.....

په اندوه د سرفراز لانه... نه وې
د عبدالقادر په غم بیا مالیده وې
پسې غم د محی الدین جانگه گرفت کړې
په دا درې غمو عجبو خمیده یې

.....

په اته میاشتي دوه ورځې وې د پاسه
ځویه! ته چه له دنیا نه رمیده یې
په دوه داغه دریم کښیښ په زړه مې
د هجرت په زر سل تللی په هژده یې

۱۴۴

د ذوالقعدة په لسم دي تولد وه

دوولسم صبح رجب كورد ايزده؟ يې

(ديوان: ۱۲۰ مخ دهمبش خليل چاپ)

په دې شعر كې داڅو نېټې سته:

محي الدين د مرگ پر وخت د اتو مياشتو او دوو ورځو عمر درلود.

په ۱۱۱۸ هـ ق كال د رجب په دوولسمه مړ سوې دى.

زېږېدنه ئې د ذوالقعدة مياشتې پر لسمه پېښه وه.

د عبدالقادر په ويرنه كې وايي:

برېښنا شان عبدالقادر راته عيان شه

د اجل په ابريا هسې پنهان شه

.....

سرفراز مې عين د زړه په سر تصوير دى

اوس تازه ترې احاطه ده ارمان شه

.....

د جمعې په شپه ئې راغله په جهان وه

هم په شپه بيا د جمعې د گور مهمان شه

.....

د رجب په پنځويشتم د انور سعيد ليد

د شوال په نولسم گورته روان شه

(مخ ۱۳۳)

په دې ويرنه كې راته وايي چي:

عبدالقادر د رجب پر (۲۵مه) د جمعې په شپه زېږېدلى وو.

د شوال پر (۱۹مه) د جمعې په شپه مړ سوې وو.

۱۴۵

کال ئې هماغه دئ چي د ده نور بچيان يا لمسيان پکښې مړه سوي دي او ده په تېره مرثيه کي (۱۱۱۸هـ ق) بللي دئ.

په يوه بله غزله کي (دمحی الدين ويرنه) ويلې ده:

د بنادي دَر ئې همپش په ما مسدود کړ

په مين ئې له ماتا غوندي مفقود کړ

.....

د وروستي خور اتويستم شپه د جمعې وه

چه د تا سره خلاف حيات عهد کړ

داد کال دی د وفات "دمیدی غمی"

چه سعید زړه له بناديو ناخوشنود کړ

(۸۰مخ)

په چاپي دېوان کي تاريخي ماده (دمیدبې غمې) ليکل سوې ده چي ناسمه ده. سم شکل ئې (دمیدی غمی) فارسي جمله ده، چي ابجدي ارزښت ئې (۱۱۱۸هـ ق) کېږي. په دې ډول:

۴ = د

۴۰ = م

۱۰ = ی

۴ = د

۱۰ = ی

۱۰۰۰ = غ

۴۰ = م

۱۰ = ی

—————
۱۱۱۸ = ټول

په اوله مرثيه کي شاعر ويلي دي چي دا درې واړه بچيان يو په بل

۱۴۶

پسې (متواتر) مړه په يوه کال کي سوي دي.
محي الدين نومي بچي ئې د ۱۱۱۸ هـ ق کال د وروستي خور (جمادی
الثانی) پر (۲۸مه) د جمعي په شپه مړ سوي دي.

د ابوالقاسم په کلام کي

د ابوالقاسم د چاپي دېوان (ترتیب او مقدمه د قلندر مومند) په (۲۰۸
مخ) کي د غیر منقوط ادبي صنعت دوې غزلي لري او څرگنده خبره ده چي
د دواړو په مقطع کي ئې خپل نوم (ابوالقاسم) نه دي راوړی.
اوله مقطع داسي ده:

درد دل لره دارو د دلدار وصل
ولې کله دارو کاله ما کا عار

حل:

د دې معما حل ما (هو تک) داسي موندلی دی:
د "درد دل" له پاره دارو (لقاء = دیدن) دی. له (لقاء) سره تړلی
جزء شاعر د "دلدار وصل" بللی دی. د "وصل" مستلزم (بوس = مچېدل)
دي. د (دل) په قرينه بايد (لقاء) د (بوس) زړه ته ورواچول سي چي
(بولقاس) ځني جوړ سي. شاعر وايي چي د (دارو) په وخت کي دلدار له
(ما) څخه عار کوي (شرمېږي). د شرمېدلو مستلزم عمل (پتېدل) دي،
يعني دلدار په (ما) کي ځان پتوي. شاعر دلته يوه بله قرينه هم راکړې ده
او هغه د (دل = قلب) قرينه ده. قلب سرچپه کولو، معکوس کولو ته وايي.
(ما) چي معکوس سي (ام) کيږي. (بولقاس) چي په (ام) کي پت سي،
معنا يو توری ئې سر ته او بل ئې پای ته ولوېږي. په دې ډول الف د
(بولقاس) سر او (م) ئې بايد پای ته ولوېږي. چي په دې ډول (ابولقاسم)

عُني جو پڙي.

زه منم چي دا نوموڙي معمار حل ڊڀره سخته لار ده. هيله ده بناغلي
لوستونڪي ئي اسانه حل هم ومومي.

دوهمه مقطع داسي ده:

سرد هر مرام وصال سره له مهره

هسي طمع ڪڙم ڪه سرد ڏي دا مرام ڪڙ

حل: حل ئي لوستونڪو ته پڙيڙم.

د ميا فقير الله صاحب په ڪلام کي

ميا فقير الله صاحب د (فوايد فقير الله) په پاى کي ڪنڊلي دي:

چي نادر راغى ڪابل ته

هندوستان و تخت نيول ته

"جن خراب شد" يي تاريخ شه

په دوزخ ڪي بيا په سيخ شه

په ڪابل ڪي دي مقام و

د ڊيلي په سرانجام و

زر سل او سل يو پنځوس ياره

وه سمنه اي برخورداره

د رييع الثاني خوبه

تاريخ نولس و محبوبه

چي تمام دغه ڪتاب و

نمازيگر په حاي آفتاب و

دا کتاب چي مې تمام که
مسمی مې په خپل نام که
چي زه ولاړ شم و عقبی ته
پسته نوم مې وي حیاته
(فوايد فقير الله: ۱۰۳ مخ)

په دې نظم کي دوې تاريخي مادې راغلي دي. يوه د نادر افشار د وژل کېدلو نېټه چي په (جن خراب شد) کي ښوول سوې ده او ابجدي ارزښت ئې ۱۱۶۰ هـ ق راوړي او بله د کتاب د بشپړېدو نېټه چي د ۱۱۵۱ هـ ق کال د ربیع الثانی ۱۹مه ورځ ده. شاعر وايي چي په دغه کال نادر کابل ته هم راغلی وو.

د ادبي ستوري ښاغلي مؤلف ته د ميا فقير الله صاحب د همدغه اثر کومه خطي نسخه په لاس ورغلې ده او پر هغې ئې د (کیمیای سعادت) خیال کړی دی او د شاعر نوم ئې (فقير) بللی دی؟ او دا ټولې خبرې ئې په ادبي ستوري لومړي ټوک کي کښلي او خپل حدسیات ئې هم پر زیات کړي دي. د ادبي ستوري د دغې برخي (۱/۹۳، ۹۷ مخونو) مطالب سهي نه دي او استناد باید په ونه سي.

د حاجي جمعه بارکزي په کلام کي

د حاجي جمعه بارکزي په دېوان کي راغلي معماوي علامه رشاد رحمۃ اللہ علیہ حل کړي دي او زه به ئې د دغه دېوان له سريزي (۷ مخ) څخه رانقل کړم.

علامه مرحوم کښلي دي چي: "د حاجي جمعه بارکزي په دېوان کي دا غزله د ابجدي معماوو څخه ډکه ده":

مانن د ورا دوه سويو ولس په بنه شان وليده
دوه سو اويا^(۱) رنگه مي سپين تندي تابان وليده
شپر سو خلو پښت ئي په مثال لکه مثال بلېده
پونسو پنځوس رنگه مي خان باندي بريان وليده
شپر سو نوي ئي لکه سل اووه بنکار يري خلکه
يو سل پنځلس مي په وصف کي گويان وليده
شپته ئي دي لکه خلو پښت چي د خلو پښت وکارې^(۲)
سل نه مي ټول تر دوه سو يو دېرشو تابان وليده
د درې اتياوو آبداري ئي تر سل دېرشو زياته
اووه سو يو مي د خلور دېرشو په شان وليده
"جمعه" يوزر اووه سو دېرش جوړه پر شپر پنځوس کره
په خلاصول کي مي درمانده عاقلان وليده
(ديوان: ۱۰۸ مخ)

حل:

د مطلع د اول نيم بيتي له (۲۱۱) څخه مطلب (يار) دئ.
د مطلع د دوهم نيم بيتي له (۲۷۰) څخه مراد (لمر) دئ.
د دوهم بيت له (۶۴۰) څخه مراد (مخ) دئ.
له (۵۵۰) څخه مراد (فتنگ = پتنگ) دئ.
د دريم بيت له (۶۹۰) څخه مراد (سترگي) دي.
له (۱۰۷) څخه مطلب (گولان = گلان) او له (۱۱۵) څخه مراد
(بلبلان) دي.
د څلرم بيت له (۶۰) څخه مراد (دهن = خوله) ده.

^(۱) په چاپي متن کي "دوه سو اووه اويا" دي.

^(۲) دا بيت له متن څخه پاته سوې دئ.

۱۵۰

له (۴۰) څخه مراد (اطل = خالیگاه) د میم د الغې (حلقې) تش ځای دی.

له دوهم (۴۰) څخه مراد (م "میم") دی.

له (۱۰۹) څخه مطلب (دندان) دي او له (۲۳۱) څخه مراد (گوهر) دي.

د پنځم بیت له (۸۳) څخه مطلب (لبان) او له (۱۳۰) څخه مراد (لعل) دی.

له (۷۰۱) څخه مراد (پارېشاني زلفي = پرېشاني زلفي) دي او له (۳۴) څخه مطلب (جال) دی.

د مقطع له (۱۷۳۰) څخه (غزل) راوړي چي د (غزل) ناسمه لیکنه ده. خو علامه رشاد کنبلي دي چي "کېدای سي دانیم بیټی داسي وي: جمعه یو زر او اووه دېرش جوړه پر شپږ پنځوس کره. له (۱۰۳۷) څخه مراد (غزل) ده.

له (۵۶) څخه مراد (مهبوبا = محبوبا) ده.

په (۹۱ مخ) کي یوه معما داسي ده:

له جفا څخه دي مرمه یو وار زما پر لور صنمه

که رښتیا کړې تېر سو یو زر اتیا واچوه پر سین

دامعما علامه رشاد مرحوم داسي حل کړې ده:

(د تکملي عمل) $۱۳۸۰ + (سین = س = ۶۰) = ۱۴۴۰$

(د عددي تبدی عمل) $۱۴۴۰ = (د کرم نظر وک)$

د رنگین په نامه معما:

"واو" و "اتي" له "توره" و کاربه چي سپین سي

"قاف" و "سین" و رسره واچوه چي شین سي

۱۵۱

په تصحيف سرې مخ پرې مينځه چي سين سي
معون ئې دوه سولس كه چي رنگين سي
(۱۹۰مخ)

حل:

(د تخرجي عمل) تور ت، و = (ر = ۲۰۰).
(د تكملې عمل) (ر = ۲۰۰) + (ق = ۱۰۰) + (س = ۶۰) = (شين = ۳۶۰).
(د تصحيف عمل) د شين درې ټكي لوپري، (سين) پاتېري.
(د تكملې عمل) (سين = ۱۲۰) + (۲۱۰) = (۳۳۰ = رنگين).

د محمدامين په نامه معما:

نور دي ټوله په يوه نيم جانشين سي
جوړ له دغه يوه نيمه به امين سي
بې له نهو به ذكي و ته تعين سي
(۱۹۰مخ)

حل:

(د تبديل عمل) - (يو = الف) + د قلب په عمل (نيم = مين) = امين.
(د تخرجي عمل) - (امين = ۱۰۱) - ۹ = ۹۲ = محمد).
څكه چي دا دواړي معماوي د مسبع په يوه بند كي راغلي دي، كېداى
سي چي "رنگين محمدامين" ځني مراد وي.

بله معما:

په بار بار به دي حاجي جمعه منت وړي
كه دي دواتيا مخلوط كړه په پنځو كي
(۱۵۴مخ)

۱۵۲

په چاپي متن کي اول نيم بيتي داسي دئ:
"په بار بار به د حاجي جمعه منت وړې"

حل:

(د عددي تبديل عمل) - دواتيا = ۴۲۲.

(د تکملي عمل) - ۴۲۲ + ۵ = ۴۲۷.

(د عددي تبديل عمل) - ۴۲۷ = په مسا^(۱) دي لبان واکړه

بله معما:

د جمعه مطلب به هلته درنکاره سي
که ته لام ضم له "برکوه" کړې دانا

(۴۱ مخ)

په چاپي متن کي "مرکوه" دئ.

حل:

(د عددي تبديل عمل) - لام = ۷۱.

(د تکملي عمل) - ۷۱ + (برکوه = ۲۳۳) = ۳۰۴

(د عددي تبديل عمل) - ۳۰۴ = د پير ديدن ک

د حاجي جمعه په دېوان کي ساده معماوي:

که وصال د الف قدو دي په کار وي

نور په مينه کي ئې خم لکه خلور سه

(۱۱۹ مخ)

له خلور خنجه د شاعر مراد (د) دئ.

^(۱) مسا = وړه خندا چي عربان ئې "تبسم" او پارسيوانان ئې "البخند" بولي.

۱۵۳

"جمعه" پر پرده غيري چاري همپشه کړه
د الف او ميم ثنابه هر نفس
(۶۹مخ)

د شاعر مراد له الف خخه (الله) او له ميم خخه (محمد) دئ.

د الف او دال تر منځ چي خو برويان دي
د الله په نزد مرغوب و امين ته يې
(۱۶۲مخ)

دوهم نيم بيتي په متن کي "د اشنا په نزد مرغوب و امين ته يې" ثبت دئ.
د شاعر مراد به له الف خخه (ازل) او له داله خخه (ابد) وي.

له ذري خون سوپنځوس ساتلاي نسيم
يو څه سخسته معما سي راته پېښه
(۱۱۹مخ)

که دا بيت سهي رانقل سوی وي نو داسي ښکاري چي د ذري معهود
في الذهن مقدر "شر" دئ او له خونسوپنځوس (۴۵۰) خخه به د شاعر
مراد "تن" وي؟

دا وي هغه معماوي چي د حاجي جمعه بارکزي د دېوان په سريزه کي
علامه رشاد مرحوم رااخيستي او حل کړي دي.

بل ځای وايي:

زريو کم اتيا له غيرو خخه واخله
سرو مال نور په باقي باندي تشار که
د "جمعه" په معما به وپوهېږي
که ئې څوک د اېجدو په حساب شمار که
(۱۲۶مخ)

له دې معما څخه علامه رشاد مرحوم د حاجي جمعه بارکزي د قوم
ذيلي بناخ (گرجي زی) استخراج کړی دی او لیکلي ئې دي: "زما په
خیال کېدای سي چي دغه مطلب د شاعر په دې معماکي هم راغلی وي"
(وگ: د دېوان د سريزي اول مخ) د معماحل ئې داسي کړی دی:

$$(د تخرجي عمل): \quad (\text{غيره} = 1215) - 1079 = 136$$

$$(د تبديل عمل): \quad (\text{سرو} = \text{الف} = 1)$$

$$(د تکملي عمل): \quad 1 + (\text{مال يعني} 136) + (\text{باقي} = 113) = 250$$

گرجي زی)

علامه مرحوم د "زما په خیال کېدای سي ... " عبارت په لیکلو سره د
دې معما په باب د نوري څېړني لار خلاصه پرې ايښې ده.

ما (هوتک) د دغې معما په اړونده غزله کي د ځينو قرينو، لکه
"سرو مال باندي نثار که"، "اصلي حُسن ته لار که" او نورو له مخي په دغه
معما کي د شاعر ما فی الضمير يو مقدس څوک وگاڼه او د دغه حدس په
حکم مي د معما حل پخپل فکر داسي وموند:

"غیرو" کلمه د "غیر" کلمې مغیره جمع ده. د "غیر" جمع "اغیار"
هم کېدلای سي. دلته له (غیرو) څخه مراد (اغیار) دی چي ابجدي
ارزښت ئې (۱۲۱۲) کېږي.

$$(د تخرجي عمل): \quad (\text{اغيار} = 1212) - 1079 = 133$$

$$(د عددي تبديل عمل): \quad 133 = \text{امامنا} (\text{زموږ امام})$$

د دېوان په (۱۲۷ مخ) کي حاجي جمعه بارکزی وايي:

يو آزار مه کړه د زړونو بې حسابۀ عذابونه

په دا کار کي "فی" ولاړه "تا" له "سینه" سره ضم که

دا معما د علامه رشاد مرحوم په حل سوو معماوو کي نسته.

حل:

۱۵۵

(د تکملي عمل): (ولاره في = فيا = ۹۱) + (تا = ۴۰۱) + (سینه = ۶۱۷ = ۱۲۵)

(د عددی تکمیل عمل): ۶۱۷ = دوزخ

شاعر وایي چي په زړه آزارولو کي د (دوزخ) ډېر عذابونه سته.

دالاندي خو ساده معماوي هم د علامه رشاد رحمۃ اللہ علیہ په حل سوو معماوو کي نه دي راغلي او زه (هو تک) به ئي وڅېرم.

د میم مدحه ده لازم تر ابد ا

چي حیات ئي کل له رویه سو پیدا

میم ماضي په آینده وو کي ئي نسته

دال دویم پراوو زمکو پیر سما

(۴۳مخ)

حل:

له اول او دوهم میم څخه مراد (محمد) دئ. د (حیات) او (مدح) حاء هم د (محمد) له نامه سره تړلي دي. (د) هم د (محمد) د نامه توری دئ او هم د (دال) معنا (دلالت کول) دي.

بله:

ضد د وصل له "جمعه" سره وو هلته

پر خاكي آدم چي نوم د عدم پر پووت

(۴۹مخ)

حل:

د (وصل) ضد (هجران) دئ. شاعر وایي چي (هجران) له انسان سره له وخته ملگری دئ چي (خاكي آدم) لاپیدا سوی نه وو.

بله:

۱۵۶

که بنایسته په صورت ډپر، مطلب مي "ت" و "ه" ده
بې تا دلبره مینه نه کوم په (پر) بې و پرلام
(۸۲مخ)

حل:

له (ت) او (ه) څخه مراد (ته) د مخاطب مفرد ضمير دئ. او (ب) و
(ل) څخه مطلب (بل) دئ چي په پارسي (ديگر) ورته وايي.

بله:

"جمعه" ځان تر هر سړي په کښته گوره
چي و نه ترې له ميمه سره نون
(۸۸مخ)

حل:

(م) او (ن) چي سره وتړل سي (من) کېږي. (من) د "خودی، تکبر،
هوا" معنالي چي شاعر ئې د نه کولو توصيه کوي.

بله:

مقصود نزدې کره، له مخي هې کره
واو ئې په میان کي دُرست د سین که
(۱۲۹مخ)

حل:

د (ه) او (س) تر میان چي (و) راسي، (هوس) ځني جوړېږي. هوس او
خوشحالي هغه وخت له چا څخه ځر گندېږي چي (مقصود) نه نزدې سي.

د اخوند کبير په کلام کي

د حافظ کبير مشهور په اخوند کبير مشهور کتاب "معجزات" نومېږي چي د لوی احمد شاه بابا (۱۱۶۰ - ۱۱۸۶ هـ ق) د پاچهۍ پر اووم کال ئې په ليکلو پيل کړی دی:

دی وايي:

په شروع د دې کتاب شوم
په وکښو دُر ناياب شوم
سن د هجر چي مي شمار کړه
"سوغق" مي ترې اظهار کړه
چي زر سل او شپږ شپېته وو
دا وو تللي نور په تله وو
احمد شاه بابا پښتون و
اووم کال ئې په رفتون و
(د افغانستان نوميالي: ۴/۴۲ مخ)

د "سوغق" ابجدي ارزښت (۱۱۶۶) دی.

دغه بيان د پښتانه شعراء په ۳/۸۲۵ مخ کي هم سته.

زما (هو تک) په کتابخانه کي د "معجزات" يوه خوشخطه نسخه سته
چي له بده مرغه د سر او پای له خوا کنډو ده او دغه تاريخي ماده نه لري.

د طالب رشيد په کلام کي

طالب رشيد د (گل صنوبر) کيسه په پښتو ترجمه کړې او د پېښور

پښتو اکېډيمی له خوانشر سوې ده. دغه چاپ سوې ترجمه اوس زما سره
نسته خو د هغې د نظمولو تاريخي ماده به د ارواښاد پوهاند رشتين د (ادبي
او تاريخي سمونې) نومي کتاب له ۱۳۹ مخ څخه رانقل کړم. پوهاند
صاحب مرحوم د کيسې نوم "گل سنوبر" بللی دی.

د هجرت ووزر سل کاله

خلورنوي ورباندي لاله

چې پښتو گل سنوبر شوه

په سينه کې مقرر شوه

۱۱۹۴هـ ق

ارواښاد پوهاند صاحب زياته کړې ده چې د دې کيسې په سريزه کي
ميرشرف خان وزير د دغې کيسې د نظمولو کال ۱۱۰۴هـ بللی دی او "د
(نوې) کلمه ئې د (نور) په شکل لوستې ده.

ارواښاد دا هم ليکلي دي چې د سريزي ليکوال د طالب رشيد د نيکه
نوم په سهوه سره "اخون عطفی" کښلی دی چې سم ئې "اخون مصطفی"
دی.

د صدر خان خټک په کلام کي

صدر خان د ادم خان درخانی مثنوي د نظمولو نېټه داسي ويلي ده:

سن، ييغا بلبل د لاؤ

جيم د عمر نن د ماؤ

(فراقنامه، تعليقات: ۳۸ مخ)

د دغې مادې ابجدي ارزښت هيوادمل صاحب ۱۱۱۸ هـ ق راايستلی
دی چې گویا تاريخي ماده "ييغا بلبل د لاؤ" ده او جيم ئې (۵۳) بللی دی.

دواړه عدده سهي دي. يعني په ۱۱۱۸ هـ ق کال د شاعر عمر درونځوس کاله وو.

صدرخان خټک د ادم درخانی کیسې په پای کې (د چاپي متن ۱۸۲مخ) دابیت داسي راوړی دی:

سن "یغابلبل دلاو"
حم د عمر نن حماو
دا کتابد عاشقانو
چه ما نظم کړو یارانو

حل:

۱۰ = ی

۲ = ب

۱۰۰۰ = غ

۱ = ا

۲ = ب

۳۰ = ل

۲ = ب

۳۰ = ل

۴ = د

۳۰ = ل

۱ = ا

۶ = و

ټول = ۱۱۱۸ هـ ق

په دغه کال خپل عمر "حم" بولي چي ابجدي ارزښت ئې (۴۸) کېږي.

د دغې تاريخي مادې ثبت ډول ډول سته. د چاپي (آدم درخانی) د
دبیاچې په (۲۸مخ، چاپ ۱۹۵۹ع پېښور پښتو اکاډیمي) کې ثبت داسې دی:

سن "قیبغاد" بلبل لا وو

"حم" د عمر نن زما وو

"حم" ته ئې په لمنلیک کې کښلې دي چې "په کابل کالنۍ کښې دا
مصرع داسې لیک ده: "جیم" عمر نن زما وو.

له "قیبغاد" څخه (۱۱۱۷هـ ق) راوړي او د دبیاچې لیکوال
محمدنواز خان طائر کښلې دي چې: "... خو د سن هجري د دې کال او د
هغه کال چه د هغه د پلار د مرگ نه اتلس کاله وروستو ښودلی شوی دی،
تر منځه د یو کال فرق معلومېږي. او اصل تاریخ مشکوک کوي. ممکنه ده
چه دا لاندی باندی د یو کال د وروستۍ او د بل کال د ورومبۍ میاشتې د
برکته پېښ شوی وي. په کابل کالنۍ کښې د "جیم" په حساب په دغه
وخت کښې د صدرخان خپل عمر درې پنځوس کاله او د دې کتاب د لفظ
مطابق د هغه عمر اته څلویښتو کالو ته قابو شوی وو".

دهمدې چاپ په متن (۱۸۲مخ) کې بیا "سل بیغابلبل د لا وو + حم د
عمر نن ځماوو" لیکل سوی دی. "سل" چاپي غلطی ده او مراد "سن" =
سنه" ده.

د تاريخي مادې د ثبت دې گډوډیو ته ښاغلي حبیبالله رفیع په ادبي
ستوري (۲/۳۱۴ - ۳۱۵ مخونه) کې تفصیلي اشاره لري چې همدا مطلب
بیا (د صدرخوشحال ژوند او آثار) نومي کتاب په ۳۱مخ کې هم اخیستل
سوی دی^(۱).

^(۱) د دغه کتاب په (۸۰مخ) کې دغه تاريخي ماده د ټاپییسټ د بې پروایۍ له امله داسې
ثبت سوې ده:

سن ینبعا؟ د بلبل ولا وه - جیم د عمر نن دما وه

له دغه تفصیلي بیان څخه ئې نتیجه داسي رايستلې ده چي د (ادم درخانی) منظومه کیسه صدرخان په (۱۱۱۸هـ ق) کال لیکلې ده او دا کال له "بیغابلبل د لا و" څخه راوړي. دغه راز ئې د بریتیش موزیم د ادم خان درخانی د نسخې په حواله دوهمه مصرع، ("جیم" عمر نن زما وه) بللې ده او په دې حساب د صدرخان عمر په دغه وخت کي (۵۳) کاله وو. ما (هوټک) چي د بریتیش موزیم د خطي نسخو کتلاک (۱۰۱مخ - ۱۹۶۵ ع چاپ) وکوت، هورې د دغې تاریخي مادې ثبت داسي دی:

زاغ حاسد زغن جاهل دي
بلبل څوک دردمند عاقل دي
سن قیغاد بلبلولا وه
جیم عمر نن ځما وه
دا کتاب د عاشقان
چه ما نظم کړ یاران

د ادبي ستوري بناغلي مؤلف د دغې تاریخي مادې د همدې ثبت اوله مصرع "سن قیغاد بلبلولا وه" نه ده منلې خو دوهمه مصرع "جیم عمر نن ځما وه" ئې منلې ده. د دوهمې مصرع د منلو له پاره به ئې د کابل کالنی ثبت بنیایي ملاک گرزولی وي.

د ادم درخانی مثنوي صدرخان خټک په تقریباً څلوېښتو ورځو کي ویلې ده. دی وايي:

کم وزیاته یو چله شوه
چه تمامه دا قصه شوه
(۱۸۱مخ)

صدرخان خټک د (دلی او شهی) داستان هم په نظم لیکلی دی او د

هغه د ویلو تاریخ ئې داسي راوړی دی:

۱۶۲

بڼه رنگ تم شوه سن ئې دا دی بې اشکاله

"د شهې دلي قصه تمامه لاله"

دانپته ما (د صدر خوشحال ژوند او آثار) نومي کتاب (۷۴ مخ) څخه

رانقل کړې ده.

حل:

د = ۴

ش = ۳۰۰

ه = ۵

ی = ۱۰

د = ۴

ل = ۳۰

ي = ۱۰

ق = ۱۰۰

ص = ۹۰

ه = ۵

ت = ۴۰۰

م = ۴۰

ا = ۱

م = ۴۰

ه = ۵

ل = ۳۰

ا = ۱

ل = ۳۰

ه = ۵

ټول = ۱۱۱۰ هـ

که د نورو خطي نسخو په شان د دغې تاريخي مادې د "تمامه لاله"

ليکدود (تمام لال) وي، نوييالس له تاريخي مادي څخه کمپري.

د صدر خان بل منظوم اثر (معجزات) نومپري چي د بشپړېدو ماده ئي

داسي ويلې ده:

دا کتاب چي آخرتم و
ماهر جب وه دوه ويشتم و^(۱)
څه خوياد په زړه کښي غم کړه
او اظهار له سترگو نم کړه
سن هجري و په ابجد کښي
تېرېر نه شي په عدد کښي
دا تصنيف صدر خوشحال که
توفيق د رب چي دی يې قال که
(د صدر خوشحال ژوند....: ۸۶ مخ)

ما چي له پورتنی کتاب څخه دغه بيتونه را نقل کړي دي، هورې ئي د
معجزات د ليکلو کال نه دئ ښوولی. له دغو بيتو څخه زما په خيال د "سن
هجري" او "تېرېر" کلمې تاريخي مادي دي چي له هغو څخه (۱۱۵۰)
لاس ته راځي. زموږ محققينو د صدر خان ژوند تر ۱۱۲۴ هـ ق پوري يقيني
بللی دئ^(۲)، که په پورتنیو تاريخي مادو کي زما اټکل سهي وې نو د
صدر خان ژوند نور هم اوږدېدلای سي.

^(۱) وايي چي د پښتو اکيډيمی په خطي نسخه کښي ئي څه دارنگ راوړي دي:

زه هرگوره گناه گاريم

ستا کرم ته اميد واريم

دا کتاب چي آخريم و

ماه روزه وه دوه ويشتم و

^(۲) هيوادمل - سرمحقق - د پښتو ادبياتو تاريخ ۱/ ۱۵۸ مخ.

۱۶۴

صدر خان خټک د خپل پلار یوه درنه ویرنه ویلې ده او په هغې کې ئې
د پلار د مرگ تاریخ داسې ښوولی دی:

ته مړ په حوت کښې سنه زر سل دویمه خور وه
ورغ جمعه د شانبت په وخت دې بېله ساه
(د صدر خوشحال ژوند ...: ۱۹۴ مخ)

د دغه بیت اول نیم بیټی ناسم دی. سم شکل ئې ما ته داسې ایسي:

ته مړ حوت کښې سن زر سل دویمه خور وه

په دغه شکل کې د بیت د هجاوو شمېر د قصیدې د نورو بیتو په شان
(۱۲) کېږي.

د سکندر خان خټک په کلام کې

سکندر خان خټک د خوشحال خان خټک زوی دی. پر مردف دېوان
سربېره د (لیلی مجنون) او (مهر و مشتری) مثنوي گانې هم لري.

په شلمه د رمضان په جانه گړ کښې
افضل خان سره یکرنگ په اهتمام
که تاریخ د سن د سال غواړې له مانه
د ابجد په حروف عین و غین و لام

(دیوان مرتبه دوست محمد خان کامل - مقدمه: ۱۳ مخ، ۱۹۶۲ ع چاپ)

ع = ۷۰

غین = ۱۰۰۰

ل = ۳۰

تول = ۱۱۰۰

کامل مرحوم ليکلي دي: "جانه کړ چراپ چاونړئ نه سهيل لويديز لوری ته د حسن خیلو اږیدو (چه په آدم خیلو ورگډیږی) په علاقه کښی دی". زلمي هیوادمل د سکندخان خټک د شمایل نامې او پندنامې په سریزه (۱۲مخ) کي د دغو بیتو په ارتباط کښلي دي چي د خوشحال خان تر وفات وروسته چي د سرداری پر سر د افضل خان خټک او بهرام خان تر منځ کوم جنگونه سوي دي، په هغو کي سکندر خان د افضل خان پر سیله ولاړ وو. په دغو بیتو کي همدې واقعاتو ته اشاره ده.

د قنبر عليخان په کلام کي

قنبر عليخان د تيراه اوسېدونکی وو. د ۱۲۰۷ هـ ق کال په رجب میاشت کي په پېښور کي مړ او هورې ښخ دئ. مردف پښتو دېوان لري^(۱). د دېوان يوه نسخه ئې ما (هوټک) په ۲۰۱۲ع کال په کندهار کي (د علامه رشاد په کتابتون) وکتله او دغه یادښتونه مي ځني واخيستل.

زه قنبر علي غلام يم د حسين

چه شريف عمر کالونه ئې مجيد

(ديوان: ۵۸مخ)

مجيد = (م = ۴۰) + (ج = ۳) + (ی = ۱۰) + (د = ۴) = ۵۷.

حضرت حسين عليه السلام د شهادت پر وخت د ۵۷ کالو وو.

مصطفی د علم شهر علی باب دی

دغه باب دی چه مفتح الابواب دی

(۱) وگ: فرهنگ زبان و ادبیات پښتو: ۱/۳۸۹مخ.

۱۶۶

په ابجد کښې پنځه باب دوولس ابواب دي
 که دي علم حاصل شوی په حساب دی
 د سالک قرب حاصل شي له حجاب
 د معبود په ذات قریب د نور حجاب دی
 په ابجد دوولس جواب خوارلس حجاب دی
 اشارت له دي کلامه د احباب دی
 (۱۲۵ مخ)

حل: علامه رشاد د خپل کتابتون د قنبر علیخان د دپوان پر همدغه
 مخ یو یادانست ورته کښلی دی:

آل عبا = ۵

امامان = ۱۲

ابواب = ۱۲

حجاب = ۱۴ (چارده معصوم)

جواب = ۱۲

حجج شمار که په ابجد چارده معصوم دی
 دا ویناده په کتاب کښې مروج
 (۲۴ مخ)

حل:

ح = ۸

ج = ۳

ج = ۳

ټول = ۱۴

۱۶۷

د احد د یگانگۍ ئې حساب نشته
 د ابجد په دیارلس دی "احد"
 دغه دیارلس یو نبي دوولس امام دي
 دوازه امام آل محمد
 (۵۵مخ)

حل:

$$۱ = ۱$$

$$۸ = ۸$$

$$۴ = ۴$$

$$۱۳ = ۱۳$$

$$۱۲ (امام) + ۱ (محمد) = ۱۳$$

د فهمیم په کلام کي

فهمیم په پښتو ژبه نورنامه کښلې ده چي د هغې د نظمولو تاریخ ئې
 ښاغلي رفیع په ادبي ستوري (۱/۸۹ مخ) کي داسي ثبت کړی دی:

چې خاتمه د نورنامې وه
 هغه ورځ د عاشورې وه
 سنه د هجر په داتم وه
 په څلور حرفه کې ضم وه
 "غین" او "قاف" کړه په شماره
 "میم" او "ط" کړه تداره

له دغې تاریخي مادې څخه ئې د نورنامې د لیکلو کال داسي
 راپستلی دی:

غ = ۱۰۰۰

ق = ۱۰۰

م = ۴۰

ط = ۸

تول = ۱۱۴۸هـ ق

گویا فهیم دغه نورنامه د ۱۱۴۸هـ ق کال عاشورې په ورځ (د محرم الحرام پرلسمه) نظم کړې ده.

ارواښاد پوهاند رشتین پخپل اثر (ادبي او تاریخي سمونې: ۹۴مخ) کي د دغې تاریخي مادې بیتونه "مات و گوډ" بللي دي او سم شکل ئې داسي لیکلی دی:

خاتمۀ د نورنامې وه

اول ورځ د عاشورې وه

سن د هجر په داتم و

په څلور حرفه یې ضم و

غ او ق ته په شماره

میم او طې هم کړه ورسره

(۱۱۴۹هـ)

زما (هوټک) په خیال د آخري نیم بیټي "ورسره" باید د لهجوي تلفظ په اغېزه (ورساره) ولوستل سي.

په دې دواړو ثبتونو کي د کال پر سر اختلاف نسته، یوازي د ورځي پر سر باندي موافقه نه لیدل کېږي. د ارواښاد پوهاند رشتین له ثبت سره سم باید د محرم الحرام اوله ورځ وي.

د محمد فهیم د نورنامې یوه چاپي نسخه (نورنامه کلان) زما (هوټک) په کتابخانه کي سته. په دغه نسخه (۳۱مخ) کي د خاتمه الکتاب تر

سر خط لاندي داسي راغلي دي چي زه به ئې ڪٽ مٿ رانقل ڪرم:

نورنامه ۾ په پښتو ڪړه
د پښتون ۾ د لوستو ڪړه
که خطا پکښ له ما وى
روره عفو ده له تا وى
چه خاتمه د نورنامې وه
هغه ورغ د عاشورې وه
سن د هجر په ا؟ (پدا) تم وه
په څلور حرفه کښ ضم وه
غین او قاف ڪړه پشماره
ميم او ط ڪړه ننداره
شکر شکر کتاب تم شه
بارد زړه نه څما کم شه

....

محمد فهميم و تاته
زارى ڪړى له حده زياته

د افضل خان خټک په کلام کي

افضل خان خټک د علم خانه دانش پښتو ترجمې د بشپړېدلو کال

داسي ويلي دى:

نصيحت په غوږو کله ځای نيولى د کڼو دى
شنا به پند ترې اخلي، دا کتاب د زمانو دى

۱۷۰

که تاریخ ئې له ما غوارئ راشئ واورئ:

"که یې وگورئ یو گنج د پښتنو" دئ

(په گلشن روڼه کې ...: ۳۸ مخ)

حل:

۱۱۲۸ هـ ق

علامه رشاد رحمۃ اللہ علیہ کښلي دي: "د دغه نیم بيتي (دی) کلمه په

تاریخي ماده کې داخله نه ده، او له دغه امله مشوشه معما بلله کېږي"^(۱).

د میرزا احنان بار کزي په کلام کې

د حنان د دېوان په میم ردیف کې د غیر منقوط صنعت یوه غزله سته

چې مقطع ئې د معما په شکل د حنان نوم لري:

معما مي ده د اسم دوه سمکه

ح ا د دوو سمکو سر کړه و اعلم

(دېوان: ۸۹ مخ، د ۱۳۸۸ ش کال چاپ)

حل:

سمک په عربي (ماهي، کب) ته وايي. نون ئې هم بولي. د (ح) توري

(ح، الف) چې د دوو (نونو) سر سي يعني د يوه نون سر ته (ح) او د بل نون

سر ته (الف) ولوېږي، (حنان) کېږي.

ح + ن + ا + ن = حنان

بله معما:

^(۱) د افضل خان په تاریخ مرصع کې زیاتره تاریخي مادې په فارسي ژبه دي او زما د دې

کتاب په چوکاټ کې نه سي راتللی.

يو ايلچي راغئ له هنده دلاوره
 ورسره عجب حيوان وو برادره
 دا حيوان قادر جوړكړئ په قدرت وو
 لس ئې خولې او دېرش ئې پښې اتيا ئې سره
 (مخ ۲۰۹)

حل:

دامعماد (فيل) په نامه ده.

$$ل = ۳۰ + ي = ۱۰ + ف = ۸۰ = فيل$$

بله معما:

افلاكونه ئې په نورد جبين ونيو
 درست جهان ئې نبوت په ننگين ونيو
 پر نامه د مدينې معجزه گوره
 چي "مه" خيرې سوه په ميان كي ئې "دين" ونيو
 (مخ ۲۰۹)

حل: دامعماد "مدينه" په نامه ده.

د "مه" توري چي سره خيرې (جلا) سي او په ميان كي ئې "دين" ور
 ولوېږي، (مدينه) ځني جوړېږي.

حنان د خپل پلار د مړيني درې تاريخي مادې ويلي دي:

زما پلار محمد حسن د دين پنجه
 خدای دي ورکړي په جنت کښي سرچه
 له هوښياره مي د مرگ پوښتنه وکړه
 راته وې ويل تاريخ سو "مرغی چه"
 (مخ ۲۰۸)

حل:

۴۰ = م

۲۰۰ = ر

۱۰۰۰ = غ

۱۰ = ی

۳ = چ

۵ = ه

تول = ۱۲۵۸هـ ق

بله ماده:

قبله گاه مي په عمل لکه بیضه
دریاله غشي ئې خلاصه فضه
هاتفی ئې په وفات کسبې دغه ووې
چي تاریخ ئې دا "مقام سوروضه"
(۱۵مخ)

حل:

۴۰ = م

۱۰۰ = ق

۱ = ا

۴۰ = م

۶۰ = س

۶ = و

۲۰۰ = ر

۶ = و

۸۰۰ = ض

۱۷۳

ه = ۵
تول = ۱۲۵۸هـ

بله ماده:

قبله گاه مي و جوار ته د کريم
سوروان الحکم لله الحکيم
له هو بنياره مي د مرگ پوښتنه و کړه
ول تاريخ ئي دي "له اجر عظيم"
(۲۰۹مخ)

د دي مادي د "اجر" کلمي د سر الف (همزه) په محاسبه کي نه
راځي.

حل:

ل = ۳۰
ه = ۵
ج = ۳
ر = ۲۰۰
ع = ۷۰
ظ = ۹۰۰
ی = ۱۰
م = ۴۰
تول = ۱۲۵۸هـ

د حنان دورور (اخوی) "برهان" د مړيني تاريخي ماده:
د برهان مرگ مي پر زړه اور بلاوه
په پوښتنه مي همه ځای لټاوه

۱۷۴

د وفات تاریخ ئې دا هاتفي ووې

"ل دا نيم برهان مخ وگرزوه"

(۲۰۸مخ)

حل:

۳۰ = ل

۴ = د

۱ = ا

۵۰ = ن

۱۰ = ی

۴۰ = م

۲ = ب

۲۰۰ = ر

۵ = ه

۱ = ا

۵۰ = ن

۴۰ = م

۶۰۰ = خ

۶ = و

۲۰ = گ

۲۰۰ = ر

۷ = ز

۶ = و

۵ = ه

ټول = ۱۲۷۷هق

۱۷۵

د "دوران" نومي د مړيني تاريخي ماده:

د دوران د مرگ خبرمات کړم پر ملا
چي مشفق او مهربان وو پر هر چا
له هو بنسپاره مې د مرگ پوښتنه وکړه
وې ويل تاريخ زردوه سوه اويا
(مخ ۲۰۹)

د برهان د مړيني کال (۱۲۷۰هـ ق) دئ.

د کندهار د ذاکر شريف د مياجان محمد اخند رحمۃ اللہ علیہ د وفات ماده:

چي ولي وو د خپل وخت فاني فی الله
نا اميده ئې شوک نه تله له درگاه
يو هو بنسپار ئې په وفات کښي دغه ووې
دا تاريخ "مياجان محمد رضی الله"
(مخ ۲۰۸)

حل:

۴۰ = م
۱۰ = ی
۱ = ا
۳ = ج
۱ = ا
۵۰ = ن
۴۰ = م
۸ = ح
۴۰ = م
۴ = د

۲۰۰ = ر

۸۰۰ = ض

۱۰ = ی

۱ = ا

۳۰ = ل

۳۰ = ل

۵ = ه

تول = ۱۲۷۳ هـ ق

د سردار مهردل خان مشرقي (۱۲۷۱-۱۲۱۲ هـ ق) په نامه ئې يوه معما

د نوموړي سردار په مرثيه کي داسي ويلې ده:

چي ئې ملا په عبادت لکه دال خم وه

د سکوت مهر ئې پر خوله مزرې د دين ولاړ

حل:

د (دال) ملا چي (الف) دئ د (خم) په قرينه ايسته کېږي او (دل)

پاتېږي. پر خوله يعني په سر کي ئې (مهر) ورزياتېږي او (مهردل) ځني

جوړېږي.

د خپل دېوان د بشپړ بدلو تاريخ ئې داسي راښوولی دئ:

په اتمام کښي چي مي وکړ استفسار

عقل وويل تاريخ ئې "اختصار"

(۲۱۰ مخ)

حل:

۱ = ا

۶۰۰ = خ

۴۰۰ = ت

۱۷۷

ص = ۹۰

ا = ۱

ر = ۲۰۰

ٲول = ۱۲۹۰هـ ق

د علامه حبيب الله کندهاري (حبواخندزاده) په کلام کي

علامه مرحوم د پښتو منهاج العابدین په خاتمه کي ويلي دي:

کتاب شکر دئ تمام شه

نا آرام خاطر آرام شه

.....

تمام پُړله ښو نکتو دئ

له نفيسو مسئلو دئ

د گوهرو خزانه ده

پُړله دُرو يکدانه ده

.....

نوم ئې ښايي چي تعين

شي معراج السالکين

يا "اخلاق التايين" شي

چي تاريخ ځني مبین شي

مکتوبي حرفونه ياره

له دويمه اسمه شماره

په حساب د ابجد

کره معلوم د دوی عدد

۱۷۸

تپر کلونه له هجرته

په دا شمار و نېک سیرته

(۲۷۷ مخ، د ۱۳۴۰ هـ ق چاپ، لاهور)

د اخلاق التاییین ابجدی ارزښت داسی دی:

۱	=	ا
۶۰۰	=	خ
۳۰	=	ل
۱	=	ا
۱۰۰	=	ق
۱	=	ا
۳۰	=	ل
۴۰۰	=	ت
۱	=	ا
۱۰	=	ی
۲	=	ب
۱۰	=	ی
۵۰	=	ن
۱۲۳۶	=	ټول

څلرم څپرکی

تعمیې داوسنی دورې په ادب کي

د انجیل د پښتو ترجمې کال:

د اتمام تاریخ نې روح په د ا شان ووې

" چې انجیل راغی له ربه پر مسیح "

(په گلشن روہ کي د بابو جان ... : ۳۴ مخ)

له دوهم نیم بیتي څخه (۱۸۶۰ع) په دې شرط راوړي چي نیم بیتي داسي ولیکل سي (چې انجیل راغی ل رب پر مسیح). دغه ترجمه د میجر جورج راوړې تر نگرانی لاندې سوې ده.

د مولوي صالح محمد هوتک په کلام کي

د خپل نیکه مولوي عبدالرؤف کاکړ (خاکي) د وفات تاریخي ماده:

شپاړسمه د شوال شپه د شنبې وه

چي زما جد مغفور له دې جهان ولاړ

هم سنه نې د وفات "جد مغفور" سوه

رب دي دی لري مغفور چي ناتوان ولاړ

(پاشلي ويناوي: ۴۹ مخ)

۱۸۰

حل:

۳ = ج

۴ = د

۴۰ = م

۱۰۰۰ = غ

۸۰ = ف

۶ = و

۲۰۰ = ر

تول = ۱۳۳۳ھق

مولوي عبدالرؤف ڪاڪڙ د ۱۳۳۳ھ ق ڪال د سوال پر شپاڻ سمه د
شني پي په شپه وفات سو.

بله تاريخي ماده:

د مولانا صاحبزاده صاحب محمد عمر جان اغا غفرله د وفات تاريخي

ماده:

ڪراچي ڪي ڊاڙپارا خنه وسوه
د صاحب مرگي زما پرزپه خنجردي
د وفات ڪال ئي (حاجي مغفور) وشمپره
يوويشتم د ذى الحجې چي لوى اختردي
(پاشلي ويناوي: ۶۲مخ)

حل:

۸ = ح

۱ = ا

۳ = ج

۱۰ = ى

م = ۴۰
 غ = ۱۰۰۰
 ف = ۸۰
 و = ۶
 ر = ۲۰۰
 ټول = ۱۳۴۸هـ ق

محمد عمر جان صاحبزاده د ۱۳۴۸ هـ ق کال د ذی الحجې پر یوویښتمه د حج ادا کولو پر وخت د موټر په ټکر کې وفات سو.

د ابوالفیض مولوي عبدالغفار بريالي په کلام کې

مولوی عبدالغفار بريالی (۱۳۵۷ش شهيد) د کندهار په معاصرو شاعرانو کې د هندي سبک پيرو معلومېږي. د ده په اشعارو کې يو لړ معماوي او تاريخي مادې سته خو له بده مرغه ځيني مشوشي معماوي دي او ځيني به بيا غالباً ناسمي ثبت سوي وي. زه به دلته د ده له چاپي ديوان (اهار) څخه ټولي رانقل کړم او هغه چي د حل وړ دي، هڅه به وکړم چي حل ئې کړم او نوري به د لوستونکو پرغاړه ورواچوم.

اوله معما د (بدر) په نامه:

عربي فقرته لږ ورکه تخفيف
 مفتوح لس که په فارسي سره سخيږ
 که دوه نور باندي زائد کې سي به دوولس
 رانه ورک به دوولس کاله سي تکليف
 (اهار: ۱۷۲ مخ)

حل:

"فقر" ته چي تخفيف ورکړه سي (ر) پاتېږي.
له (ر) سره چي فارسي لس (ده) مفتوح يعني (د) يو ځای سي (دَر)
ځني جوړېږي.
پر دغو تورو چي دوه يعني د ابجدپه حساب (ب) زيات (زائد) سي
(بدر) ځني جوړېږي.

د دغه مطلوب نوم له پاره قرينه "دوولس کاله تکليف ورکېدل" دي
او د هغې تاريخي سابقه داسي ده. د اسلام د بعثت د سر دوولس کاله پر
مسلمانانو باندي د مکې د کفارو له خوا د تکليف خورا سخت کلونه ول. په
دغه زمانه کي لا د جهاد امر پر حضور ﷺ باندي نه وو سوی او يوازي ئې د
تبليغ له لاري خلک د حق لور ته رابلل. په دغو دوو لسو کلونو کي پر
مسلمانانو باندي تکليف دوند (دومره) زيات سو چي د بعثت پر دوولسم
کال له مکي څخه مدينې ته هجرت پيل سو. د مکې کفارو په مدينه کي
هم مسلمانان پر آرامه پرېنښوول او لښکر ئې پر ورووست. د بعثت پر
پنځلسم د (بدر) غزا وسوه، کفارو ماته وخوړه او پر مسلمانانو باندي
تکليف کم سو.

مولوي بريالي صاحب له دغي تاريخي واقعي سره په ارتباط کي خپله
قرينه مور ته په لاس راکړې ده.

په چاپي مجموعه کي چي دغي معما ته په حاشيه کي کښلې دي:
"عربي فقريعی (لؤس)" د معما له حل سره هيڅ مرسته نه سي کولای
بلکي د لاسه لا لوستونکي پر نورو توجيهااتو باندي رهنمايي کوي.

دوهمه معما (غفار) په نامه:

د مغزو ماغزه راواخله وچه غوا ده

د صفت په لپمانه کي مدعا ده

له ادراکه سترگی و کاره اشنایه
"بریالی" درته لیکلی معما ده
(۱۷۲مخ)

حل:

د "مغز" ماغزه یعنی د منخ توری (غ) دی. غواته په عربي ژبه (بقر)
وايي. چي وچه سي يوازي (ر) پاتېږي. د (صفت) لړمون يعني منخ (ف)
ده او د (ادراک) سترگه (ا) دی. دا څلور توري چي سره يو ځای سي
(غفار) ځني جوړېږي.

دغي معما ته ئې په چاپي مجموعه کي کنبلي دي: "معما کنبی
مطلب په عربي ژبه قبله راکه په تفصیلی توگه یی تاسی تطبیق کړی
شکریه". خو په دې معما کي دقبله له پاره هیڅ راز قرینه او اشاره نسته.

دریمه معما د (علی اسدالله) په نامه:

یوه حرف ته لباس ورکړه د اسد
څلرم ستوری مشهور د محمد
نازولی نوکر مخ ځي له پاچانه
شهنشاه دی محمد نوکر اسعد
معما ده ډېره سخته که حل غواړئ
په صلوة ورباندي وغواړه مدد
(۱۷۳مخ)

حل:

له یوه حرف څخه مراد (علي) دی او قرینه ئې دوهم نیم بيتی دی چي
وايي د محمد ﷺ مشهور څلرم ستوری وو. له (څلرم ستوري) څخه
مطلب (څلرم خلیفه) دی. دغه حرف ته چي د (اسد) جامه ورواغوستل
سي (علی اسد) ځني جوړېږي. (اسدالله) د حضرت علی کرم الله وجهه

لقب وو. ورپسې دوه بیتونه ټول د حضرت علي کرم الله وجه له پاره د قرینې کار ورکوي. دا چې نازولی نوکر تر پاچا دمخه روان وي او شهنشاه خو (محمد) دئ نوکر ئې اسعد يا (اسد) دئ، مراد ورڅخه دا دئ چې حضرت علي کرم الله وجهه پر حضور مبارک ﷺ ډېر گران وو. د دغه ناز نتیجه ده چې روافض هغه ته تر حضور ﷺ لا لوړه درجه ورکوي. دغو توجیهاټو معما یو څه مشکله کړې ده ځکه نو بريالی صاحب وايي چې "معماسته" ده.

څلرمه معما د (علي، محمد) په نامه:

د علیم حمید ویل حب شفا ده
 تغافل ئې په فتحه د شین شفا ده
 تر تفریق او جمع وروسته "برياليه"
 مرداني يارته حاضر سه لار صفا ده
 (۱۷۳مخ)

حل:

شاعر وايي چې د "علیم" او "حمید" ویل (لوستل) او له هغه محبت درلودل (شفا) ده. (شفا) د شین په کسره، صحت، روغوالي او تندرستی ته وايي. خو که دي له دغو نومونو سره "تغافل" وکړ يعني بې خبري دي ورڅخه وښووله يا دي انکار ځني وکړ، نو (شفا) د شین په فتحه (زور) ورته راغله. (شفا) د شین په زور د (مرگي، د عمر د پای) معنلري (غیاث اللغات). د اهل سنت و جماعت عقیده هم دا ده چې د حضرت علي کرم الله وجهه په باب تغافل روانه دئ. د ده نوم د جمعو او اخترو د لمانځه په خطبو کي ویل کېږي.

د (علیم) او (حمید) پر کلماتو باندي چې د تکملي يعني (جمع) عمليه تطبيق سي، (علیمحمید) ځني جوړېږي.

بيا چي د تخر جي يعني (تفريق) عمليه پر اجراسي، وروستی (يا) به
خني کمه سي يعني (علي، محمد) به پاته سي.

لوستونکي به ووايي چي ولي نو لومړی (يا) نه کمپري. د دې دپاره
قرينه (مرداني يار) ده. (يار) دلته د خليفه په معنا دی. پښتانه راشدينو
خلفاووته (خلورياران) وایي او (شاه مردان) د حضرت علي کرم الله وجهه

لقب دی چي په يوه پارسي بيت کي داسي راغلی دی:

شاه مردان شیریزدان قوت پروردگار

لافتی الاعلی لاسيف الاذوالفقار

له (مرداني يار) څخه مراد حضرت علي (ک) دی.

په چاپي مجموعه کي يوازي يوه حاشيه "حرف يعني (علي) اسدالله"
له معماسره ارتباط لري، نوري حاشيې ئې ټولي ژوانددي.

پنځمه معما د (احمد) په نامه:

يو د خداى عليهم حميد وايه سپاس

بل د لاسه نه لس ليري که په لاس

د هغه صدر سرمد نوم به بيا مومي

چي په ليک باندي ئې فخر کړي قرطاس

(۱۷۳مخ)

حل:

سپاس ته په عربي (حمد) وایي. د (لاس) کلمې څخه چي (لس)
يعني لام او سين ليري سي، (ا=الف) پاتېږي. الف چي له حمد سره يو
خای سي (احمد) خني جوړېږي او دا هغه "صدر سرمد" يعني حضرت
محمد ﷺ نوم دی چي په ليکلو ئې کاغذ فخر کوي. د (سرمد)
معنا (دايم، همېشه) ده او (قرطاس) کاغذ ته وایي او (قرطاسيه) هم له دغه
لغت څخه راوتلې کلمه ده.

بایدو وایم چي په چاپي مجموعه کي د (صدرسرد) پر ځای
(صدرسرد) راغلی دی چي تېروتنه ده.

شپږمه معما:

لس له کاله پوره وړی لمرکندو سو
دېرش ټیکه د اضافت وهي کندو سو
(۱۷۳مخ)

حل:

په دغه معما هیڅ نوک نه جگېږي. د ثبت پر سموالي ئې هم شکمن یم.
دوهم نیم بیټی بنایي "دېرش ټیکه د اضافت وهي هندو سو" وي.

اوومه معما د (مهدی آخر زمان) د راتگ کال:

که له نوحه څخه کي زړه د آدم لیري
په هغه کال به مهدی کي حجاب څیري
(۱۷۴مخ)

حل:

د (نوح) ابجدی ارزښت (۶۴) دی.

د (که = ک) ابجدی ارزښت (۲۰) دی.

د دواړو مجموعه (۸۴) کېږي. له دغه مجموعي عدد څخه چي د
(آدم) زړه یعنی (د = ۴) لیري سي، (۸۰) پاتېږي.

د مهدی آخر زمان په باره کي پخوانیو خلکو د شاه نعمت الله ولي
رحمة الله عليه د پېشگویی له مخي چي د مهدی آخر زمان په باب ئې ویلي ول: "در
هزار و سه صد و هشتاد آن پیدا شود"، د څورلسمي هجري قمري پېړۍ
اتیایمه لسيزه (۸۰) کال باله. دغه راز پېشگوياني د هغه وخت په فارسي
کتبو کي راغلي وې. شاه نعمت الله ولي (۷۳۱ - ۸۳۲ هـ ق) د کرمان وو او

په هرات کي ئې هم عمر تېر کړی وو. ځيني کسان ئې د حافظ شیرازي
 "پير طريقت" بولي؟ ده په تصوف کي يوه خاصه طريقه چي (نعمت اللهی)
 نومېږي را ايستلي وه.
 شاعر دلته د (مهدي) په باب دغه عنعنوي خبره په معما کي ځای
 کړې ده.

اتمہ معما د (عبدالواحد) په نامه:

د اختر له دوو څه یو صفر معدوم کړه
 یو د زړه په زړه پیوند روح ورمضموم کړه
 محققه مطلب تام د "بريالي" سو
 نوم د عبدالواحد جان ځني معلوم کړه
 (۱۷۴مخ)

حل:

اختر ته (عید) وایي . د عید له دوو ټکو څخه چي یو (صفر) معدوم
 (نېستي) سي، (عبد) پاتېږي.
 زړه ته (قلب) وایي او د (قلب) کلمې زړه بیا (ل) دئ. له دغه (ل)
 چي (یو = واحد) پیوند سي (ل واحد، الواحد) ځني جوړېږي.
 که (عبد) او (ل واحد = ل واحد = الواحد) سره یو ځای سي،
 (عبدالواحد) ځني جوړېږي.
 په چاپي مجموعه کي د (صفر) پر ځای (صرف) لیکل سوی دئ او
 معما ئې ږنده کړې ده.

تاریخي مادي:

د کدني د بابک صاحب (سید عبدالغنی جان اغا) د وفات مادي:
 په شمسي حساب:

چهارشنبه دیارلس د حمل وخت سهار
له هیبته رنگ د ورځي اصرار
پاوبالا شپږ بجې وخت د مصیبت
اسمان توی کرپر عالم باندي حیرت
دوخلو بښت و دیارلس سوه وه سینه
"یاغفران" ئې په ابجد سوه نمونه
(۲۰۳ مخ)

حل:

د (یاغفران) ابجدي ارزښت (۱۳۴۲ هـ ش) کېږي او دغه د سید
عبدالغني جان اغا د وفات کال دی.
په قمري حساب:

قمري وه دیارلس سوه دو اتیا
بابک ﷺ ولاړی د اجل په مېلمستیا
په تذکار بې د تاریخ کوي تعلیم
یا واحد یاغنی ویا کریم
یاد نوح له نامه زړه د نوح کره لیري
د نوحې په سېلاب وړه د سترگو خیري
یادگار هم د تاریخ قمري
مستنبط کره په حساب شجري
جیم د حاشه، جیم د واوه که موضوع
جیم له هابې له الفه که موضوع
که راتلونکي کال ته غواړې نښاني
تنگوه سید الناس عبدالغني
(۲۰۴ مخ)

حل:

$$\begin{array}{r}
 \text{يا واحد} = 30 \\
 \text{يا غني} = 1071 \\
 \text{يا كريم} = 281 \\
 \hline
 \text{ټول} = 1382 \text{ هـ ق}
 \end{array}$$

بله قمري ماده:

له (نوح) لغوي معنا ئې (ژړا کوونکی) ده چي له دې څخه د شاعر مراد خپل ځان (عبدالغفار) دئ.

د (عبدالغفار) ابجدي ارزښت (۱۳۵۸) کېږي. له دغه عدد څخه چي د (نوح) زړه يعني (و = ۶) وايستل سي (۱۳۵۲) پاتېږي.

د (سيلاب) کلمې يوه سترگه (س، ي) ده او بله سترگه ئې (ا، ب) ده. د شاعر په ژبه چي د دواړو سترگو دغه خيري د (نوحې = ماتم = اوبښکو) له امله يووړل سي (ل) پاتېږي. د (ل) ابجدي ارزښت (۳۰) دئ. دغه ارزښت چي پر (۱۳۵۲) واچول سي (۱۳۸۲ هـ ق) راوړي او دا د بابک ^{رحمة الله عليه} د وفات قمري سنه ده.

دغه راز د (سيدالناس عبدالغني) څخه د ابجد په حساب (۱۳۸۳ هـ ق) راوړي چي دا ئې د وفات راتلونکی کال دئ.

د پورتنې شعري ټوټې پنځم بيت ما حل نه کړ. که ئې ثبت همداسي صحيح وي، نو دي ښاغلي لوستونکي ځان پر وگوري او حل دې پيدا کړي.

د شهيد مولوي بريالي صاحب د شهادت تاريخي پېښه چي له حج څخه د بيرته راتلو په وخت کي پېښه سوې ده، د ده يوه خواخوږي دوست ابوالمغفور مولوي عبدالحکيم په يوه اوږده مثنوي کي ويلې ده، چي زه ئې يو څه برخه دلته رانقلوم:

را رهي افغانستان ته نازنين سو
ورته پت خلقي ظالم کمين نشين سو
پر ميدان د کندهار چي سو معلوم
آماده و انتظار وه د مظلوم
چي را کوزله طيارې سو حق شناس
ظالمانو فوراً ونيوی تر لاس
اجازت ور لره نه سو بالا نور
نه ئې وليدی قریب، عيال و کور
رباني شيخ الحدیث چي سو مسجون
کندهار له ډېره غمه سو محزون
يو زدرې سوه او وه پنځوس تاريخ
شل د قوس وو پر جانان سو اوقات تريخ
رفقاء ئې راستانه سولیک تنها
سو راتگ ئې و قریو ته په ژړا
(ابوالفیض) ئې برابر بوتی محبس ته
دهو آزاد مرغنه ولاړی قفس ته

.....

اغلباً مې پر زړه دا راځي شهید دئ
ربه اغفر شهادت ئې پر توحید دئ
(۲۱-۲۲ مخونه)

د علامه رشاد په کلام کي

د حافظ رحمت خان د شهادت تاریخي ماده:

"شهادت يې نصيب سو" = ۱۱۸۸هـ ق
(حافظ الملك...: ۷۶ مخ)

بل:

چي شجاع د پرنګيانو سره مل سو
مرور له (دې دنيا) "د خداي رحمت" ولاړ

حل:

د = ۴

خ = ۶۰۰

د = ۴

ا = ۱

ی = ۱۰

ر = ۲۰۰

ح = ۸

م = ۴۰

ت = ۴۰۰

ټوله = ۱۲۶۷

له دې مجموعې څخه چي د (دې دنيا = ۷۹) قيمت د مرور په قرينه
تفريق سي (۱۱۸۸هـ ق) پاتېږي.

علامه مرحوم د نواب محبت خان يو عربي زبر په پښتو نظم اړولی دی

چي دلته به اصل نظم او ترجمه يو په بل پسې راوړم:

اذالم ييق في الاسلام آثار

جری من مقلتي دمع كانهار

فقال الهاتف: من يظهر الدين

فجاء الصوت: "سلطان الجهاندار"

پښتو ترجمه ئې:

چي د اسلام په ملک کي سوې د اسلام چاري گرانې
ويالې د اوبنکو مي تر سترگو کړې غمور واني
هاتف مي وپوښتېد چي څوک به زموږ د دين غاور سي؟
ول: په "سلطان الجهاندار" به سي سختی اساني
(حافظ الملک: ۱۳۶مخ)

د علامه حبيبي د وفات تاريخي ماده ئې داسي ويلي دي:

دربغه، نن د شلم قرن بيروني ولاړ
د افغان ولس له ټوله حبيبي ولاړ

حل:

"د افغان ولس له ټوله" تاريخي ماده ده، ابجدي ارزښت ئې (۱۶۷۳)
دئ، د بيروني او حبيبي کلمو ابجدي ارزښت (۳۱۰) چي ځني وباسو
(۱۳۶۳) پاتېږي. په دې استخراج کي د تخرجې له عمله کار اخيستل
سوی دئ. (ولاړ) ئې په دواړو مصرعو کي د اسقاط (نفي) قرينه ده. (د
استادياد: ۱۴مخ).

علامه رشاد مرحوم د غالب جنگ بخشي الممالک غازي نواب
احمدخان بنگښ د مړيني تاريخي ماده د يوه پښتانه شاعر له خولې رانقل
کړې ده خو ما د دوی (د علامه) د کلام په برخه کي راوړه. تاريخي ماده
داسي ده:

د دنيا تر "يوويشت" کالو نوابی وروسته
"احمد ولاړی جنتوته" کامراني کړي

حل:

"احمد ولاړی جنتوته" جمله د ابجد په حساب ۱۱۶۴ کپړي د نوابی

۱۹۳

د کلونو شمېر (يووويشت) چي پر زيات سي ۱۱۸۵ ځني جوړېږي. نواب احمدخان بنگېن د دغه کال د لومړۍ خور (ربيع الاول) يا د برات په مياشت کي مړ سوۍ دۍ. (وگ: غالب جنگ غازي نواب احمدخان بنگېن او دهغه کورنۍ: ۱۴۴مخ).

د احمدشاهي کندهار د تاداوا اېښوولو تاريخي ماده:

"دا ښار احمدشاهي کندهار دۍ" = ۱۱۶۹هـ ق

(د کندهار يادښتونه: ۱۲۶/۱مخ)

علامه رشاد د سردار محمد داؤد او دهغه د کورنۍ د ډله ييز شهادت جريان په يوه اوږده مرثيه کي ويلي دۍ چي "د محمدزيو کربلا" نومېږي او (د افغانستان بدي ورځي) نومي شعري مجموعې په (۳مخ) کي چاپ سوې ده. د دغې مرثيې د پای درې بيته، چي تاريخي ماده پکښې ده، دلته راوړم:

دا دهغو نازولو وژلتون دۍ
ورکه کړې چي ئې ظلم هديره ده
دوی چي وللمبل په ډنډه کي د سرو وینو
د غوايي اوومه، ورځ ئې جمعده ده
"شهادت" چي پرزياتي سي معنوي سي
يو زر درې سوه اووه پنځوس سنده ده

حل:

(يو زر درې سوه اووه پنځوس) صوري تاريخي ماده ده چي د تورو ابجدي ارزښت ئې (۶۴۷) کېږي. د "شهادت" ابجدي ارزښت (۷۱۰) چي پر زيات سي، (۱۳۵۷ هـ ش) سنه ځني جوړېږي.

۱۹۴

د خپل وراړه مولانا محمد د شهادت تاريخي ماده:

تاريخي ماده د مرگ دي "مولانا" ده
چي "د خداى په رحمت" ستا قدر داني سوه
بل تاريخ دي هاتف ووي: بي له "شكه"
"على خداى ته يي قبوله قرباني سوه"

د اولي تاريخي مادې حل:

$$(مولانا = ۱۲۸) + (د خداى رحمت = ۱۲۷۴) = ۱۴۰۲ هـ.ق.$$

د دوهمي مادې حل:

$$(على خداى ته يي قبوله قرباني سوه = ۱۷۲۷) - (شكه = ۳۲۵) =$$

۱۴۰۲ هـ.ق.

په شمسي حساب ئې تاريخي ماده داسي ده:

"ستر شهيد دئ مولانا" ملكو ووي:
چي قبول ته ئې د "رحم" غېر خالي سوه

حل:

$$د تكملې عمل: (ستر شهيد دئ مولانا = ۱۱۲۱) + (رحم = ۲۲۸) =$$

۱۳۶۹.

$$د تخرجې عمل: (۱۳۶۹) - (د رحم غېر = ح = ۸) = ۱۳۶۱ هـ.ش.$$

د خپل كشر ورور حبيب الله د شهادت تاريخي ماده ئې داسي ويلې ده:

"د شنبې ورځ د حوت شلمه" ستا د مرگ نېټه ده
د زرگي سر چي دي ترې پرې سي نو د كال شمېره ده

حل:

$$(د شنبې ورځ د حوت شلمه = ۱۳۶۸) - (د زرگي سر = ز = ۷) =$$

۱۳۶۱ هـ.ش.

د خالق رشید په کلام کي

د ډاکټر زیور مرثیه:

پوهاند دوکتور زیورالدین زیور په ۱۳۹۰ ش کال مړ سو. استاد
دوکتور خالق رشید ئې د مړیني تاریخي ماده ویلې ده:
د اغیار مخ کې راته او بنکه په سلگو او ونسته
د پښتو ناوې بې زیوره په مرگو او ونسته
له "غرش" "علي" کم شو د خدای په امر^(۱)
اروايي او لته په سپینو فرښتو او ونسته
که زما (هوټک) اختیار وای، ما به د خلور یخي دریم نیم بیتی داسي
اړولی وای:

"علي" را ولوبد، له "غرش" څخه د خدای په امر
په دې ډول به له یوې خوا د شعر سخته ورکه سوې وای او بل به
تاریخي خلور یخي یو څه معمائیت موندلی وای او هغه دا چې (راولوبد) به
د تخرجې علميې له پاره د قرینې کار ورکړی وای.

زما (هوټک) په کلام کي

ما اوله معما د (قیوم) په نامه جوړه کړې ده. په باختر آژانس، پښتو
څانګه کي مو له متین خوږیاني سره د شعري صنایعو په باب بحث کاوه،
دغه معما مي فی البدیبه وویل. قیوم اتمانخېل زموږ د دفتر پښتونستانی

^(۱) په حل کې ورته کښلي دي: "غرش" او "علي" تاریخي مادې دي چې له لومړۍ
دویمې کمه کړئ د ډاکتر زیور د مړیني کال (۱۳۹۰) ښيي.

غږی وو.

له قوي څخه زړه پرې کړه
او په پښوئې کړه ورپورې
می بې پایه باندي توی کړه
د اشنا منځ به وگورې

حل:

د (قوي) زړه (واو) دئ، چي ځني پرې سي، (قي) پاتېږي. د دغي
کلمې له پښو سره چي (واو) پوري سي، (قيو) لاس ته راځي. له بې پایه
(می) څخه مراد (م) دئ، چي له (قيو) سره يو ځای سي، قیوم کېږي.

د علامه حبيبي د وفات نېټه:

بنایي دا چي ويې بولم د "غم قرن"
"دا حبيب" چي ځني ولاړی حقيقي

حل:

په وروستي بيت کي د (غم قرن) تاريخي ماده ده، چي ابجدي
ارزښت ئې ۱۳۹۰ دئ. (دا حبيب) چي ځني ولاړ (کم) سي، ۱۳۶۳
پاتېږي. لوی استاد د ۱۳۶۳ ش کال د ثور مياشتي پر شلمه د چارشنبې په
ورځ (۹ شعبان ۱۳۰۴ ق) چي د ۹ می ۱۹۸۴ ع سره برابره ده، وفات سو او
په دا سبا کې په شهدای صالحين کي په درناوی سره خاورو ته وسپارل
سو. پر جنازه ئې زه حاضر وم.

ټوله مرثيه د ۱۳۶۳ ش کال د کابل مجلې په دوهمه گڼه کي، د استاد
ياد په مجموعه کي او دغه راز تر ويلو شپاړس کاله وروسته په افغاني
شملة نومې مجموعه کي چاپ سوې ده.

زما د پلار مرحوم د وفات نېټه:

ديارلس سوه شپږپنځوس وه له هجرت څخه اوبنتي
 په شمسي حساب يې ټول کړ د خپل عمر پاک دفتر
 څه بې مهره دنياگۍ ده څه ظالم خونخور فلک دئ
 چي نيازمن وه ټوله ولاړل د مرگي په لوی سفر
 سربسته د دنيا داده چي مرگۍ به خامخاوي
 مړه يې مه بولئ ژوندي دي که په بڼه نوم و و نامور
 د (معصوم) دا يو څو اوبنکي د بابا روح ته هديه سوې
 مغفرت دې وي په برخه په جنت کي يې مقرر

زما پلار ارواښاد حاجي محمود هوتک د ۱۳۵۶ ش کال د اسد پر ۲۲
 په کندهار کي وفات سو او پخپله پلرنۍ هديره کي ښخ دئ.

د مهاجرت په نامه معما:

په فرعه چي مي ختلي پردېسي ده
 له ژوندونه مزه تللي ده، خواري ده
 په پاخه کاني مي تول مهاجرت کړ
 "لوبي پايه و اوږده سرگرداني ده"

(سرامني اوبنکي: ۱۰۵مخ)

د "مهاجرت" او "لوبي پايه و اوږده سرگرداني ده" ابجدي ارزښتونه
 سره يوشی دي او (۶۴۹) کېږي.

د ارواښاد پوهاند رښتین د وفات نېټه:

یولی ویرمو و کورته له ناوړینه سره ولاړ
 محفل د پښتو ژبي له رشتینه سره ولاړ

.....

خاطر مي لٽاوه تاريخ (آهونه و دروند غم) سو
چي قصرد ادب له شاه نشينه سره ولاړ

حل:

په مقطع کي (آهونه و دروند غم) تاريخي ماده ده چي ابجدي ارزښت
نې ۱۳۷۷ کېږي. پوهاند صديق الله رشتين په ۱۳۷۷ش کال (جمعه ۲۸
نومبر ۱۹۹۸ع) وفات سو. خدای دې وبخښي.

ټوله ویرنه په هغه مجموعه کي چاپ سوې ده چي په ټورنټو کي د
روښان خادم له خوا د ارواښاد رښتين د مړيني په مناسبت خپره سوې وه.

د عبدالاحدخان کرزي د شهادت نېټه:

لټاوه مې وخت د مړيني دا جمله مي پر زړه راغله
"د شهيدو" له "کاروان" سره سومل "عبدالاحدخان"

حل: وروستی مصرع تاريخي ماده ده. په قوسينو کي داخلو کلماتو
ابجدي ارزښت ۱۳۷۸ کېږي، چي په شمسي حساب د ارواښاد شهيد
عبدالاحدخان کرزي د شهادت کال دی. په دې ډول:

$$329 = \text{د شهيدو}$$

$$278 = \text{کاروان}$$

$$771 = \text{عبدالاحدخان}$$

$$\underline{\hspace{1cm}} = \text{ټول } 1378\text{ش}$$

زما د ماما ارواښاد محمد محسن د وفات قطعه:

غيرت دوه واري سرتيټ کړ
د محسن د مرگ پر کال
همت ووي، چي يو کم دی
دا د ده پر حسب حال

حل:

د (غيرت) سر (غ) دئ، چي ابجدي ارزښت ئې ۱۰۰۰ کېږي. دوه
 واره چي سي، نو ۲۰۰۰ ځني جوړېږي او چي يو ځني کم سي نو ۱۹۹۹
 پاتېږي او دا د ارواښاد محمد محسن د مړيني کال دئ.
 په شعر کي د ارواښاد متوفی د غيرت ستاينه سوې ده او شاعر د
 (همت) په ژبه وايي، چي دوه واره سر ټيټېده لږ دي، يو وار بل هم بايد
 ټيټ سي. خو په دې افاده کي ئې د معما په حساب د متوفی د مړيني
 تاريخي ماده هم جوړه کړې ده.

د ارواښاد مدير صاحب غلام جيلاني الكوزي د وفات قطعه:

غم، اندوه، وير او ندبه سره يو ځای سول
 د مدير جيلاني خان د مرگ په کال
 عقل ووې د کال زړه هم دوه وار ډوب سو
 نو د شک راپاته نسو هيڅ مجال

حل:

غم (۱۰۴۰) + اندوه (۶۶) + وير (۲۱۶) + ندبه (۶۱) = ۱۳۸۳
 د کال زړه (الف) دوه واره = ۱ + ۱ = ۲.

د تخر جي عمليه بايد د (ډوب) کلمې په قرينه اجراء سي. په دې
 ډول: ۱۳۸۳ - ۲ = ۱۳۸۱

د ارواښاد جيلاني خان د مړيني نېټه:
 ۱۹ جون ۲۰۰۲ ع = ۲۹ جوزا ۱۳۸۱ ش

زما د استاد او محترم اکا حاجي عبدالمجيد هوتک د وفات نېټه:

لټاوه مې د مرگ کال ورپسې ورک وم
 عقل و زړه فکر و سوچ مې کړل توظيف

۲۰۰

ویل پر (بام) د جنت شخول د هر کلي سو
چي (حافظ قرآن) وروړلی تشریف

حل:

$$\begin{array}{r} ۴۳ = \text{بام} \\ ۱۳۴۰ = \text{حافظ قرآن} \\ \hline ۱۳۸۳ \text{ ش} \end{array}$$

حاجي عبدالمجيد هوتک د ۱۳۸۳ ش کال د حمل پر ۱۹ مه = د
اپريل اوومه ۲۰۰۴ع د کراچي په ښار کي وفات او په دا سبا ئي په کندهار
کي پخپله پلرنی هديره کي ښخ سو.

د علامه رشاد رحمۃ اللہ علیہ د وفات تاريخي قطعه:

نن پر ټول قلمستان دى د استاد غم
پر قيتول و پر خيبر و پر شمشاد غم
مجال نه را کاوه او ښکو، چي يې وکښم
ورغ و کال، مياشت و ساعت د دې نامراد غم
غم شريک را سره عقل سو، وې ليکه!
په تاريخ کي د دې غم، چي دى هفتاد غم
قوم، ولس، ياران بې سره افغان شوټ سو
چي نازل سو پرې ناخاپه (د رشاد غم)

حل:

تاريخي ماده = (د رشاد غم) = ۱۵۴۹

د قوم، ولس، ياران (سر) او د افغان (پښې) = ق + و + ی + ن = ۱۰۰

$$۱۶۶ = ۵۰ + ۱۰ + ۶ +$$

د (بې سره) او (شوټ) کلمات د تخر جي عمليې له پاره قريني دي او

۲۰۱

د دې قرینو پر بنسټ باید له تاریخي مادې څخه (۱۶۶) منفي سي. په دې ډول: ۱۵۶۴ - ۱۶۶ = ۱۳۸۳.

علامه رشاد رحمۃ اللہ علیہ د ۱۳۸۳ ش کال د لېنډۍ د میاشتي پر یوولسمه د ۸۳ کالو په عمر وفات سو. خدای دي د ده جنتونه په برخه کړي او د ده د لاري پیروان دي خدای ډېر لري (آمین).

د میرزا عبدالودود هوتک د مړیني قطعه

چي مرگی سو د عبدالودود مقدور
کور و کلی راته سو د غم تنور
د وفات تاریخ مي وپوښتی له ذهنه
راته وې ویله لفظ دئ د (مغفور)

حل:

د "مغفور" ابجدي ارزښت ۱۳۲۶ کېږي او دا په شمسي حساب د میرزا عبدالودود هوتک د مړیني کال دئ. د وفات تاریخي ماده د ارواښاد حاجي عبدالمجید هوتک استخراج دئ، چي ما د نظم په قالب کي راووست.

د پوهندوی نور احمد شاکر د وفات نېټه:

یا خوز ما قلم پیدا دئ ژر پدو ته
یا اسمان دئ څښمېدلې پښتنو ته

.....

کندهار راته نه هار کړلی غمونو
"پوهندوی شاکر" شامل سو "مرثیو" ته

حل:

د ابجد په حساب د وروستي بیت حل داسي دئ: له (کندهار) څخه

۲۰۲

چي (نهار) جوړ سي، $k + d = 20 + 4 = 24$ پاتېږي. دا قيمت چي د (پوهندوی شاکر = ۶۰۴) او (مرثيو = ۷۵۶) له قيمتو سره جمع سي، يوزر و درې سوه څلور اتيا کېږي. ارواښاد پوهندوی نوراحمد شاکر د ۱۳۸۴ هـ ش کال د مرغومي په ۲۲ مه د پنجشنبې په ورځ = ۱۲ جنوري ۲۰۰۶ ع نېټه د کاناډا په ټورنټو کي مړ سو او په ۱۴ جنوري ۲۰۰۶ ع نېټه د افغانانو په هديره کي ښخ سو. خدای دې وبخښي.

زما د محترم اکا ارواښاد عبدالهادي ريشاد وفات نېټه:

پيدا په شپه و د اختر فنا په شپه د اختر
ول، رالېږئ يې! داناره له جنتو وخته
د مرگ و کال ته مې کچکول د هنر و گرز او
په صداقتو يې پکله درنډه د ښو وخته
"قلم" خپل سر وروباڅښه "محبت" تاج کړ هديه
د مرگ نېټه يې "غم"، "ژړا" په اجدو وخته

حل:

غم = ۱۰۴۰ + ژړا = ۲۰۸ + ق = ۱۰۰ + م = ۴۰ = ۱۳۸۸ ش.

زما د مشر ماما نوراحمد صالحی د وفات قطعه:

دا چي پروت په دغه گور کي دا گډې دئ
د هر چاله خولې اورم چي نېک سپړی دئ
"قطع" يې مه شمېرئ په مړو کي حساب نه دئ
"نوراحمد نوراغا" تل تر تل ژوندی دئ

حل:

۲۰۳

نور احمد نوراغا = ۱۵۶۷

قطع = ۱۷۹

د "قطع" کلمه د تخرجې له پاره د قرینې کار هم ورکوي.

۱۳۸۸ = ۱۷۹ - ۱۵۶۷

نوراغا په ۱۳۸۸ ش = ۲۰۱۰ع کال وفات سو.

د وینښ زلمیانو د خوځښت د غړي ارواښاد الحاج غلام محی الدین

خان زرمالو د وفات نېټه:

په دې څو اوښکويي حق نه ادا کېږي
بويه دا چي (زرمالو) یاد سي بي شماره
د وطن میني ورکش کړ خپلي غېرته
وینښ زلمی وو، سو بیده پر خپله خاوره
د یارلس سوه نه اتیایي د مرگ کال وو
په لمريز حساب سوه دا سانده تیاره

۱۳۸۹ ش

زما د محترمي مور د وفات نېټه:

یوه دوه کې کم وه د وفات پر وخت ئې هرڅه لرل
"افتخارونه ازلي" زموږ د ادا برخه سوه

تاريخي ماده "افتخارونه ازلي" ده = ۱۳۹۱

دوه چي ځني کم سي، ۱۳۸۹ پاتېږي. زما مرحومه و مغوره مور
حجانې بي بي حليمه، چي مور په کور کي (ادا) بلله، د ۱۳۸۹ ش کال د
قوس پر ۲۸ مه = ۱۹ دسمبر ۲۰۱۰ع کال د یکشنبې په ورځ د سهار پر
څلورو بجو و لسو دقيقو په کندهار کي وفات او پخپله پلرنی هديره کي
ښخه سوه.

۲۰۴

تولدې د ۱۳۴۴ هـ ق کال د روژې پر يوولسمه د يکشنبې په ورځ په کندهار کي پېښ سوې دئ. دغه نېټه د مولوي صالح محمد هوتک پنځيل قلم ليکل سوې ده.

د دې کتاب د بشپړ بدلو تاريخ:

په شل ورځو کي سو دغه کتاب تم شپه و ورځ وم وليکلوتې اړم په "اتمام" کي مي ئې "دوه قلمه" صرف کړل پر آخر مي "سرپوښ" کښېښاوه سمد م مات و گوډ، زيات و کمبوت به پکښې ډېروي پردېسي ده، لاس مي تش دئ، نه يم گرم که د ژوند پر مېنه ومه، رنځور نه وم کمبوتې بې بل وخت کړم ورسره ضم ما "سپېڅلي" پر کتاب دئ زړه بايللی پردنيا باندي بل نه لرم صنم

حل: (اتمام = ۴۸۲) + (قلم = ۱۷۰) + (قلم = ۱۷۰) + (سرپوښ = ۵۶۸) = ۱۳۹۰ هـ ش.

(سپېڅلی) زما د نامه ترجمه ده.

د بيلومبي بخوله (۱۱ مارچ ۲۰۱۲)

مظلوم زنگاوات

د قرآن د سونگ لمبې لاسرې نه دي چي اورشود پنجاويي مو کربلا سوه په خواړه خوب ول بيده شپاړس سرونه د وحشي امريکايي په لاس فنا سوه

۲۰۵

د "مظلوم زنگاوات" توري ئې تاريخ دئ
درې رڼونه د قيامت كه ترې جلا سوه

حل:

(مظلوم زنگاوات = ۱۵۰۱) - (قيامت = ۱۱۱) = ۱۳۹۰ ش.

(رڼ) د توري په معنا دئ. د قيامت له درې رڼه څخه مراد (ق، ي، ا =

قيام) دئ.

د ۱۳۹۰ ش کال د حوت پر ۲۱ مه = ۲۰۱۲ ع کال د مارچ پر ۱۱ مه د
يکشنبې په ورځ د سهار پر درو بجو يوه وحشي امريکايي افسر د کندهار د
پنجوايي اولسوالۍ د زنگاوات په سيمه کي درو څنگ پر څنگ کوچنيو
کليو ته ورغلی او شپاړس تنه په خوب بيده کوچنيان، بنځي او نارينه ئې
ووژل او پر مړو ئې اورونه بل کړل. امريکايي افسر بيرته خپلي قرارگاه ته
ولاړ او هورې ئې ځان خپلو نورو افسرانو ته تسليم کړ. دا غمجنه بخوله د
نړۍ د زياترو هيوادو مشرانو د وحشت او جنایت په نامه وبلله او ما ئې د
واقعي ثبت په پورتنۍ قطعه کي وکړ. دا واقعه د زنگاوات د بيلومبي کلي
ته نژدې پېښه سوه. (م. هوتک اوشاوا، انتاريو، کاناډا د مارچ ۱۲ مه
۲۰۱۲ ع کال).

د ليکوال چاپ او ناچاپ آثار

چاپ سوي اثار :

۱. سرميني اوبنکي - شعري مجموعه - ۱۳۶۹ل = ۱۹۹۰ع، کراچي.
۲. پاشلي ويناوي - د مولوي صالح محمد هوتک - سريزه او حاشيې - ۱۳۶۹ل = ۱۹۹۰ع، کراچي.
۳. د ميرزا حنان بارکزي دپوان - سريزه، سمون او لغتنامه او خطاطي - ۱۳۷۰ل = ۱۹۹۱ع، کراچي.
۴. پوخ کاني - پته خزانه يو واقعيت دئ - ۱۳۷۵ل = ۱۹۹۶ع، پورتهيو.
۵. احمد شاهي کندهار - لومړی ټوک، ۱۳۷۵ل = ۱۹۹۶ع، پورتهيو.
۶. ميرزا عبدالودود هوتک - ۱۳۷۷ل = ۱۹۹۸ع، صحاف نشراتي مؤسسه.
۷. پښتني قبيلې او روايتي شجرې - ۱۳۷۹ ش = ۲۰۰۰ع، د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه، جرمني.
۸. بنکار او کندهار - ۱۳۸۲ل = ۲۰۰۳ع، صحاف نشراتي مؤسسه.
۹. درنه کورنۍ (د علامه حبيب الله کندهاري کورنۍ) - ۱۳۸۳ل = ۲۰۰۳ع، د علامه حبيبي د خپرنو مرکز.
۱۰. د پولادي امير تر سيوري لاندي، د فرانک مارتين ليکنه، پښتو ژباړه، ۱۳۸۳ل - د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه، جرمني.
۱۱. بحر العلوم د دوست محمد خټک - لومړی ټوک، (سريزه، سمون او حواشي) ۱۳۸۳ل = ۲۰۰۴ع، صحاف نشراتي مؤسسه.
۱۲. روڼي شپې - شعري مجموعه - ۱۳۸۴ش = ۲۰۰۵ع، صحاف نشراتي مؤسسه.
۱۳. سل بگړۍ يو پورنۍ - د هوتکو ملي، روحاني، علمي ادبي او ټولنيزي خپرې - ۱۳۸۴ل د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه، جرمني.
۱۴. شين سترگي مستخدمين په افغانستان کي. خو قسطه په گوربت مجله کي. په کتابي بڼه ۱۳۸۵ل، صحاف نشراتي مؤسسه.

۲۰۷

۱۵. احمدشاهي کندهار - دوهم ټوک، ۱۳۸۴ ل = ۲۰۰۵ ع، علامه رشاد خپرندويه ټولنه/کندهار.
۱۶. د علامه رشاد د کندهار یادابنتونه، (ترتیب، سمون او لمنلیکونه) ۱۳۸۶ ل = ۲۰۰۷ ع، د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه، جرمني.
۱۷. د عبدالروف بېنوا میرویس نیکه، (سریزه او لمنلیکونه) چاپ: ۱۳۸۴ ل = ۲۰۰۵ ع، د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه، جرمني.
۱۸. پر معیاري ژبه د معیار په ژبه یوه خپرنه، ۱۳۸۵ ل = ۲۰۰۶ ع، علامه رشاد خپرندويه ټولنه/کندهار.
۱۹. د سید جمال الدین افغان تتمه الیابان فی تاریخ افغان، د پښتو ژباړې (د محمد رفیق حبیبی په قلم) ترتیب، سمون او لمنلیکونه - ۱۳۸۵ ل = ۲۰۰۶ ع، د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه، جرمني.
۲۰. کندهاري وروڼه (کندهاري سرداران)، ۱۳۸۷ ش = ۲۰۰۹ ع، علامه رشاد خپرندويه ټولنه/کندهار.
۲۱. پښتو! ستا مینې بودا پیست ته بوتلم، ۱۳۸۷ ش = ۲۰۰۸ ع، علامه رشاد خپرندويه ټولنه/کندهار.
۲۲. احمدشاهي شهنامه، د متن سمونه، سریزه او لمنلیکونه - پېژندنه او تعلیقات د علامه رشاد، ۱۳۸۷ ش = ۲۰۰۸ ع، علامه رشاد اکاډیمي، کندهار.
۲۳. د شمس الدین کاکړ دېوان، سریزه او لغتنامه، ۱۳۸۸ ش = ۲۰۰۹ ع، صحاف نشراتي مؤسسه.
۲۴. د میرزاخان بارکزي دېوان (بشپړکلام)، سریزه، سمون او لغتنامه، ۱۳۸۸ ش = ۲۰۰۹ ع، صحاف نشراتي مؤسسه.
۲۵. د لوی احمدشاه بابا دېوان (مشهور په دېوان هرا)، ترتیب او مقابله، ۱۳۸۸ ش = ۲۰۰۹ ع، صحاف نشراتي مؤسسه.
۲۶. له (Erinn Banting) کاناډایي مېرمنې سره د (Afghanistan) نومي کتاب په لیکلو کې مرسته او همکاري، (Crabtree Publishing Co)، کاناډا، ۲۰۰۳ ع. دا کتاب په دریو برخو (Culture, Land, People) کې خپور سو، خو پر مطالبو باندي یې په ملگرو ملتو کې د افغانستان د هماغه وخت استازي مشورو تر دې اندازې پوري سیوری و اچاوه، چې د لوی احمدشاه

- بابا عکس لا هم پکښې چاپ نه سو او کتاب زما (هوټک) د مشورو
اولارښوونو پر خلاف چاپ سو.
۲۷. ادیب شیخ، ۱۳۸۸ل، د کندهار د اطلاعاتو او کلتور ریاست
۲۸. کچکول (د مقالو لومړۍ برخه)، ۱۳۸۹ل، د کندهار د اطلاعاتو او کلتور ریاست
۲۹. کچکول (د مقالو دوهمه برخه)، ۱۳۸۹ل، د کندهار د اطلاعاتو او کلتور ریاست
۳۰. له کندهاره تراټکه، ۱۳۸۹ل، علامه رشاد خپرندویه ټولنه/کندهار
۳۱. د مخلص کندهاري د کلام لغوي زېرمه
۳۲. د علامه رشاد جغرافیایي یادښتونه - سرریزه، ترتیب او کمپوز.
۳۳. پښتو متون سمېدل غواړي (لومړی ټوک)، ۱۳۹۰ل، علامه رشاد خپرندویه
ټولنه/کندهار
۳۴. د ناوې دانشور، د کندهار منور، د زنگاوات منور، ۱۳۹۱ل، علامه رشاد
خپرندویه ټولنه/کندهار
۳۵. تعمیې او تاریخي مادې په پښتو ادب کې (همدغه اثر)

ناچاپ اثار :

۱. د هوتکو نومیالي (دوهم ټوک).
۲. د بې ادبه ادب خپرڼه.
۳. پرتلیز کلیز (پرتلیزه کالینداره)، د هجري قمري او عیسوي سنو اړونده او
رااړونه.
۴. د غره او دوره (ژوند پېښې).
۵. کچکول، د مقالو مجموعه - ۶ ټوکه.
۶. د افغانستان اتنالوجي (۱۰۰۰ مخه) ټایپ سوې نسخه یې د بیهقي کتاب
چاپولو په مؤسسه کې خوندي وه. اوس یې حال نه لرم.

**Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library**